

Jongeren en polarisatie

Verkenning naar polarisatie waarbij jongeren zijn betrokken
en gehanteerde werkwijzen om hier mee om te gaan

Ron van Wonderen
Gert van den Berg

met medewerking van:
Leyla Rechtes
Puck van Suylen

Nederlands
Jeugdinstituut

Platform
JEP

Verwey-
Jonker
Instituut

Jongeren en polarisatie

VERKENNING NAAR POLARISATIE WAARBIJ JONGEREN ZIJN BETROKKEN
EN GEHANTEERDE WERKWIJZEN OM HIER MEE OM TE GAAN

Ron van Wonderen
Gert van den Berg

met medewerking van:
Puck van Suylen
Leyla Rechtes

Utrecht, Juli 2019

inhoud

1	Inleiding	3	Bijlage 1 Citaten voorbeelden en oorzaken voor spanningen	59
DEELONDERZOEK 1			Bijlage 2 Citaten 'Eerste inzicht verkrijgen in werkwijzen'	69
2	Literatuur verkenning	7	Bijlage 3 Verslag focusgroep	79
	2.1 De vraag van Platform JEP en het vinden van een antwoord	7	Bijlage 4 Praktijkvoorbeelden polarisatie	85
	2.2 Wat is polarisatie? Definities en data	9		
	2.3 Resultaten verkenning	17		
	2.4 Samenvatting bevindingen	27		
3	Aanzet tot een toetsingskader	29		
	3.1 Vragen	29		
	3.2 Punten	31		
	3.3 Voorstel toetsingskader	33		
	3.4 Literatuurverwijzingen	36		
DEELONDERZOEK 2				
4	Verkenning en beschrijving 'oplopende spanningen/incidenten'	41		
5	Eerste inzicht in werkwijzen bij 'oplopende spanningen/incidenten'	48		
6	Praktijkvoorbeelden 'oplopende spanningen/incidenten'	53		

1 Inleiding

Aanleiding voor het onderzoek

Platform JEP krijgt signalen uit onderwijs-, welzijns- en jeugdzorgorganisaties over de groeiende afstand die jongeren voelen naar de Nederlandse samenleving en de toenemende polarisatie tussen groepen jongeren. Professionals geven aan daar lang niet altijd goed raad mee te weten. Ook is nog weinig bekend over hoe er in het jeugddomein met oplopende polarisatie wordt omgegaan en welke aanpakken daarbij gehanteerd worden.

Vraagstellingen van het onderzoek

Platform JEP heeft aan het Nederlands Jeugdinstituut (NJI) en het Verwey-Jonker Instituut (VJI) opdracht gegeven om middels een verkenning meer inzicht te krijgen in aanpakken/werkwijzen bij oplopende maatschappelijke spanningen en incidenten rond polarisatie in het jeugddomein, en wat hierbij werkzame elementen zijn. Specifiek gaat het daarbij om *maatschappelijke spanningen langs etnische-religieuze-culturele scheidslijnen tussen groepen jongeren en/of spanningen/wantrouwen tussen jongeren en instituties*. Het gaat om voorbeelden van werkwijzen die gemeenten, (jeugd)organisaties en andere betrokkenen in Nederland hebben gehanteerd bij oplopende spanningen/incidenten in het jeugddomein, hoe ze daarop terugkijken (evaluatie/reflectie) en hoe daaruit (al dan niet) lessen zijn geleerd voor de toekomst, o.a. ter voorkoming van dergelijke spanningen en incidenten

Concreet vraagt Platform JEP om:

- Beschrijving van wat uit (internationale) literatuur en onderzoek bekend is over de preventie en aanpak van polarisatie in het jeugddomein, resulterend in een toetsingskader voor werkwijzen/interventies.
- Verkenning van en komen tot een praktisch toepasbare beschrijving van wat we verstaan onder 'oplopende spanningen/incidenten op het gebied van polarisatie in het jeugddomein'.

- Methodisch overzicht van praktijkvoorbeelden 'oplopende spanningen/incidenten'
  - Inventarisatie van praktijkvoorbeelden op het gebied van oplopende spanningen en incidenten rond polarisatie die hebben plaatsgevonden in het jeugddomein en waar vanuit de gemeente /jeugddomein op is geïnterveneerd en methodische beschrijving (m.b.v. format) van werkwijzen en/of interventies van de geselecteerde voorbeelden.
  - Op basis van selectiecriteria komen tot een 'shortlist' van relevante voorbeelden op het gebied van oplopende spanningen/incidenten rond polarisatie in het jeugddomein.

Literatuuronderzoek en toetsingskader

Het NJI heeft een literatuurverkenning uitgevoerd naar wat bekend is over de preventie en aanpak van polarisatie in het jeugddomein. Ook heeft NJI een voorstel gemaakt voor een toetsingskader. De vragen waarop in dit (deel)onderzoek antwoord wordt gegeven zijn:

- Wat is er uit (internationale) literatuur en onderzoek bekend over de preventie en aanpak van polarisatie in het jeugddomein?
- Hoe kan het antwoord op de eerste vraag worden meegenomen in een toetsingskader voor werkwijzen/interventies?
- Welke punten zijn relevant voor een toetsingskader voor werkwijzen/interventies die gericht zijn op de preventie en aanpak van polarisatie?
- Hoe moet een dergelijk toetsingskader er uit zien?

Verkenning en beschrijving 'oplopende spanningen/incidenten' in het jeugddomein

Het Verwey-Jonker Instituut heeft een verkenning uitgevoerd om te komen tot een praktisch toepasbare beschrijving van wat moet worden verstaan onder 'oplopende spanningen/incidenten op het gebied van polarisatie in het jeugddomein'. Hiertoe hebben we telefonische interviews afgenomen met experts en praktijkdeskundigen die met dit

thema te maken hebben. Aanvullend is een focusgroep gehouden en is een beknopte literatuurscan uitgevoerd. In totaal is gesproken met 24 experts en praktijkdeskundigen, binnen de domeinen jongerenwerk, jeugdzorgverleners, onderwijs, veiligheid en politie, evenals met vertegenwoordigers brancheorganisaties sociaal werk en jongerenwerk, coördinator kenniscentrum discriminatie, School & Veiligheid.

Topiclijst interviews

Ten behoeve van de afname van de interviews met experts en praktijkdeskundigen is een topiclijst opgesteld. In de interviews zijn de volgende onderwerpen aan de orde gekomen:

1. Is in uw werkveld wel eens sprake van oplopende spanningen of incidenten waarbij jongeren zijn betrokken? Specifiek gaat het daarbij om maatschappelijke spanningen langs etnische-religieuze-culturele scheidlijnen tussen groepen jongeren en/of spanningen/wantrouwen tussen jongeren en instituties. Onder incidenten verstaan we ook de oplopende spanningen die daaraan vooraf (kunnen) gaan zonder dat het per se tot een incident komt.
2. Om wat voor spanningen/incidenten in uw werkveld gaat het dan?
3. Wie zijn/waren betrokken bij deze spanningen/incidenten?
  - Achtergronden betrokken jongeren?
  - Welke professionals zijn betrokken?
  - Welke andere groepen zijn betrokken?
4. Oorzaken?
  - Wat zijn/waren oorzaken/aanleiding(en) voor deze spanningen/incidenten?
  - Is/was eventueel sprake van externe factoren die spanningen 'triggeren' of versterken (escalatie) (bv bepaalde personen in de omgeving van de betrokken

jongeren, of verhalen of berichten op sociale media, nepnieuws, nationale of internationale gebeurtenissen, uitspraken politici of opinieleiders).

5. Wat gebeurt er, hoe verlopen processen van oplopende spanningen?
6. Loopt het wel eens uit de hand of dreigt het wel eens uit de hand te lopen? Wat was daartoe de aanleiding? En wat gebeurt er dan?
7. Hoe wordt geïntervenieerd bij oplopende spanningen?
  - Welke werkwijzen worden ingezet?
  - Welke partners zijn daarbij betrokken?
  - Is te zeggen of deze werkwijzen tot resultaten leiden?
  - Welke lessen zijn er te trekken over werkwijzen? Wat gaat goed, wat kan beter?
  - Welke lessen zijn er te trekken over de samenwerking tussen partners? Wat dat goed, wat kan beter?
8. Kent u concrete voorbeelden van oplopende spanningen/incidenten waarbij is geïntervenieerd?

Uitvoering documenten- en literatuurstudie naar voorbeelden van polarisatie

We hebben een beknopte documenten- en literatuurstudie uitgevoerd naar voorbeelden in Nederland van (oplopende) spanningen en incidenten tussen groepen jongeren en/of spanningen/wantrouwen tussen jongeren en instituties. Geraadpleegde bronnen zijn:

- Vroegsignalering van Extremisme? De Lokale Veiligheidsprofessional over Risico's en Duiding bij Jongeren (2018: A. van de Weert en Q. Eijkman).
- Maatschappelijke spanningen in het HBO. Hoe gaan we daarmee om? (2017: Ikram Taouanza en Helen Ten Cate).
- Oorzaken en triggerfactoren voor moslimdiscriminatie. (2017: Ron van Wonderen en Maaïke van Kapel).

- Zevende rapportage racisme, antisemitisme en extreemrechts geweld in Nederland: Incidenten, aangiftes, verdachten en afhandeling in 2017. (2018: Bas Tierolf et al.)
- Jongeren over polarisatie: de belevingen en ervaringen van jongeren in Nederland (2017: N. El Maliki).
- Handreiking van polarisatie naar verbinding. (2019: Ron van Wonderen).
- Extreem in de klas: Polarisatie en radicalisering in voortgezet en beroepsonderwijs (2017: M. Leegsma).
- Weerbare jongeren, weerbare professionals (2017: Naima Azough).
- Polarisatie: inzicht in de dynamiek van wij-zij denken (2016: Bart Brandsma).
- 2 werelden, 2 werkelijkheden: een verslag over gevoelige maatschappelijke kwesties in de school (2016: Margalith Kleijwegt).
- Hoe ga je het gesprek aan in de klas? Informatieblad voor docenten die het gesprek willen aangaan in de klas over thema's die raakvlakken hebben met radicalisering. (2016: Stichting School en Veiligheid).
- Handleiding 'Je hebt makkelijk praten'. Het begeleiden van gesprekken over maatschappelijk gevoelige onderwerpen in de klas. (2018: Stichting School en Veiligheid).
- Factsheet Maatschappelijke onrust – het gesprek in de klas. (2018: Stichting School en Veiligheid).
- Van Zij naar Wij – omgaan met spanning in de school en in de klas VO. (2018: Stichting School en Veiligheid).
- Help, onze school is gekleurd' (2018: Machteld de Jong en Huub Nelis).

praktijkvoorbeelden via een internetsearch, en als onderdeel van de documenten- en literatuurstudie naar voorbeelden van polarisatie.

Methodisch overzicht van praktijkvoorbeelden 'oplopende spanningen/incidenten'

In de interviews is respondenten gevraagd of zij concrete voorbeelden kennen van oplopende spanningen/incidenten waarbij is geïntervenieerd. Ook hebben we gekeken naar

DEELONDERZOEK 1

WAT WETEN WE OVER DE PREVENTIE EN AANPAK
VAN POLARISATIE IN HET JEUGDDOMEIN?

Literatuurverkenning en voorstel voor een toetsingskader

Gert van den Berg

Puck van Suylen

Nederlands Jeugdinstituut (NJI)

2 Literatuur verkenning

Onderzoekers van het Nji hebben eind 2018, begin 2019 gewerkt aan de beschrijving van wat uit (internationale) literatuur en onderzoek bekend is over de preventie en aanpak van polarisatie in het jeugd domein. Het onderhavige rapport beschrijft het proces en de resultaten van deze verkenning. Het geeft ook een eerste aanzet voor een toetsingskader waarmee aanpakken, werkwijzen en interventies op dit terrein beoordeeld kunnen worden.

Dit hoofdstuk is als volgt opgebouwd. In paragraaf 2.1 gaan we in op de eerste van de vragen die Platform JEP heeft gesteld. Wat wil het JEP precies weten en hoe hebben wij het aangepakt om tot een antwoord op die vraag te komen? In paragraaf 2.3 bespreken we definities van polarisatie en het verband met andere begrippen. Paragrafen 2.4 en 2.5 bestaan uit een bespreking van de resultaten van de literatuurverkenning en een korte samenvatting daarvan. In hoofdstuk 3 geven we een aanzet voor een toetsingskader.

2.1 De vraag van Platform JEP en het vinden van een antwoord

De onderzoekers van het Nji hebben gewerkt aan de eerste vraag van Platform JEP: een 'beschrijving van wat uit (internationale) literatuur en onderzoek bekend is over de preventie en aanpak van polarisatie in het jeugd domein, resulterend in een toetsingskader voor werkwijzen/interventies'.

Om tot die beschrijving te komen is het handig om deze eerst in de vorm van vragen te formuleren. Vervolgens kan dan een strategie worden uitgezet om tot antwoorden op deze vragen te komen.

De vragen waarop we in dit (deel)onderzoek antwoorden willen vinden, zijn:

- Wat is er uit (internationale) literatuur en onderzoek bekend over de preventie en aanpak van polarisatie in het jeugd domein?

- Hoe kan het antwoord op de eerste vraag worden meegenomen in een toetsingskader voor werkwijzen/interventies?
- Welke punten zijn relevant voor een toetsingskader voor werkwijzen/interventies die gericht zijn op de preventie en aanpak van polarisatie?
- Hoe moet een dergelijk toetsingskader eruit zien?

Zoeken

Alvorens te gaan zoeken in de literatuur hebben we eerst een verzameling relevante zoektermen vastgesteld, in overleg met de opdrachtgever en de onderzoekers van het Verwey-Jonker Instituut. Het gaat om de volgende termen, in het Nederlands en in het Engels.

(Sociale) Polarisation	(Social) Polarization
Verdeeldheid	Divisive(ness)
Preventie	Prevention
Jeugd	Youth
Jongeren	Young
(Maatschappelijke) Tegenstellingen	(Social) Differences
(Sociale) Spanningen	(Social) Tensions
(Sociaal) Conflict	(Social) Conflict
Segregatie	Segregation

De resultaten die dit oplevert, kunnen we verder verfijnen aan de hand van de volgende trefwoorden die betrekking hebben op de praktijk en op specifieke locaties.

Praktijk	Practice
Interventie	Intervention
Project	Project
Methodiek	Method
Stad	City
Buurt/wijk	Neighbourhood
School	School

Met behulp van deze zoektermen/trefwoorden zijn vervolgens diverse zoekacties uitgevoerd in de belangrijkste zoekmachines en databases van (internationale) onderzoeksliteratuur. Dat zijn:

- [Google Scholar](#): zoekmachine die speciaal in wetenschappelijke publicaties zoekt. Levert verwijzingen en abstracts op. Door Google Scholar te koppelen aan de universiteitsbibliotheek van de Universiteit Utrecht hebben we ook toegang gekregen tot volledige artikelen.
- Psychinfo: bevat verwijzingen naar publicaties op het gebied van de psychologie en de gedragswetenschappen. Biedt ook gegevens over taal en communicatie, cultuur en maatschappij, psychochemie en statistiek.
- Eric: database van het Educational Resources Information Centre op het gebied van onderwijs(kunde), opvoeding en opvoedkunde. Bevat 'Current Index to Journals in Education', en 'Resources in Education'.
- Cochrane Library: een verzameling databases met informatie over onafhankelijk bewijs van hoge kwaliteit voor de gezondheidszorg. Een van deze databases is de Cochrane Database of Systematic Reviews (CDSR).
- [Campbell Collaboration](#): een samenwerkingsverband van wetenschappers en beleidsmakers dat het maken en benutten van systematische reviews op sociaal en economisch gebied stimuleert en ondersteunt.
- [Narcis](#): het National Academic Research and Collaborations Information System is de nationale portal voor wetenschappelijke informatie waaronder (open access) publicaties afkomstig uit de Nederlandse repositories en datasets van een aantal data-archieven. Daarnaast zijn er beschrijvingen van onderzoeksprojecten, onderzoekers en onderzoeksinstituten opgenomen.

In aanvulling hierop hebben we ook doelgericht gezocht in meer specifieke bronnen van relevante informatie, zoals:

- De website van het [Radicalisation Awareness Network](#) (RAN). Het RAN is een Europees netwerk van eerstelijns werkers die te maken hebben met radicalisering. Het RAN organiseert bijeenkomsten en publiceert verslagen daarvan in de vorm van ex post-papers. Daarnaast stelt het RAN op zijn website handreikingen, papers en andere documenten beschikbaar.
- De website van [Impact Europe](#), een Europese netwerkorganisatie die onder meer bericht over de effectiviteit van verschillende methoden en interventies op het gebied van radicalisering. Impact Europe is een Europese netwerkorganisatie die tot medio 2017 gewerkt heeft aan het inventariseren en evalueren van methoden en interventies voor het tegengaan van radicalisering en gewelddadig extremisme. Impact Europe biedt op de website een gids aan om interventies te beoordelen en een databank met beschrijvingen van dergelijke interventies.
- De website van [Hedaya](#), een netwerkorganisatie van organisaties en professionals die werken aan het tegengaan van gewelddadig extremisme. Op haar website deelt Hedaya voorbeelden van goede praktijken en van het implementeren van bewezen effectieve manieren om te reageren op de dreiging van extremisme.

Verder hebben wij gebruik gemaakt van de zwaan-kleef-aan-methode door in elke relevante publicatie de literatuurlijst na te pluizen op andere, niet eerder gevonden teksten. We hebben ook gezocht in de literatuurverwijzingen van publicaties die we al kenden.

Uit de opbrengst van deze zoektocht hebben we publicaties geselecteerd die van toepassing zijn op de vragen van dit onderzoek. Deze selectie hebben we bestudeerd en geanalyseerd. Het resultaat daarvan staat in de hoofdstukken 4 en 5 van dit rapport, met bijzondere aandacht voor effectiviteit en werkzame elementen.

Selecteren

De hoeveelheid wetenschappelijke literatuur is onoverzienbaar. Daardoor levert vrijwel iedere zoekactie in de genoemde databases een moeilijk te verwerken aantal hits op. We

zijn begonnen met zoeken op ‘social’ en ‘polarization’, eerst in combinatie met ‘youth’, ‘prevention’ en/of ‘intervention’, en later ook samen met andere zoektermen. Wij hebben de resultaten van deze searches verder ingeperkt door alleen te kijken naar publicaties van 2010 tot 2019. Ook met deze begrenzing gaf dat bij diverse zoekacties duizenden resultaten. Wanneer dat het geval was, hebben we daarvan de eerste 150 bekeken en vervolgens dezelfde zoekactie uitgevoerd voor publicaties die na 2015 zijn verschenen. Zelfs deze rigoureuze inperking bracht duizenden publicaties op: mogelijk een signaal dat het aantal publicaties over jeugd en polarisatie de laatste jaren aan het toenemen is.

Vervolgens hebben we gekeken naar publicaties die expliciet over de werkzaamheid van werkwijzen, methodieken en interventies gaan. We hebben ook nog aparte zoekacties uitgevoerd voor Nederlandstalige publicaties met – uiteraard – de Nederlandse zoektermen.

Werkzame elementen en punten om te toetsen

Bij het doornemen van de publicaties die wij hebben gevonden, hebben we extra gelet op aanwijzingen voor effectiviteit. Welke kenmerken van interventies komen naar voren als bepalend voor een succesvolle uitkomst? En kunnen we daaruit opmaken of er aspecten of elementen zijn die een interventie werkzaam maken? Zijn er misschien dingen die je juist niet moet doen om de gewenste effecten te bereiken?

Behalve met extra aandacht voor werkzame elementen hebben we in de geselecteerde publicaties ook steeds gezocht naar punten die relevant zijn voor het toetsen van die interventies. Welke kenmerken maken een interventie geschikt voor het bereiken van het beoogde doel? Waarin onderscheiden effectieve interventies zich van aanpakken die hun doel voorbijschieten? Kunnen we eigenschappen van aanpakken en interventies benoemen die (mede) bepalen of ze effectief zijn of niet?

De resultaten van deze literatuurscan hebben wij gebruikt om een toetsingskader op te stellen voor werkwijzen, aanpakken en interventies die bedoeld zijn om polarisatie te voorkomen en tegen te gaan. Als uitgangspunt bij het opstellen van dit kader hebben we de beoordelingssystematiek genomen die gebruikt wordt voor – onder meer – de Databank Effectieve Jeugdinterventies. Dit is een algemene systematiek die van toepassing is op een breed scala aan interventies. Het toetsingskader waarvoor in dit rapport een aanzet wordt gegeven, kan niet zonder de belangrijkste elementen daaruit. Die elementen vullen we aan met meer specifieke punten die naar voren komen uit publicaties die we bij deze literatuurscan hebben gevonden. Punten waarvan bekend is dat ze relevant zijn bij aanpakken en methodieken voor het voorkomen en tegengaan van polarisatie.

2.2 Wat is polarisatie? Definities en data

Polarisatie is een breed begrip dat in verschillende contexten gebruikt wordt. Daardoor kan het lastig zijn om in voorkomende gevallen vast te stellen wat er precies mee bedoeld wordt. In dit hoofdstuk geven we een korte schets van dit begrip aan de hand van enkele gangbare definities. We gaan ook in op het verband van polarisatie met enkele andere relevante begrippen.

Definitie

Platform JEP geeft op zijn website de volgende definitie van polarisatie.

'Polarisatie is de verscherping van tegenstellingen tussen groepen in de samenleving die kan resulteren in spanningen tussen deze groepen en toename van segregatie. Polarisatie en spanningen zijn altijd aanwezig in een samenleving en hoeven niet altijd problematisch te zijn. Als polarisatie zo erg wordt dat ze leidt tot bedreigende situaties, is de situatie uiteraard wel problematisch. Sommige personen, groepen, of groeperingen polariseren bewust om de voedingsbodem voor extremisme en geweld te vergroten.'

Dit is een uitbreiding van de definitie die het [Actieplan Polarisatie en Radicalisering 2007 – 2011](#) ruim tien jaar geleden gaf. Destijds volstond de eerste zin van bovenstaande beschrijving als definitie. Voor het heden heeft Platform JEP er enkele zinnen aan toegevoegd om aan te geven wanneer polarisatie een probleem is en waartoe die problematische polarisatie kan leiden.

Het Expertisecentrum Sociale Stabiliteit (ESS) gebruikt in de onlangs uitgebrachte [Handreiking lokaal netwerk van sleutelfiguren](#) dezelfde definitie als Platform JEP, maar voegt daar na de eerste zin nog een stuk tekst tussen dat vrij specifiek ingaat op het ontstaan van polarisatie:

'Diverse ontwikkelingen kunnen hierop van invloed zijn, zoals incidenten rondom moskeeën en synagogen en gebeurtenissen in het buitenland.'

Daarmee situeert het ESS polarisatie nadrukkelijk rond bepaalde etnisch-religieuze groepen, namelijk moslims en joden.

In de definitie van Platform JEP gaat het niet expliciet over jeugd of jongeren. Polarisatie wordt beschreven als een algemeen maatschappelijk verschijnsel. Verderop verkennen

we de betekenis van polarisatie voor jeugd, hier kijken we eerst kort naar dat algemene karakter ervan.

Polarisatie is een complex fenomeen (Van Wonderen, 2019) dat veel verschillende vormen kan aannemen. Op zichzelf is polarisatie niet zonder meer slecht: een bescheiden mate van polarisatie kan helpen om standpunten van elkaar te onderscheiden (RMO, 2009b). In verkiezingstijd bijvoorbeeld kunnen politieke partijen doelbewust polariseren, om zelf beter uit de verf te komen en om duidelijk te maken waarin ze verschillen van andere partijen. Dat is een vorm van polarisatie die relatief onschuldig is, in de zin dat die zelden leidt tot blijvende spanningen en vijandigheid.

Bij de polarisatie waarom het hier gaat, verloopt dat anders: minder planmatig en mogelijk met ernstige gevolgen. Om iets aan deze polarisatie te kunnen doen, moet je weten waar het vandaan komt, bij wie het speelt en welke factoren een rol spelen in het ontstaan en de ontwikkeling ervan. Dat is al ingewikkeld genoeg.

Mate en niveau

Polarisatie kan worden gezien als een proces. Dat wil zeggen: een fenomeen dat zich voltrekt in de tijd, dat zich ontwikkelt en dat op ieder gegeven moment al dan niet ver gevorderd kan zijn. Duidelijke stadia in die ontwikkeling zijn niet altijd te onderscheiden, maar we kunnen wel grofweg een inschatting maken van de mate van polarisatie. De uitdrukking 'een gepolariseerde samenleving' duidt op een samenleving waarin dat proces al min of meer is voltooid. In Nederland is daar, anders dan bijvoorbeeld in de VS, geen sprake van. Andere stadia in een polarisatieproces laten zich minder gemakkelijk herkennen. Zannoni en zijn collega's gaan in een rapport uit 2008 wel uit van een vijftal opeenvolgende stadia, maar het is niet duidelijk waarop die gebaseerd zijn. In paragraaf 2.3 komen we hierop terug.

Dat roept de vraag op wanneer polarisatie precies begint. Of nog verder doordenkend: wanneer begint de slechte variant van polarisatie? Wanneer is er nog sprake van min of meer gewone verschillen tussen groepen en wanneer gaat dit over in onwenselijke tegenstellingen? Zeker wanneer je op zoek bent naar manieren om polarisatie te voorkomen, is dat een wezenlijke vraag. Een algemeen antwoord daarop lijkt niet mogelijk. Het is beter om pragmatisch te werk te gaan: wat is er in de gegeven omstandigheden bij een concreet geval aan de hand? En wat kun je het beste doen om te voorkomen dat de zaak zich ontwikkelt in een onwenselijke richting? Daarom is het goed om in de praktijk eerst vast te stellen of er sprake is van polarisatie, hoe sterk die al ontwikkeld is en welke kant het opgaat. Wil je polarisatie voorkomen, dan moet je weten wanneer er polarisatie dreigt te ontstaan en hoever die al gevorderd is, zodat je tijdig (preventief) kunt optreden.

Nog een andere manier om greep te krijgen op dit complexe verschijnsel, is door te bepalen op welk niveau er sprake is van polarisatie. Het kan spelen op het niveau van de samenleving als geheel, op specifieke locaties (steden, wijken), bij bepaalde groepen en op alle niveaus daartussen in. Je zou zelfs kunnen spreken van gepolariseerde individuen wanneer het gaat om eenlingen die zich afzetten tegen hun omgeving. (Zie ook Koomen & Van der Pligt, 2016).

De mate van polarisatie en het niveau waarop die speelt, zijn twee variabelen die we goed kunnen gebruiken, zowel voor het beschrijven van concrete gevallen van polarisatie als voor het indelen van interventies die beogen polarisatie te voorkomen en tegen te gaan. We kunnen de verschillende maten en niveaus niet altijd goed van elkaar onderscheiden, maar we gaan hier pragmatisch te werk en daarom stellen wij voor om – met veel slagen om de arm – in dit rapport de volgende indeling te gebruiken. Daarin hebben wij de drie niveaus die Koomen en Van der Pligt (2016) onderscheiden (sociale context,

kleine groepen, individuen) verder opgesplitst om meer precies te kunnen aangeven waar de polarisatie zich afspeelt en waar een interventie zich op moet richten.

Tabel 1. Model voor indeling casussen van en interventies voor preventie en tegengaan van polarisatie bij jeugd.

Niveau	Mate van polarisatie									
	Beginnend				Gevorderd			Sterk		
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Individu										
Groep										
School(klas)										
Wijk/buurt										
Stad										
Samenleving										
Sociale media										

We hebben hier bovendien nog een laag aan toegevoegd: sociale media. In deze literatuurscan hebben we een aantal publicaties gevonden die ingaan op de rol die sociale media kunnen spelen in polarisatie en op de mogelijkheden die ze bieden voor preventie en aanpak. Een niveau vormen ze eigenlijk niet, sociale media. In zekere zin verbinden ze het individu met de andere niveaus. We gaan in dit hoofdstuk niet verder in op de speciale rol van sociale media. In de paragraaf 2.3 komen ze wel aan bod.

Omdat er geen instrument bestaat om de mate van polarisatie vast te stellen, moeten we het doen met de (subjectieve) inschattingen van betrokkenen (professionals en

anderen). In zo'n geval is het handig om een indeling van 1 tot 10 te gebruiken. Door het gemiddelde te nemen van de inschattingen van diverse personen kunnen we tot een meer betrouwbare inschatting komen van de mate van polarisatie. In Tabel 1 hebben we boven de tien punten een grove indeling gemaakt in beginnende, gevorderde en sterke polarisering. Ook dit zijn geen vaste categorieën, maar alleen een hulpmiddel bij het beoordelen van een incident of situatie, of van een interventie of aanpak.

Polarisatie in Nederland

Polarisatie is een proces dat in Nederland (en ook elders) al enige tijd gaande is. In 2009 heeft de toenmalige Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO) al een advies uitgebracht over polarisatie binnen onze grenzen. In een bijbehorende essaybundel met de veelzeggende titel 'Polarisatie: bedreigend en verrijkend' (RMO, 2009a) hebben zeventien deskundigen verschillende aspecten van polarisatie belicht.

In zijn advies schrijft de RMO: 'Polarisatie hoort bij een open democratische samenleving. Het geeft stem aan emoties en belangen. Maar we kunnen er ook in doorslaan. En dan wordt het eerder bedreigend dan verrijkend' (RMO, 2009b). Polarisatie kan verrijkend zijn doordat het een middel is om groepen en identiteiten te vormen. Dat lukt beter door je te onderscheiden van, en soms af te zetten tegen andere groepen. Daarnaast kan polariseren ook een goed middel om zijn om belangen te articuleren en om die te behartigen. De binding aan een groep en het opkomen voor de belangen van die groep vormt een wezenlijk onderdeel van een democratie en in die zin hoort (een zekere mate van) polarisatie er gewoon bij.

Maar de RMO wijst ook op de riskante aspecten van polarisatie. Het kan zijn dat de binding aan een bepaalde groep en het zich onderscheiden van andere te ver doorslaat en dat de afstand tussen verschillende groepen te groot wordt. Het wordt dan moeilijk om nog met elkaar in gesprek te gaan omdat er nog maar weinig gemeenschappelijks is. Dat is politiek gezien geen goede zaak, maar het brengt ook schade toe aan het welzijn

van burgers. Men voelt zich minder thuis in de samenleving, en er ontstaat een gevoel van onveiligheid.

De RMO pleit voor 'constructief polariseren' en presenteert enkele manieren om daaraan bij te dragen. In de eerste plaats is veerkracht nodig: goed omgaan met verschillen en tegenstellingen in de samenleving vraagt van burgers het vermogen om daar flexibel mee om te gaan. Van de overheid wordt dan verwacht dat die terughoudend is met groepsdefinities en dat die juist de verbinding tussen groepen faciliteert. Er moet gezocht worden naar nieuwe vormen van maatschappelijk debat waarin burgers tot hun recht kunnen komen.

Het RMO-advies kwam voort uit de constatering dat tegenstellingen in de samenleving groter werden en dat er sprake was van maatschappelijke onvrede. Tien jaar na het verschijnen van dit advies is dat niet anders. Meer recente publicaties van het SCP en de WRR laten zien dat er in de Nederlandse samenleving nog altijd belangrijke verschillen bestaan die gemakkelijk kunnen uitgroeien tot tegenstellingen.

In de bundel 'Gescheiden werelden' (2014) constateren het SCP en de WRR het ontstaan van nieuwe maatschappelijke tegenstellingen. Voorheen waren er scherpe scheidslijnen tussen de verschillende religieuze groepen in Nederland en tussen sociaaleconomische klassen. De nieuwe tegenstellingen liggen vooral op het sociaal-culturele vlak. De WRR ziet tegenstellingen toenemen tussen hoogopgeleiden en laagopgeleiden, en tussen immigranten en gevestigden. De samenstellers van 'Gescheiden werelden' zien polarisatie rond sociaal-culturele thema's, in het bijzonder over 'globaliseringskwesties' zoals immigratie en Europese eenwording. De verschillen in opvatting daarover vallen voor een belangrijk deel samen met verschillen in opleiding.

Onderzoekers van het SCP (Wennekers e.a., 2018) hebben vorig jaar de sociale staat van Nederland in kaart gebracht. Zij constateren op verschillende domeinen hardnekkige verschillen tussen groepen. Door opstapeling van achterstanden is er een groep

mensen waar een slechte objectieve leefsituatie gepaard gaat met ontevredenheid over het leven. Het gaat dan om ongeveer 4% van de volwassen Nederlandse bevolking (ongeveer 680.000 mensen in 2018). Die objectieve leefsituatie betreft zaken als opleiding, inkomen, het al dan niet hebben van werk, en woonsituatie.

In een webpublicatie heeft het SCP vorig jaar gegevens over armoede in Nederland naar buiten gebracht. Opvallend daarin is het grote aantal migranten dat als arm beschouwd moet worden. Een paar jaar eerder heeft het SCP (Huijnk e.a., 2015) enkele onderzoeken gedaan naar de sociaal-culturele afstand van migranten tot de Nederlandse samenleving. Die afstand lijkt toe te nemen, schrijven de auteurs. In hun rapport 'Werelden van verschil' beschrijven zij twee deelonderzoeken die relevant zijn voor onze verkennende literatuurstudie. Het eerste gaat over de omvang en achtergronden van islamitisch radicalisme en extremisme (aan de hand van gesprekken met experts en professionals). Het tweede betreft een kwalitatief onderzoek onder Turks-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse jongeren. Uit eerder SCP-onderzoek (Huijnk & Dagevos, 2012) was gebleken dat ongeveer de helft van alle Turkse en Marokkaanse Nederlanders zich sterk identificeert met de herkomstgroep en zich geen Nederlander voelt.

Bij de jongeren in het onderzoek van 2015 is dat anders. Zij voelen zich 'van alles': ze hebben meerdere identiteiten. Dat is niet alleen een kwestie van kiezen. Identiteit is ook iets dat je toegeschreven wordt, of je wilt of niet. Deze jongeren hebben de ervaring dat ze toch altijd 'die Turk' of 'die Marokkaanse' blijven. 'Je bent nooit Nederlander genoeg.' Hun vrienden vinden zij vooral in de eigen herkomstgroep, autochtonen zijn zelden meer dan kennissen. Veel van hen geven aan dat ze moslim zijn. Daardoor verschilt hun leefstijl sterk van die van autochtone leeftijdsgenoten, en komen ze minder met hen in contact. 'De moslimidentiteit is een alternatief voor een identificatie als Nederlander', schrijven de onderzoekers. Deze jongeren ervaren op verschillende manieren uitsluiting: op school, bij het vinden van stages en werk en ook doordat de politie hen vaker

staande houdt. Als groep blijven zij zo op afstand van de mainstream van de Nederlandse samenleving. 'Het gevoel dat de migrantenjongeren als aparte groep worden gezien, wordt ook gevoed door het politieke debat en door uitspraken van politici.'

Het beeld bestaat dat jongeren met een migrantenachtergrond voor zichzelf een eigen wereld vormen, op afstand van de 'gewone' Nederlandse samenleving. Dat beeld wordt bevestigd in het rapport van Margalith Kleijwegt (2016). Zij heeft onderzocht hoe in het beroepsonderwijs (vmbo, mbo en hbo) wordt omgegaan met maatschappelijke gevoelige kwesties als vluchtelingen, jihadisme en antisemitisme. De titel van haar rapport, '2 werelden, 2 werkelijkheden', spreekt boekdelen: zij laat zien hoe op deze scholen verscherpte tegenstellingen tussen groepen jongeren kunnen ontstaan. Deze tegenstellingen tekenen zich vooral af langs etnische en religieuze lijnen.

Dat het niet altijd om eenvoudige tegenstellingen gaat, blijkt uit het onderzoek van Koen Leurs. Hij heeft onderzocht hoe Marokkaans-Nederlandse jongeren op internet en sociale media werken aan de vorming van een eigen (groeps-)identiteit. In zijn boek 'Digital passages, migrant youth 2.0' (2015) laat hij zien dat deze jongeren zich uitgesloten en met achterdocht bekeken voelen. Dat kan bij hen tot vermijding en afzondering leiden, maar ook tot het trots benadrukken van hun samengestelde identiteit. Na het 'minder Marokkanen'-incident van Geert Wilders zetten veel Marokkaanse Nederlanders selfies van zichzelf en hun Nederlandse paspoort op internet met de tekst 'Born here'. Daarmee benadrukken zij juist hun Nederlanderschap.

Maar Leurs constateert ook dat jongeren met een migratieachtergrond met steeds meer achterdocht te maken krijgen. Dit kan leiden tot toename van negatieve gevoelens tegenover migranten en tot wat wel *ethnic strife* wordt genoemd (Leurs, 2015). In Nederland lijkt dit vooral tot uiting te komen na incidenten, zoals bijvoorbeeld in de zwartepietendiscussie.

Polarisatie als gedachtenconstructie en groepsproces

Polarisatie speelt zich af op verschillende niveaus. In het voorgaande ging het vooral over de samenleving als geheel en over specifieke groepen. Maar ook op het niveau van individuen kan dit proces werkzaam zijn. Bart Brandsma heeft een ook in het buitenland veel gebruikt boek geschreven over de manier waarop polarisatie in de hoofden van mensen werkt en hoe je daarmee kunt omgaan: 'Polarisatie. Inzicht in de dynamiek van wij-zij denken' (2016). Brandsma heeft drie algemene regels opgesteld die van toepassing zijn op polarisatie.

1. Het is vooral een gedachtenconstructie: mensen gaan in termen van wij en zij denken, aan de hand van stereotype beelden. Dat gebeurt in eerste instantie op microniveau, individueel of in kleine kring. Van daaruit kan het zich uitbreiden naar steeds grotere groepen.
2. Dat gebeurt alleen wanneer de polarisatie voldoende brandstof krijgt. Polarisatie moet gevoed worden om uit te groeien tot tegenstellingen tussen grote groepen in de samenleving. Die voeding bestaat veelal uit gesprekken over identiteiten, voorzien van beoordelingen. Door sociale media zijn de mogelijkheden om polarisatie te voeden en aan te wakkeren enorm gegroeid.
3. Polarisatie gaat over gevoelens en emoties. Feitelijke informatie kan polarisatie niet tegenhouden.

Kenmerkend voor polarisatie is dat twee identiteiten tegenover elkaar komen te staan. Belangrijk is om in een situatie die zich voordoet onderscheid te maken tussen het concrete conflict en eventuele polarisatie. Een conflict hoeft niet tot polarisatie te leiden, maar kan wel het wij-zij denken versterken. Wij en zij worden dan tegenover elkaar gestelde *identiteiten* die *wezenlijk* van elkaar verschillen.

Brandsma onderscheidt vijf rollen die in een onderlinge dynamiek een polarisatieproces kunnen versterken of kunnen dempen. Hij geeft veel trainingen waarin hij professionals en anderen leert hoe je met polarisatie kunt omgaan en hoe je die dynamiek kunt door-

breken. De kern van zijn methode bestaat eruit dat niet de gepolariseerde groepen alle aandacht krijgen (dat geeft alleen maar voeding aan hun positie), maar dat de doorgaans stilzwijgende personen in het midden versterkt worden. Deze aanpak is uitgewerkt in de handleiding voor het omgaan met polarisatie die het Europese Radicalisation Awareness Network (RAN) heeft uitgebracht (Lenos e.a., 2017).

'Polarisation is all about communication' staat er in deze handleiding. Zonder communicatie geen polarisatie. Uit de sociale psychologie is bekend dat standpunten van individuen in een groep leiden tot een meer extreem standpunt van die groep als geheel. Wanneer de afzonderlijke leden van een groep ergens min of meer hetzelfde over denken, dan zullen zij in groepsverband een meer uitgesproken standpunt innemen (Wikipedia: [group polarization](#)). 'Group opinions and attitudes also tend to be more extreme than those held by its individual members, a phenomenon often referred to as "group polarization."' (Borum, 2011)

Dat mechanisme werkt ook bij de polarisatie die wij hier onderzoeken. Iemand die zich buitengesloten voelt, heeft de neiging om te denken in termen van 'ik' tegen 'de rest van de wereld', de individuele variant van het wij-zij denken. In communicatie met anderen die vergelijkbare gevoelens hebben, zal deze denktrant (of gedachtenconstructie) versterkt worden en meer extreem gearticuleerd worden.

De RAN-Handleiding haalt een verklaring voor polarisatie aan waarin de begrippen identiteitsvorming en ingroup versus outgroup centraal staan. Die is gebaseerd op een model dat Berger (2017) heeft opgesteld. Het gaat om de 'ladder van identiteitsconstructie' waarin de dynamiek tussen de eigen groep (de 'ingroup') en een andere groep (de 'outgroup') een centrale rol speelt. Door zich af te zetten tegen de andere groep versterkt een groep de eigen identiteit en samenhang. Onder invloed van incidenten kan deze dynamiek in een versnelling geraken. En dan hoeft het niet eens om werkelijke incidenten te gaan; nepnieuws of hypes kunnen al voldoende zijn om tegenstellingen aan te jagen.

Polarisatie in het jeugddomein

In de opdracht spreekt Platform JEP over ‘polarisatie in het jeugddomein’. Daarmee wordt bedoeld: polarisatie zoals die zich voordoet bij (groepen) jongeren en jongvolwassenen en waar professionals in het jeugddomein (onderwijs, jongerenwerk, jeugdhulp, justitie, vrije tijd) mee te maken krijgen. De definitie van Platform JEP maakt niet duidelijk of er een bijzondere relatie is tussen polarisatie en jeugd en jongeren. Maar er zijn de laatste jaren wel verschillende rapporten verschenen over tegenstellingen tussen groepen jongeren, onderling en tussen groepen jongeren en de Nederlandse samenleving. Het hierboven genoemde SCP-onderzoek van Huijnk e.a. (2015) is er daar een van. Marthe van Vugt heeft een vergelijkbaar onderzoek gedaan onder Turks-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse jongeren in Utrecht (2017). Daaruit komt naar voren dat deze jongeren een verschil ervaren tussen hun eigen identiteit en de identiteit die hen wordt toegeschreven. Zij voelen zich Nederlander, maar tegelijk horen ze er niet helemaal bij.

Maar er zijn meer publicaties die relevant zijn. Het Kenniscentrum Integratie & Samenleving (KIS) heeft kortgeleden (2018) een rapport gepubliceerd over het vertrouwen van jongeren in instituties als politie, onderwijs en politiek. Daaruit blijkt dat jongeren met een migratieachtergrond beduidend minder vertrouwen hebben in de politie dan jongeren zonder zo’n achtergrond. Waarschijnlijk heeft dat te maken met de ervaring dat zij vaker gecontroleerd worden door de politie. Dat kan gevoelens van discriminatie en uitsluiting versterken en zo uiteindelijk tot polarisatie leiden.

Eerder noemden wij al het rapport van Kleijwegt (2016) over migrantenjongeren in het beroepsonderwijs. Naima Azough heeft in 2017 het rapport ‘Weerbare jongeren, weerbare professionals’ uitgebracht over de impact van polarisatie en hoe jongeren en professionals daarmee omgaan. Op basis van een grote hoeveelheid gesprekken constateert zij dat polarisatie en radicalisering serieuze uitdagingen vormen voor mensen die

beroepsmatig met jongeren te maken hebben. Zij concludeert dat er geïnvesteerd moet worden in de ondersteuning van professionals in jeugd- en jongerenwerk, jeugdzorg en onderwijs. Daarnaast bepleit zij een integrale visie en aanpak: preventie van polarisatie en radicalisering vraagt een brede inzet vanuit verschillende domeinen.

De hier genoemde onderzoeken hebben allemaal betrekking op jongeren met een migratieachtergrond. Maar meer in het algemeen kunnen we stellen dat de adolescentie bij uitstek een periode is waarin jeugdigen gevoelig kunnen zijn voor polarisatie. Het is een levensfase waarin jongeren een eigen identiteit zoeken en ontwikkelen. Dat gebeurt in eerste instantie op individueel niveau, maar dit proces wordt sterk beïnvloed door de sociale omgeving en dan vooral door andere jongeren en belangrijke volwassenen. Er ontwikkelt zich een groepsdynamiek waarin vragen als ‘waar hoor ik bij?’ en ‘waar wil ik wel of niet bij horen’ van levensbelang zijn. In deze ontwikkelingsfase kunnen emoties hoog oplopen. Verder is het bekend dat adolescenten minder oog hebben voor risico’s (Kohnstamm, 2009). Dat alles maakt het aannemelijk dat jongeren in deze leeftijd vatbaar zijn voor polariserende tendensen.

In de focusgroep die voor dit onderzoek is georganiseerd merkte een vertegenwoordiger van het jeugd- en jongerenwerk op dat polarisatie in het basisonderwijs geen rol speelt: kinderen spelen met elkaar ongeacht hun achtergrond. Pas in het voortgezet onderwijs worden zaken als identiteit, herkomst en tot welke groep je behoort belangrijk.

Bij de Nationale Jeugdraad NJR is in 2018 het rapport van een onderzoek naar jongeren en polarisatie verschenen (El Malki, 2018). Op basis van interviews, een enquête en een focusgroep is geïnventariseerd hoe jongeren zelf tegen polarisatie aankijken. Dit onderzoek laat zien dat jongeren zich sterk identificeren met een bepaalde identiteit, maar dat ze die – wanneer je daarover doorvraagt – ook goed kunnen nuanceren. ‘Polarisatie lijkt soms op het eerste gezicht veel heftiger dan het in de werkelijkheid is. Juist jongeren hebben sterk behoefte aan identificatie, om een heldere identiteit te bezitten. Maar ze

willen ook graag in contact raken met andere jongeren.’ Op dit rapport komen we in paragraaf 2.3 nog terug.

Verband met radicalisering

De veronderstelling is dat polarisatie bijdraagt aan een vruchtbare voedingsbodem voor radicalisering. Er loopt een doorgaande lijn van verschillen tussen groepen burgers naar tegenstellingen tussen die groepen. Daarbij spelen gevoelens van onrechtvaardigheid en achterstelling een rol. Dit kan leiden tot stereotypering van de andere groep, verharding van de eigen standpunten en het verbinden van identiteiten aan die groepen. Naarmate die identiteiten verharden kan dit uitlopen op confrontaties en conflicten, of juist tot het zich afkeren van de samenleving en een toevlucht zoeken in een eigen, strikt bewaakte groepsidentiteit. Preventie van radicalisering begint bij het tegengaan van polarisatie.

Polarisatie en radicalisering worden nog altijd vaak in een adem genoemd. Dat komt waarschijnlijk voort uit het feit dat de overheid voor de periode 2007 – 2011 heeft gewerkt met een [Actieplan Polarisation en Radicalisering](#). Zoals de titel al aangeeft, is dit plan gebaseerd op de aanname dat er een direct verband bestaat tussen polarisatie en radicalisering. Al tijdens de uitvoering van dit Actieplan zijn daar kritische kanttekeningen bij geplaatst. Dat heeft ertoe geleid dat dit plan na 2011 niet in dezelfde vorm is voortgezet, maar dat er een vervolg is gekomen dat meer toegespitst is op de risico’s op gewelddadig extremisme, de Nationale Contraterrorisme strategie (2011-2015 en 2016 – 2020). In de laatste versie van dit beleidsdocument staat expliciet dat het tegengaan of aanpakken van polarisatie in de huidige Nederlandse contraterrorisme strategie niet meer als onderdeel van de brede benadering wordt gezien.

De kritiek op het plan spitste zich toe op de veronderstelling dat er een direct en dwingend verband zou bestaan tussen polarisatie en radicalisering. Maar polarisatie leidt niet altijd tot radicalisering en radicalisering komt niet altijd voort uit polarisatie. Om

radicalisering effectief te voorkomen en tegen te gaan, is een meer genuanceerd beeld nodig van de uiteenlopende factoren die tot radicalisering kunnen leiden. Teun van Dongen (2016) heeft de kritiek op het Actieplan scherp verwoord en tevens heeft hij laten zien dat er ook andere gronden voor radicalisering zijn. Volgens hem was het Actieplan te veel gebaseerd op de vooronderstelling dat radicalisering voortkomt uit sociaaleconomische factoren als achterstand, lage opleiding en werkloosheid. Dat gaat voorbij aan het inzicht dat er ook andere factoren en motieven een rol kunnen spelen bij radicalisering. Van Dongen noemt als voorbeeld het Midden-Oostenbeleid van het Westen dat een belangrijke push-factor kan zijn in een radicaliseringsproces. Daarnaast kunnen er meer individuele motieven in het spel zijn, zoals het verlangen om deel uit te maken van een groep of om mee vorm te geven aan een islamitische samenleving. Effectief voorkomen en aanpakken van polarisatie en radicalisering kan alleen wanneer ook rekening wordt gehouden met andere dan puur sociaaleconomische factoren en motieven.

In de periode 2008 – 2011 zijn er diverse rapporten verschenen waarin de preventie van polarisatie en radicalisering in samenhang wordt besproken (Zannoni e.a., 2008; COT, 2011; Lub, 2011; Van der Varst e.a., 2011). In het rapport van Zannoni e.a. wordt al vastgesteld dat het feitelijk om twee verschillende fenomenen gaat en dat de aanpak en preventie ervan niet hetzelfde kunnen zijn. Verderop, in 4.1, komen we terug op deze rapporten.

Vanuit het veiligheidsbeleid was er dus vanaf 2011 geen aandacht meer voor de preventie en aanpak van polarisatie. Maar daarmee was polarisatie als potentieel probleem natuurlijk niet verdwenen. We zien dat dit onderwerp vanaf dat moment wordt opgepakt door de ministeries van Binnenlandse Zaken en Sociale Zaken. Dat heeft onder meer geleid tot initiatieven als het ESS en Platform JEP.

Opvallend genoeg lijkt de aandacht voor polarisatie recentelijk weer toe te nemen. In het Magazine Nationale Veiligheid en Crisisbeheersing van het NCTV staan verschillende bijdragen waarin gewezen wordt op de schadelijke effecten van polarisatie (NCTV, 2017). Een daarvan is een artikel van Bureau Beke over een onderzoek naar radicalisering in de gemeente Arnhem (van Ham e.a., 2016). De onderzoekers hebben mentoren, welzijnswerkers en jongeren gesproken. Zij constateren dat het tegenover elkaar komen staan van verschillende groepen een voorbode van radicalisering kan zijn. De respondenten in dit onderzoek zien wel enige polarisatie, maar ze geven ook aan dat er van structurele problemen geen sprake is.

Over het verband tussen polarisatie en radicalisering nog het volgende. In een samenvattend document van het RAN heeft de Zweedse expert Magnus Ranstorp het over een kaleidoscoop van factoren die kunnen leiden tot gewelddadig extremisme (Ranstorp, 2016). Hij onderscheidt negen hoofdcategorieën van factoren, waaronder individuele, sociale en politieke factoren. Voor polarisatie ruimt hij geen aparte plaats in. Onder de categorie groepsdynamica noemt hij ‘polariserend gedrag’ samen met tegenculturele elementen. Het is misschien een goede nuancering om daarvan te spreken en niet van polarisatie in het algemeen. Daarmee leg je de nadruk op concreet gedrag dat tegenstellingen aanwakkert. Probleem is dan wel wat je vervolgens moet bepalen wat voor gedrag dat precies is.

2.3 Resultaten verkenning

Eerst: onze zoektocht in de (internationale) literatuur heeft maar een beperkt aantal resultaten opgeleverd die voor deze verkenning relevant zijn. Dat wil zeggen: we hebben in de grote internationale databases nauwelijks artikelen gevonden die we voor deze verkenning kunnen gebruiken. Een *combinatie* van de zoektermen ‘social polarization’

en ‘youth’, al dan niet samen met ‘prevention’ en/of ‘intervention’, levert veel hits op maar daaronder hebben we er maar een paar gevonden die betrekking hebben op het onderwerp van deze verkenning.

Een mogelijke verklaring die zich opdringt bij het bekijken van de resultaten van de zoekacties, is dat het begrip ‘polarization’ een breed begrip is dat in veel verschillende contexten gebruikt wordt. De toevoeging ‘social’ voorkomt het verschijnen van chemische, natuurkundige en biologische publicaties bij de zoekresultaten, maar dan blijven er nog heel wat publicaties over waarin het begrip ‘polarisatie’ een andere betekenis heeft. In veel Scandinavisch onderzoek wordt het woord gekoppeld aan onderzoek naar gebruik van alcohol en drugs¹. In onderzoek in de VS waaraan ‘polarization’ als trefwoord is gekoppeld, gaat het juist over polarisatie als gevolg van sociale ongelijkheid, die daar sterk samenhangt met huidskleur.

In dit hoofdstuk bespreken we de publicaties die we relevant vonden voor dit onderzoek; dat wil zeggen: de publicaties die iets te zeggen hebben over preventie en aanpak van polarisatie in het jeugd domein, met het oog op een toetsingskader voor werkwijzen/interventies.

We bespreken eerst de Nederlandse publicaties en daarna alle andere. Dat doen we aan de hand van de indeling die in het vorige hoofdstuk is voorgesteld. We hebben de publicaties ingedeeld naar het niveau van polarisatie waarop ze in de eerste plaats betrekking hebben. Wanneer ook andere niveaus relevant zijn, dan vermelden we dat. En bij die bespreking geven we ook steeds aan op welke mate van polarisatie deze documenten gericht zijn.

---

¹ Dat heeft betrekking op de bevinding uit epidemiologisch onderzoek in Zweden dat de jeugd in meerderheid minder alcohol is gaan drinken de afgelopen vijftien jaar, maar dat een minderheid juist meer drinkt en voor meer problemen zorgt, zoals ziekenhuisopnamen, Men spreekt dan van ‘polarized drinking’. Zie <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/22763231>

Nederlandstalige publicaties

Betreft individuen

We hebben geen publicaties in het Nederlands gevonden over polarisatie op individueel niveau. Waarschijnlijk is dit een gevolg van het feit dat polarisatie een sociaal fenomeen is. Voor zover individuen polariseren is dat toch vooral samen met anderen. En als ze al in hun eentje steeds sterker afstand nemen van de samenleving, dan blijkt dat vaak pas achteraf, bijvoorbeeld wanneer ze geradicaliseerd zijn. In hun rapport [Formers and families](#) beschrijven Sieckelink en de Winter (2015) de ontwikkelingsgang van individuele jongeren die uiteindelijk in radicaal vaarwater verzeild raken. Kenmerkend voor deze jongeren is onder meer dat zij verkeren in een gepolariseerde leefomgeving. De jongeren uit dit onderzoek komen uit landen waar in de periode daarvoor de tegenstellingen rond religie en immigratie verscherpt waren.

In het onderzoek van de NJR (El Malki, 2018) zijn individuele jongeren geïnterviewd over hun ervaringen met en visie op polarisatie. Maar het gaat in dit onderzoek niet zozeer over individuele polarisatie, maar vooral over gedeelde ervaringen en het verwerven van een identiteit. Daarom bespreken we dit onderzoek in de volgende sectie.

Betreft (kleine) groepen

- Notten, T., & Witte, T. (2011). 'Radicalisering moslimjongeren in Rotterdam?' *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, volume 20, issue 2, pp. 54 – 69.

Polarisatie is het eigenlijke probleem en niet radicalisering. De auteurs stellen het diffuse begrip 'radicalisering' ter discussie zoals dat een belangrijke rol speelt in de veiligheidsrisicocodebatten, bij wetenschappelijk onderzoek en binnen de kring van inlichtingen- en veiligheidsdiensten. Ter illustratie gaan zij nader in op de feitelijke ontwikkelingen in Rotterdam. Op grond van deze verkenning bepleiten zij andere vormen en aandachtsvelden in het onderzoek naar radicalisering.

Zij schrijven: 'In sociaalwetenschappelijke kringen, zoals binnen het Instituut voor Migratie- en Etnische Studies van de Universiteit van Amsterdam en Migratie- en Integratiestudies van de Erasmus Universiteit, ziet men (en daar sluiten wij ons bij aan) radicalisering als een proces waarin factoren als polarisatie – tussen bevolkingsgroepen, op school en in de wijk – en sociale uitsluiting de sociale samenhang aantasten en jongeren vatbaar maken voor het zich afzetten tegen en het zich afzonderen van de samenleving.'

- Malki, N. el (2018). [Jongeren over polarisatie. De belevingen en ervaringen van jongeren in Nederland](#). Den Haag: NJR nationale jeugdraad.

Uit interviews met 40 jongeren en een enquête die door 515 jongeren is ingevuld blijkt dat jongeren zich sterk vereenzelvigen met een bepaalde identiteit, en dat dit vooral gevoelsmatig gebeurt. Die identificatie is in veel gevallen mede gebaseerd op ervaringen van onrechtvaardigheid en het gevoel niet gezien te worden. Uit het onderzoek komt naar voren dat 'jongeren zich niet begrepen voelen en daardoor in de vorming van hun identiteit tegen problemen aanlopen'. Zij hebben over het algemeen niet veel vertrouwen in instituties als de media, de politie en het onderwijs.

Tegelijk blijkt dat deze jongeren ook goed in staat zijn om hun eigen standpunt te nuanceren. 'Polarisatie lijkt soms op het eerste gezicht veel heftiger dan het in de werkelijkheid is. Juist jongeren hebben sterk behoefte aan identificatie, om een heldere identiteit te bezitten. Maar ze willen ook graag in contact raken met andere jongeren.' De jongeren in dit onderzoek geven zelf aan dat er verschillende (groeps)identiteiten zijn, maar dat lijkt vooralsnog niet tot een problematische mate van polarisatie te leiden.

- Van den Bos, K., Loseman, A., & Doosje, B. (2009). [Waarom jongeren radicaliseren en sympathie krijgen voor terrorisme: Onrechtvaardigheid, onzekerheid en bedreigde groepen](#). Research and Documentation Centre of the Dutch Ministry of Justice.

Eerder onderzoek van deze auteurs laat zien dat vooral onzekere mensen sterk of soms zelfs extremistisch vasthouden aan hun (sub)culturele normen en waarden en dat wanneer ze hun wereldbeeld bevestigd zien, dit een prettige ervaring voor hen is. Om met onzekerheid om te gaan zoeken mensen anderen met wie zij hun wereldbeeld kunnen delen. Dit is een proces dat vooral bij jongeren speelt, die sterker gericht zijn op hun sociale omgeving om zich een identiteit te verschaffen. Dergelijke processen kunnen leiden tot polarisatie.

Betreft school(klas)

- [Preventie van Polarisation in het Voortgezet Onderwijs](#) – Elleni Hagen (2018). Masterthesis. Utrecht: Universiteit Utrecht.

In deze masterthesis worden aspecten tussen jongeren en hun school genoemd die kunnen leiden tot polarisatie (zoals een mismatch tussen schoolidentiteit en persoonlijke identiteit) en de manier waarop een school de eigen missie/visie uitdraagt. Het onderzoek betreft een project dat is uitgevoerd om polarisatie in het onderwijs tegen te gaan: het UNION-project. Daaruit komen de volgende oorzaken van polarisatie binnen het onderwijs naar voren: gebrek aan een duidelijke schoolidentiteit, herzien van schoolidentiteit en uitdragen in missie/visie maar ook in gedrag en het gebruik van ruimte, moeilijkheden in het vinden van een gemeenschappelijke basis tussen leerlingen en leerlingen en docenten (mogelijke oorzaak die werd aangedragen was de leeftijdscategorie en de focus op zelfontplooiing).

Een onduidelijke schoolidentiteit (op basis van religie) vergroot de kans op wij-zij denken tussen leerlingen. Daarnaast is ook van belang welk gevoel leerlingen hebben richting hun school en hoe ze zich ermee identificeren. Leerlingen voelen zich soms niet vertegenwoordigd door een school, verschil tussen normen, waarden en verwachtingen die leerlingen thuis meekregen stroken niet met die van de school waardoor ze constant moeten switchen om aan verwachtingen te voldoen. Oplossingen die worden

aangedragen zijn een 'Schoolgrondwet' en duidelijke schoolgedragsregels of het (her) definiëren hiervan.

Betreft wijk/buurt

- [De rol van de eerstelijns werkers bij het tegengaan van polarisatie en radicalisering.](#) - Zannoni e.a., 2008. Onderzoeksrapport van het COT – Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement.

Uit 2008, maar nog altijd relevant. Gebaseerd op gesprekken met professionals uit jeugd- en jongerenwerk, jeugdzorg, onderwijs en politie, en met deskundigen van gespecialiseerde kennisinstellingen. Veel praktijkverhalen en voorbeelden. De auteurs constateren dat er veel verwacht wordt van deze eerstelijns werkers, maar dat tegelijk niet precies duidelijk is wat dan wel. Een situatie die acht jaar later, blijkens het rapport van Azough uit 2016, niet veel veranderd is. Zij pleiten ervoor de rol van eerstelijns werkers op het gebied van polarisatie en radicalisering uit te werken en te concretiseren, en om duidelijk te zijn over de verantwoordelijkheden van de verschillende sectoren. Van een wijk-agent moet je andere dingen verwachten dan van een leerkracht op de basisschool. Maar alle eerstelijns werkers verdienen ondersteuning.

De auteurs maken een onderscheid tussen het tegengaan van polarisatie en het tegengaan van radicalisering. Zij schetsen een bepaald verloop in het proces van polarisatie. Daarin zijn volgens hen de volgende stadia te onderscheiden.

1. Afnemende sociale binding.
2. Toenemende tegenstellingen tussen bevolkingsgroepen.
3. Incidentele incidenten waarbij verschillende bevolkingsgroepen zijn betrokken, krijgen een meer structureel karakter.
4. Een periode na een incident met een verhoogd risico voor nieuwe incidenten en mogelijke verdere verslechtering van verhoudingen tussen bevolkingsgroepen.

5. Verslechterde verhoudingen die resulteren in een structureel verhoogd risico voor de sociale veiligheid van bevolkingsgroepen.

Wanneer we deze stadia leggen naast de categorieën die wij hebben voorgesteld, dan zou je 1) en 2) kunnen zien als beginnende polarisatie, 3) en 4) als gevorderde, en 5) als sterke polarisatie. Dit laatste stadium onderscheidt zich van de andere doordat polarisatie hier een voortdurend risico oplevert, terwijl het in de stadia daarvoor nog om incidentele risico's gaat.

De auteurs constateren dat de nadruk in het landelijk beleid (Actieplan Polarisation en Radicalisering 2007-2011) toch vooral ligt op het voorkomen van radicalisering en minder op de preventie van polarisatie. Enkele van de genoemde maatregelen tegen radicalisering zijn ook van toepassing bij polarisatie, met name het bevorderen van binding en integratie, en het stimuleren van dialoog. Uit de gesprekken die voor dit onderzoek zijn gevoerd, komt onder meer naar voren dat de eerstelijns werkers over weinig hulpmiddelen beschikken als het gaat om het tegengaan van polarisering. Terwijl ze daar in hun praktijk vaak mee te maken hebben. De onderzoekers doen dan ook de aanbeveling om meer specifiek beleid te ontwikkelen op het tegengaan van polarisatie inclusief handvatten voor de eerstelijns werker.

- [Kennissynthese polarisation en radicalisering](#). (2011) [Mogelijkheden voor preventie van polarisation en radicalisering onder migranten jeugd door professionals in de jeugdsector](#). Uitgevoerd door COT en Forum.

De onderzoekers van het COT werken in dit rapport enkele aanbevelingen uit van het bovenstaande onderzoek uit 2008. Zij hebben informatie verzameld over de stand van zaken op dat moment (2011) met betrekking tot de preventie van polarisation en radicalisering. Die twee verschijnselen worden in dit rapport vaak samen genoemd. De auteurs geven aan dat het in beleid en praktijk ontbreekt aan een eenduidige definitie van polarisation. Dat is wel nodig, vinden zij, om te weten waar je het over hebt.

Zij hebben informatie gevonden over een groot aantal interventies die gericht zijn op de preventie van polarisation en radicalisering. Daar zijn geen interventies bij die zich uitsluitend op polarisation richten en lang niet alle verzamelde interventies zijn specifiek voor jongeren bedoeld.

Toch staan er in dit rapport enkele constatering die relevant zijn voor onze literatuurverkenning. Bijvoorbeeld dat er op dat moment (2011) eigenlijk geen interventies zijn voor primaire preventie; dat wil zeggen: algemene, brede interventies die op grote groepen gericht zijn. Bij eerstelijns werkers is er ook een zekere weerstand tegen dat soort interventies. Zij vinden dat je eerst maar eens moet signaleren of er iets aan de hand is, voordat je een interventie gaat inzetten. Secundaire preventie kan dus wel, maar wat daarvoor in 2011 aan interventies beschikbaar is, bestaat voornamelijk uit lokale initiatieven die niet stelselmatig worden onderzocht en verder ontwikkeld.

- [Polarisation en radicalisering. De onderbouwing van sociale interventies getoetst](#) – V. Lub, N. de Groot, & J. Schaafsma (2011). Movisie en Universiteit van Tilburg.

Vasco Lub en zijn collega's bespreken vier typen interventies die gebruikt worden tegen polarisation en radicalisering: de systeembenadering (het hele gezin erbij betrekken), de peerbenadering (via leeftijdsgenoten), het overbruggend contact (tussen groepen) en weerbaarheidstrainingen. In hun beschrijving en analyse maken de auteurs geen duidelijk onderscheid tussen polarisation en radicalisering. Zij laten wel zien dat interventies die gebruik maken van overbruggend contact gunstige effecten hebben op de onderlinge beeldvorming tussen groepen en dat vooroordelen afnemen. Dit type interventies is goed onderbouwd.

Betreft gemeente

- [ESS \(2018\). Handreiking lokaal netwerk van sleutelfiguren. Samen werken aan preventie van polarisation en radicalisering.](#)

Polarisatie en radicalisering doen zich vaak lokaal voor en stellen gemeenten daarom voor flinke uitdagingen. Daarom heeft de Expertise-unit Sociale Stabiliteit (ESS) van het ministerie van SZW de Handreiking lokaal netwerk van sleutelfiguren ontwikkeld. De handreiking geeft gemeenten meer handvatten bij het opzetten en onderhouden van een lokaal netwerk van sleutelfiguren en ondersteunt gemeenten bij het tegengaan van polarisatie en radicalisering. Het gaat om een uitgebreide en praktisch georiënteerde wegwijzer waarmee gemeentebesturen stap voor stap kunnen werken aan het ontwikkelen en in stand houden van een netwerk. Er is ook aandacht voor eventuele valkuilen en andere moeilijkheden. De handreiking is niet specifiek bedoeld voor netwerken rondom jongeren, maar er staan wel de nodige aanwijzingen in voor het samenwerken met en voor deze groep.

- [Radicalisering in de gemeente Arnhem](#). Resultaten van onderzoek onder mentoren, welzijnswerkers en jongeren – Tom van Ham, Lieslot Scholten, & Anton van Wijk (2016). Arnhem: Bureau Beke.

De onderzoekers hebben een literatuurstudie en een dossieronderzoek gedaan en ze hebben een enquête gehouden onder professionals en jongeren in Arnhem over radicalisering in hun gemeente. In 2016 lijkt radicalisering in Arnhem minder te spelen dan in de jaren daarvoor, maar de respondenten en de onderzoekers vinden dat alertheid geboden is. Daarbij komt op verschillende plaatsen in het rapport naar voren dat polarisatie tussen groepen een rol kan spelen in het ontstaan van radicalisering. Het blijft tot dan toe beperkt tot incidenten. De polarisatie is niet zo ver gevorderd dat die leidt tot structurele problemen.

In een [artikel](#) over dit onderzoek in het NCTV-Magazine wijzen de auteurs erop dat in kleine, gesloten vriendengroepen wij-zij denken kan ontstaan en hoe dit versterkt kan worden door sociale media.

Betreft samenleving

- Mensink, W. (2018). [Verdeeldheid en verbinding. Terugblik op de rol van de civil society bij de komst van vluchtelingen](#). Den Haag: SCP.

In onze literatuurstudie naar polarisatie in Nederland zijn we een rapport tegengekomen waaruit een heel ander geluid klinkt. In deze publicatie van het SCP staat hoe groepen mensen met tegengestelde meningen, in dit geval voor- en tegenstanders van de komst van vluchtelingen, constructief met elkaar in gesprek kunnen gaan om zo tot praktische oplossingen te komen. Voor dit rapport zijn initiatieven en organisaties onderzocht die mensen vrijwillig vormen rond de komst van vluchtelingen naar Nederland. Daartoe zijn interviews gehouden met organisaties die het landelijk asiel- en integratiebeleid beïnvloeden, burgerinitiatieven die de sociale netwerken van vluchtelingen in Utrecht versterken en groepen die zich verzetten tegen de komst van asielopvang in de Utrechtse wijk Overvecht. Volgens de auteur lijkt het soms alsof groepen met verschillende opvattingen – ‘voor- en tegenstanders’ van vluchtelingen – in gescheiden werelden leven. In werkelijkheid blijkt het vaak mogelijk om met deze groepen een constructieve dialoog te beginnen en praktische oplossingen te realiseren. ‘Uiteindelijk kan dit leiden tot wederzijds begrip en polarisatie tegengaan.’

Uit de interviews komt naar voren dat er veel weerstand is tegen het denken in voor- en tegenstanders. Veel mensen bevinden zich in het midden en voelen zich niet thuis op een van de uitersten. Ook blijkt dat tegenstanders niet altijd zo fel tegen vluchtelingen zijn, maar dat zij (ook) andere grieven hebben en dat er niet goed naar hen wordt geluisterd. Het voorbeeld van het voorgenomen asielzoekerscentrum in Utrecht-Overvecht bevat waardevolle lessen voor het vermijden van het denken in tegenstellingen. Lessen die enerzijds aansluiten bij de inzichten van Bart Brandsma (versterk het midden) en anderzijds daarvan af lijken te wijken (luister goed naar voor- en tegenstanders). Dat laatste kan echter ook worden opgevat als een versterking van het midden: dat kenmerkt zich juist door een gematigde houding en het vermijden van denken in tegenstellingen.

Daarbij hoort ook dat je belangstelling toont voor anderen en dat je goed luistert, ook naar degenen met wie je het niet direct eens bent.

- Wonderen, R. van, & Witte, R. (2017). [Omgaan met maatschappelijke spanningen. Handreiking](#). Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Dit rapport gaat niet zozeer over polarisatie, maar over spanningen die kunnen leiden tot rellen, bijvoorbeeld. Ook jongeren komen maar zijdelings aan de orde. Interessant is wat de auteurs in de conclusie schrijven over groepen. In achterstandswijken valt het onderscheid allochtoon – autochtoon weg wanneer het bijvoorbeeld over drugsproblematiek verkeersveiligheid gaat. Dat biedt kansen om verschillende groepen bij elkaar te brengen op basis van gemeenschappelijke belangen. Er ontstaat dan een andere ‘wij’-groep dan in de meeste publicaties over polarisatie.

De kwetsbaarheid voor het ontstaan van maatschappelijke spanningen neemt de laatste jaren wel toe, constateren de auteurs. In de eerste plaats door de combinatie van hardnekkige sociale problematiek in sommige wijken (werkloosheid, armoede, multi-problematiek in gezinnen) en bezuinigingen op preventief buurtwerk (jongerenwerk, opbouwwerk, welzijnswerk). De auteurs merken op dat de onvrede toeneemt, die van burgers in het algemeen en die van jongeren uit specifieke bevolkingsgroepen in het bijzonder. Vooral islamitische jongeren voelen zich achtergesteld en hebben het idee minder kansen te krijgen in de samenleving. Jongeren voelen zich als groep (‘moslim’, ‘Marokkaan’) aangesproken en niet als individu. Veel jongeren zijn hier ‘boos’ over.

De auteurs beschrijven een groot aantal voorbeelden van aanpakken Zij verdelen die over de volgende categorieën:

- Individueel handelend optreden bewoners in de directe leefomgeving (portiek, directe burens).
- Individueel handelend optreden op wijkniveau.

- Collectief handelend optreden in de directe leefomgeving (als portiek of straat)
- Collectief handelend optreden op wijkniveau (b.v. Ara Cora; JongerenPreventieTeam)
- Jennissen, R., Engbersen, G., Bokhorst, M., & Bovens, M. (2018). [De nieuwe verscheidenheid. Toenemende diversiteit naar herkomst in Nederland](#). Den Haag: WRR.

De auteurs beschrijven internationaal onderzoek naar de verbanden tussen etnische diversiteit, polarisatie en economisch voorspoed. Daaruit hebben wij enkele bevindingen gehaald die relevant zijn voor onze literatuurverkenning. Dat is bijvoorbeeld onderzoek waarin een positieve correlatie is gevonden tussen etnische diversiteit, polarisatie en het bruto binnenlands product per hoofd van de bevolking (Bove & Elia, 2017). Dit verband bestaat vooral in landen in ontwikkeling, maar tussen 2000 en 2010 was er ook een negatief verband tussen etnische diversiteit en economische groei in ontwikkelde landen. Vermoedelijk zijn meer ontwikkelde landen met goede instituties beter in staat om de mogelijke voordelen van etnische diversiteit te benutten dan landen die minder ontwikkeld zijn (Alesina & La Ferrara, 2005; Easterly, 2001).

In een ander onderzoek zijn juist ‘negatieve effecten van etnische diversiteit op de economische productie’ gevonden (Gören, 2014). Uit dit onderzoek met data van honderd verschillende landen over de periode 1960-1999 bleek een sterke samenhang tussen diversiteit en economische achteruitgang. Etnische polarisatie bleek een belangrijke verklaring te zijn voor de negatieve economische resultaten. Weer andere onderzoekers stellen dat grote diversiteit en etnische polarisatie een belangrijke verklaring zijn voor tal van nadelige factoren, zoals een laag opleidingsniveau, hoge staatsschulden, politieke instabiliteit en een ontoereikende infrastructuur (Easterly & Devine (2010).

Betreft sociale media

Uit het eerdergenoemde onderzoek van Ham e.a. (2016) komt naar voren dat sociale media een belangrijke bijdrage kunnen leveren aan polarisatie. Desinformatie en gekleurde informatie kan in kleine, gesloten vriendengroepen zorgen voor een versterking van het wij-zij denken. Preventie van polarisatie moet daar rekening mee houden. Dat kan bijvoorbeeld betekenen dat er wordt ingezet op het bevorderen van mediawijsheid bij jongeren. Er zijn ook al initiatieven gesignaleerd waarbij sociale media actief worden ingezet om tegenverhalen ('counternarratives') te vertellen.

- Nji (2018). [Polarisatie, radicalisering, extremisme en mediaopvoeding. Factsheet voor beroepskrachten.](#) Utrecht: Nji.

In dit factsheet kunnen professionals lezen hoe zij ouders kunnen ondersteunen om hun kinderen te leren verantwoord gebruik te maken van media. Polarisation wordt hierin steeds in samenhang met radicalisering en extremisme genoemd. De rol die media kunnen spelen wordt als volgt benoemd.

- Media kunnen tegenstellingen in het denken over groepen versterken en zo polarisatie en de kans op radicalisering vergroten.
- Media kunnen angst voor radicalisering en extremisme aanwakkeren.
- Sociale media kunnen door hun interactieve karakter denkbeelden en gevoelens versterken en bijvoorbeeld stereotypen versterken.
- (Sociale) media kunnen kinderen en jongeren in contact brengen met schadelijke inhoud (beelden, denkbeelden) en ongewenste personen.

De factsheet noemt enkele initiatieven voor preventie, maar voegt daaraan toe dat die – voor zover bekend – nog niet veel aandacht geven aan de rol van media. Door middel van media-opvoeding en het aanleren van mediawijsheid kunnen kinderen meer weerbaar worden gemaakt voor polariserende en radicaliserende invloeden.

Literatuur uit het buitenland

In de literatuurverkenning die wij hebben uitgevoerd zien we dat polarisatie vooral in verband wordt gebracht met sociale ongelijkheid en met verschillen in sociaaleconomische status. Dit soort verschillen hebben altijd bestaan, maar wanneer de ongelijkheid tussen groepen groter wordt, kan dit leiden tot polarisatie: een proces waarin groepen zich tegen elkaar gaan afzetten.

Veel publicaties uit de VS en het VK die we hebben gevonden, gaan over het verband tussen enerzijds sociaaleconomische factoren (opleiding, werk, inkomen) en anderzijds stadsdeel of woonwijk en woonsituatie. De polarisatie waarover het in deze publicaties gaat, betreft de tweedeling die er in deze landen bestaat tussen groepen die arm en kansarm zijn en groepen die het beter getroffen hebben. Die staan niet alleen in economische zin ver van elkaar af, maar ook sociaal en ruimtelijk is er veel afstand: ze bewegen zich in verschillende werelden. Behalve van polarisatie is er ook sprake van segregatie. Verder gaan veel van de gevonden publicaties niet specifiek over jongeren.

In Nederland zijn sociaaleconomische verschillen misschien minder groot, maar ze zijn er wel en ze nemen eerder toe dan af (zie paragraaf 2.2). Tot nu toe lijkt dat niet tot sterke polarisatie te leiden. Opvallend is wel dat het juist sociaal-culturele thema's zijn waarbij polarisatie zich laat zien. De discussie rond Zwarte Piet is daar een voorbeeld van.

Bij jongeren in Nederland is polarisatie minder zichtbaar, al zijn er wel aanwijzingen dat vooral jongeren met een migratieachtergrond zich niet helemaal thuis voelen in de samenleving. Dat lijkt ook eerder met sociaal-culturele zaken te maken te hebben dan met sociaaleconomische.

Betreft individuen

- Barzegar, A., & El Karhili, N. (2018). [Youth Engagement and Violence Prevention.](#)

In dit overzicht van ervaringen met het voorkomen van extremisme bij jongeren constateren de auteurs dat er in het algemeen een breuk lijkt te bestaan tussen bepaalde groepen jongeren aan de ene kant, en aan de andere kant maatschappelijke organisaties, politiek en overheid. Vooral bij jongeren uit etnische en religieuze minderheden kan dit gepaard gaan aan *gevoelens van achterstelling en uitsluiting*. Professionals in het jeugddomein moeten daar goed op letten en werken aan, enerzijds, mogelijkheden om deze jongeren blijvend te betrekken bij de samenleving en, anderzijds, het vergroten van hun weerbaarheid tegen polariserende tendensen. Daarnaast benadrukken de auteurs dat het belangrijk is om de directe omgeving van deze jongeren, met name hun familie, te betrekken bij iedere aanpak of interventie om polarisatie en radicalisering te voorkomen en weg te werken.

Betreft (kleine) groepen

- Gallagher, K., Starkman, R., & Rhoades, R. (2017). [Performing counter-narratives and mining creative resilience: using applied theatre to theorize notions of youth resilience](#). *Journal of Youth Studies*, 20(2), 216-233.

Als onderdeel van een nationaal onderzoek naar sociaal-ruimtelijke ongelijkheid hebben de onderzoekers samengewerkt met een jongerenopvanghuis in Toronto en een theatergezelschap in het Project Humanity. Met behulp van theatertechnieken hebben zij de lokale verschijningsvormen van armoede en sociale polarisatie verkend. Jongeren uit het opvanghuis hebben met de onderzoekers samen het begrip veerkracht (resilience) onderzocht. Door middel van creatieve methoden leerden de jongeren hoe ze zich konden opstellen in lastige situaties, bijvoorbeeld bij een sollicitatie of bij aanhouding door de politie. De auteurs noemen dit creatieve veerkracht: zij laten zien hoe deze kansarme jongeren toch in staat zijn om vindingrijk te leren omgaan met de situatie waarin zij zich bevinden. Voor onze literatuurverkenning kan dit artikel de weg wijzen naar mogelijkheden om groepen jongeren in een achterstandssituatie te ondersteunen.

Betreft school(klas)

- Manbeck, K. E., Kanter, J. W., Kuczynski, A. M., Fine, L., Corey, M. D., & Maitland, D. W. (2018). [Improving relations among conservatives and liberals on a college campus: A preliminary trial of a contextual-behavioral intervention](#).

Artikel over een contextuele gedragsinterventie die is ingezet om de verhouding tussen conservatieve en liberale studenten op een campus in de VS te verbeteren. Het betreft een geval van politieke polarisatie. De VS is volgens de auteurs nooit meer politiek verdeeld geweest als nu (2018). Zij hebben geprobeerd om twee groepen studenten die in politieke opvattingen lijnrecht tegenover elkaar staan beter met elkaar te laten omgaan. Daarvoor hebben zij methoden uit de psychotherapie gebruikt, met name de ACT (Acceptance and Commitment Therapy) and Functioneel Analytische Psychotherapie. Beide zijn gericht op meer nabijheid en begrip. Alle deelnemers lieten na afloop een betere houding en meer zien voor de standpunten van de andere groep. Voor deze verkenning levert dit op dat het de moeite waard kan zijn om inzichten uit de klinische psychologie te betrekken bij initiatieven om polarisatie tegen te gaan.

- Nordbruch, G., & Sieckelinck, S. (2018). [Transforming schools into labs for democracy](#). RAN.

Polarisatie voorkomen en aanpakken op scholen vraagt een doelbewuste strategie om leerlingen te laten kennismaken met democratische waarden en ze te laten ervaren hoe dat werkt en wat dat betekent. Dat betekent: niet weggijken van potentiële conflictstof maar het bieden van een veilige omgeving waarin leerlingen hun gedachten, gevoelens en zorgen kunnen uitspreken.

De auteurs dragen een aantal vuistregels aan voor professionals in scholen. Vuistregels waarmee zij de grens tussen het uiten van je mening en polarisatie kunnen herkennen. Zij zien polarisatie als een fenomeen dat tot radicalisering en extremisme kan leiden.

Jongeren zullen minder snel verleid worden door schadelijke boodschappen wanneer zij:

- leren hoe ze conflicten op een vreedzame manier kunnen oplossen,
- ondersteund worden in hun identiteitsontwikkeling, en
- ervaren dat ze gehoord worden in zaken die voor hen belangrijk zijn.

Werken aan polarisatie vraagt om langdurige doelen voor verandering. Volgens de auteurs hebben docenten en scholen een aantoonbaar belangrijke rol in de aanpak van polarisatie en daardoor in het voorkomen van extremisme. Probleem daarbij is dat de aanpak van polarisatie breder is dan alleen school en dat die in de hele sociale omgeving en politiek ligt. De uitdaging ligt in het realiseren van een verbinding tussen uiteenlopende partijen over verschillende levensgebieden. Belangrijk is dat dit preventiewerk gedragen wordt op alle niveaus: lokaal en nationaal, sociaal en politiek.

- Sieckelinck, S. & Gielen, A-J. (2018). [Protective and promotive factors building resilience against violent radicalisation](#). RAN.

Om jongeren te beschermen tegen politieke vervreemding is het noodzakelijk de nadruk te leggen op democratisch burgerschap. De bekende mechanismen van radicalisering (propaganda, ronselen) zijn hier van belang. Scholen moeten een polarisatiebeleid hebben en ze moeten de democratische burgerschapsvorming niet beperken tot een puur cognitief leerdoel. Zij moeten leerlingen in staat stellen om zich actief bezig te houden met zaken die voor hen belangrijk zijn en om ze democratische ervaringen te laten opdoen. Dat kan door ervoor te zorgen dat zij vaardigheden ontwikkelen, bijvoorbeeld voor het oplossen van conflicten.

Betreft wijk/buurt

Geen relevante publicaties gevonden die niet in een andere categorie vallen.

Betreft gemeente

Geen relevante publicaties gevonden die niet in een andere categorie vallen.

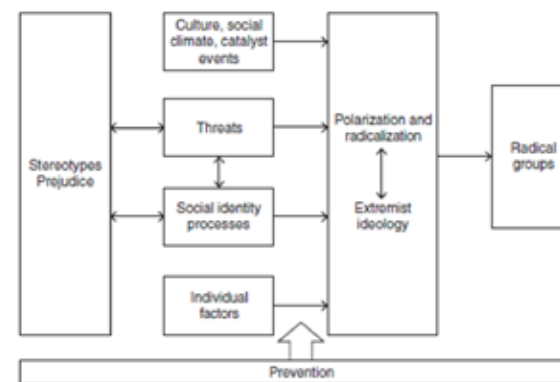
Betreft samenleving

- Doosje, B., Moghaddam, F. M., Kruglanski, A. W., De Wolf, A., Mann, L., & Feddes, A. R. (2016). [Terrorism, radicalization and de-radicalization](#). *Current Opinion in Psychology*, 11, 79-84.

Artikel over terrorisme. Wel wordt er in de inleiding een belangrijk aspect aangehaald; namelijk die van de invloed van angst op het toenemen van polarisatie: de auteurs laten zien dat de angst die wordt veroorzaakt door terroristische aanslagen de open samenleving aantast doordat het de tegenstellingen binnen die samenleving aanwakkert. Die angst kan de polarisatie tussen etnische, religieuze groepen en tussen bepaalde delen van de samenleving vergroten.

Koomen, W., & Van der Pligt, J. (2015). [The psychology of radicalization and terrorism](#). Routledge.

Main determinants of polarization and radicalization

In dit boek richt men zich op radicalisering en terrorisme. Daarbij wordt ook het aspect polarisatie behandeld. De onderstaande figuur laat de kern van het betoog in dit boek zien, namelijk dat vooral die groepen kwetsbaar zijn voor polarisatie die

worden geraakt door economische en sociale deprivatie en discriminatie, en die daarnaast ook nog eens in de steek gelaten worden door de overheid. Daarmee benadrukken de auteurs de rol die sociaaleconomische factoren in het ontstaan en in de ontwikkeling van polarisatie.

- Lenos, S. (2016). [Tackling the challenges to prevention policies in an increasingly polarized society](#). RAN Ex post paper.

Dit paper is het resultaat van een bijeenkomst van (praktijk)deskundigen uit verschillende Europese landen. Het gaat in op ontwikkelingen die het gevolg zijn van de vluchtelingencrisis in 2016. De acties van extreemrechts tegen vluchtelingen hebben gezorgd voor een verharding van het politieke klimaat. En de tegenstelling tussen ‘wij’ en ‘zij’ wordt aangewakkerd. Ook deze publicatie leunt sterk op de ideeën van Brandsma. Het gaat niet specifiek in op de positie van jongeren.

De paper wijst erop dat polarisatie niet direct tot radicalisering leidt en radicalisering niet direct leidt tot een groei in polarisatie. Interessant is dan wanneer en waardoor polarisatie een voorstadium is van radicalisering. Wat maakt mensen vatbaar voor radicale ideeën? Dat zijn niet alleen maar sociaaleconomische factoren. Volgens dit paper spelen daar psychische en sociale factoren een grote rol in. Samenzweringstheorieën, broodje-aapverhalen (‘urban myths’) en inspelen op angsten: dat alles kan polarisatie versterken en zo voeding geven aan radicalisering en extremisme. Daarnaast kan leven een sterk verdeelde gemeenschap, zoals bij veel vluchtelingen het geval is, een belangrijke voedingsbodem zijn voor extremisme. Een effectieve preventiestrategie richt zich op de kwetsbaarheden die de voedingsbodem voor radicalisering kunnen vormen.

- Lenos, S. et al. (2017). [RAN Polarisation Management Manual](#). RAN: Ex-post paper.

Het RAN heeft vanaf zijn start in 2011 een groot aantal bijeenkomsten belegd en documenten geproduceerd. Twee jaar geleden nog een handleiding voor het omgaan met

polarisatie. In deze publicatie wordt niet zozeer een rechtstreeks verband gelegd tussen polarisatie en radicalisering, als wel tussen polarisatie en de voedingsbodem van radicalisering. ‘Polarisation fertilises the breeding ground for radicalization’.

De definitie van polarisatie in dit paper is ontleend aan het gedachtegoed van Bart Brandsma: “Polarisation can be seen as a thought construct, based on assumptions of ‘us’ and ‘them’ identities. In a process of polarisation, the dominant and active narrative is about the perceived (and often exaggerated) differences and simplistic narratives about the others.”

Radicalisering is dan het proces waarin een individu steeds extremere opvattingen en idealen ontwikkelt en een groeiende bereidheid om daarnaar te handelen en desnoods geweld te gebruiken. Polarisatie kan de psychologische en sociale factoren versterken die mensen kwetsbaar maken voor radicaliserende invloeden.

Deze handleiding leunt sterk op het gedachtegoed van Bart Brandsma en is bedoeld voor praktijkwerkers. Een belangrijk deel van de handleiding gaat over communicatie; ‘zonder communicatie geen polarisatie’. Specifiek voor jongeren stelt de handleiding voor om voor hen veilige plekken te creëren (safe spaces) waar zij opvattingen en identiteiten kunnen uitproberen zonder daar meteen op vastgepind of veroordeeld te worden. Dat vraagt behalve die ruimte ook bescherming en ondersteuning.

- Mucha, W. (2017). [Polarization, stigmatization, radicalization. Counterterrorism and homeland security in France and Germany](#). Journal for Deradicalization, (10), 230-254.

Dit artikel wijst het gebrek aan vertrouwen dat ten grondslag ligt aan polarisatie én radicalisering. Voortgaande polarisatie versterkt het ontbreken van vertrouwen tussen verschillende delen van de samenleving. De auteur komt uit Frankrijk, waar in sommige steden de polarisatie tussen gemarginaliseerde moslimjongeren en de Franse overheid groot is. Om daar wat aan te doen moet er eerst een kiem van vertrouwen komen.

Betreft sociale media

Borum, R. (2011). [Radicalization into violent extremism I: A review of social science theories](#). *Journal of Strategic Security*, 4(4), 2.

Dit artikel gaat onder meer in op groepspolarisatie (de standpunten van groepen zijn over het algemeen meer extreem dan de standpunten van de individuen die deel uitmaken van die groepen). Borum brengt dit in verband met wat er gebeurt wanneer mensen online met een aantal anderen in contact zijn. Dat zal leiden tot een 'polarized in-group norm'.

- Cohen, J., & Blanco, M. 'Media and Information Literacy to Tackle Social Polarization in Europe. In: Singh, J., Kerr, P., & Hamburger, E. (2016). [Media and Information Literacy: Reinforcing Human Rights, Countering Radicalization and Extremism](#). MILID Yearbook 2016.

In dit artikel laten de auteurs zien dat de politieke en sociale polarisatie die momenteel in Europa zich voordoet, wordt aangewakkerd door (des) informatie die via internet en sociale media wordt verspreid. Om hier wat aan te doen, moet er dringend gewerkt worden aan mediawijsheid (Media and Information Literacy) in combinatie met interculturele dialoog (ID). In het Engels wordt hiervoor de afkorting MILID gebruikt. Met behulp van MILID kan een dam worden opgeworpen tegen haatmisdrijven, haatspraak en gewelddadige radicalisering. Het kan ook helpen om sociale polarisatie tegen te gaan.

- Eerten, van, J. J., Doosje, B., Konijn, E., de Graaf, B. A., & de Goede, M. (2017). [Developing a social media response to radicalization: The role of counter-narratives in prevention of radicalization and de-radicalization](#).

In dit artikel wordt de invloed van Social Media op polarisatie en radicalisering aangehaald. Als sociale wezens beïnvloeden mensen elkaar voortdurend. Wanneer mensen ergens hetzelfde over denken, ontstaat de tendens dat zij steeds extremer worden in hun opvattingen en gedrag. Dat kan zo ver gaan dat het uitloopt in radicalisering en –

uiteindelijk – extremisme. In deze tijd kan dat ook gebeuren zonder dat de leden van een groep dicht bij elkaar zijn. Sociale media maken het mogelijk elkaar altijd en overal te beïnvloeden. Mensen (en dus ook jongeren) kunnen worden blootgesteld aan beïnvloed door wat radicale groepen en hun aanhangers daarop zetten. De auteurs vragen zich af of het mogelijk is om hier tegenverhalen tegenover te stellen (counternarratives), om radicalisering te voorkomen. Als voorbeeld van een sociale media-initiatief om polarisatie en radicalisering te voorkomen halen de auteurs de campagne 'Dare To Be Grey' aan. Dit is een initiatief om het midden te versterken (geïnspireerd door het model van Brandsma).

2.4 Samenvatting bevindingen

Het valt op dat er in grote zoeksystemen als Psychinfo en ERIC relatief weinig publicaties te vinden zijn waarin polarisatie en jeugd samen voorkomen. Waar dat wel het geval is, gaat het vaak om polarisatie die samenhangt met sociale ongelijkheid. We hebben daarin nauwelijks publicaties gevonden die aanwijzingen bevatten voor de preventie en aanpak van polarisatie.

Er zijn weinig interventies die expliciet en uitsluitend gericht zijn op het voorkomen van polarisatie. In veel gevallen gaat het om interventies voor polarisatie én radicalisering. Dat zijn twee processen die veel met elkaar te maken hebben, maar het zijn ook verschillende processen en het is de moeite waard om daar verschillend mee om te gaan.

Interventies voor de preventie van polarisatie zijn er dan misschien weinig of niet, er zijn wel interventies die dat doel bereiken zonder dat met zoveel woorden te benoemen. Denk aan de initiatieven om de sociale cohesie in een buurt te bevorderen, zoals het organiseren van een straatfeest. Preventie van polarisatie kan op veel manieren.

Opvallend genoeg hebben we veel relevante documenten gevonden op de website van het RAN. Het is nog niet zo lang dat er gewerkt wordt aan de ontwikkeling van Interventies gericht op het voorkomen en aanpakken van polarisatie en radicalisering. Dat kan een verklaring zijn voor het geringe aantal publicaties dat we in de gevestigde databases gevonden hebben. Vergeleken met die bestanden en bibliotheken biedt de website van het RAN eerder de weerslag van een in vivo laboratorium waar uiteenlopende aanpakken en interventies ontwikkeld en getoetst worden.

Uit de publicaties die wij uiteindelijk hebben geselecteerd komt naar voren dat polarisatie een complex fenomeen is dat op verschillende niveaus kan spelen en dat in verschillende stadia voorkomt. Veel factoren spelen een rol bij het ontstaan en de ontwikkeling van polarisatie, maar het algemene beeld is dat het wortelt in bestaande verschillen in sociaaleconomische status, etniciteit en religie. Of die verschillen uitgroeien tot tegenstellingen is afhankelijk zowel van maatschappelijke als van meer sociaal-culturele factoren. Min of meer toevallige incidenten kunnen bijdragen aan de verscherping van tegenstellingen en daarmee tot polarisatie. Een speciale rol is weggelegd voor sociale media. Die werken dwars door alle niveaus en scheidslijnen heen katalyserend in de verharding van tegenstellingen.

Jongeren zijn gevoelig voor polariserende invloeden. Bij het ontwikkelen van een eigen identiteit zijn zij sterk gericht op hun sociale omgeving. Zij zoeken groepen om zich mee te identificeren. Jongeren met een migratieachtergrond die zich niet thuis voelen in de samenleving, zullen vooral contacten vinden in groepen jongeren met dezelfde ervaringen. In groepsverband worden standpunten altijd meer extreem en dit kan een proces in gang zetten waarin jongeren zich steeds meer afsluiten voor en afzetten tegen de wereld om hen heen. Sociale media kunnen dit mechanisme aanjagen en zorgen voor een versterking van het wij-zij denken.

Preventie en aanpak van deze tendensen beginnen bij het zoeken van verbinding. Het gaat erom jongeren te betrekken bij de samenleving en hun weerbaarheid tegen polariserende invloeden te vergroten. Dat kan door goed te kijken naar de punten waarop zij kwetsbaar zijn voor die invloeden. In het algemeen zijn dat: gevoelens van achterstelling en uitsluiting, discriminatie en er niet bij horen. Interventies moeten zich daarop richten door die jongeren te ondersteunen, bijvoorbeeld bij het vinden van stage en werk, en door hen de vaardigheden bij te brengen waarmee zij verder kunnen komen, zoals het leren om conflicten op een vreedzame manier op te lossen. Belangrijk is om daarbij steeds verbinding te zoeken met hun leefomgeving, zowel thuis als op school en op straat.

Preventie en aanpak zijn vooral dan effectief wanneer ze gebruik maken van de actieve betrokkenheid van de doelgroep. Dat geldt voor de professionals die met en voor jongeren werken, maar misschien nog sterker voor die jongeren zelf. Door hen mee te nemen en een actieve rol te geven in een project of ander initiatief help je ze al weerbaarder te worden.

Uit de hier besproken literatuur komt een duidelijke constante naar voren als het gaat over de preventie van polarisatie en radicalisering. We kunnen die samenvatten als de volgende steekwoorden:

- Contact leggen en onderhouden
- Verbinding tot stand brengen en versterken
- De doelgroep betrekken bij alles wat je doet.

3 Aanzet tot een toetsingskader

3.1 Vragen

Voordat we een voorstel voor een toetsingskader doen, is het goed om stil te staan bij de vraag waar zo'n kader goed voor is en hoe dat er moet uitzien. Die vragen bespreken we eerst. Vervolgens gaan we in op de verschillende elementen die een plaats moeten krijgen in dit kader, gebaseerd op eerdere inzichten over de beoordeling van aanpakken en interventies en op de resultaten van de uitgevoerde literatuurscan.

Waarom een toetsingskader?

Om te bepalen:

- of een aanpak of interventie mogelijk een bijdrage kan leveren aan het voorkomen of aanpakken van polarisatie,
- of een aanpak of interventie min of meer expliciet bedoeld is om polarisatie te voorkomen of aan te pakken,
- of zo'n interventie voldoet aan de fundamentele eisen die je aan een aanpak of interventie dient te stellen,
- of zo'n interventie (potentieel) effectief is (onderbouwing)
- of er enige vorm van bewijs is voor de werkzaamheid van die interventie.

Maar: voordat we gaan kijken hoe we kunnen toetsen of en in hoeverre aanpakken en interventies daadwerkelijk polarisatie voorkomen of wegwerken, is het goed om even stil te staan bij een mogelijk lastig punt. Er zijn weinig interventies die expliciet het voorkomen of aanpakken van polarisatie als doel hebben geformuleerd. Waarschijnlijk zijn er meer interventies die daadwerkelijk een bijdrage leveren aan het voorkomen of aanpakken van polarisatie zonder dat ze dit met zoveel woorden als doelstelling hanteren.

Dat roept de vraag op: hoe bepalen we welke interventies aan dit toetsingskader worden onderworpen? Ervan uitgaande dat het kader niet bedoeld is voor willekeurig welke

interventie, zullen we moeten omschrijven welke in aanmerking komen voor toetsing. Dat zijn in ieder geval de interventies die expliciet het voorkomen of aanpakken van polarisatie in hun doelstelling hebben opgenomen. Of woorden van gelijke strekking.

Bij interventies gericht op preventie is het doel vaak positief geformuleerd: stimuleren van gezonde voedingsgewoonten in plaats van het negatieve voorkomen van overgewicht. Dat kunnen we in het geval van polarisatie ook doen. Interventies die inclusie bevorderen of het vergroten van sociale cohesie kunnen de facto polarisering voorkomen, zonder dat dit met zoveel woorden als doel is gesteld. Maar een interventie als Taakspel, die onder meer een positief klassenklimaat beoogt, komt die ook in aanmerking? Of de vele sociale vaardigheidstrainingen die er zijn?

Het is een punt van overweging voor de opdrachtgever, Platform JEP, om hierover een beslissing te nemen alvorens een toetsingskader vast te stellen.

Niveau en mate

Polarisatie is een breed begrip dat betrekking kan hebben op verschillende dimensies en niveaus. Onder dimensie verstaan we dan bijvoorbeeld opleiding, positie op de arbeidsmarkt, inkomen, politieke of religieuze overtuiging. De niveaus waarop polarisatie kan spelen zijn dan de samenleving als geheel, bepaalde sociale groepen, min of meer concrete wijken of buurten, en uiteindelijk individuele personen. En eventueel nader te bepalen niveaus daartussen in. Interventies en werkwijzen die polarisatie willen voorkomen of aanpakken, moeten daar rekening mee houden. Dat wil zeggen: uitdrukkelijk kiezen op welk niveau zij zich willen richten, of eventueel op welke combinatie van niveaus. Dat kan uitmaken voor de keuze voor een algemene of meer specifieke preventiestrategie of -aanpak.

Datzelfde geldt voor de mate waarin er sprake is van polarisatie: hoe sterk schat je dat de polarisatie is, op een schaal van 1 tot 10? Gaat het om beginnende, gevorderde of sterke polarisatie? Dat zijn categorieën die zich niet altijd goed laten onderscheiden, maar uit

pragmatisch oogpunt is het handig om toch een bepaalde indeling te hanteren, hoe grof die voorlopig ook is.

In paragraaf 2.2. hebben we hiertoe al een indelingsmatrix voorgesteld, met de verschillende niveaus als rijen en als kolommen de verdeling van de mate van polarisatie op een schaal van 1 tot 10, eventueel toe te delen aan drie typen mate van. Bij het uitvoeren van de literatuurscan hebben we gemerkt dat we niet voor ieder niveau even veel publicaties kunnen vinden en dat het lastig is om aanpakken in te delen naar de mate van polarisatie waarop ze gericht zijn. Toch stellen wij voor om deze matrix te gebruiken in het toetsingskader. Gebruik van zo'n matrix kan helpen bij het onderzoeken van de kwaliteit van een interventie of aanpak.

Het is goed om deze indeling voor een bepaalde periode uit te proberen en om dan te kijken of het zinvol of nodig is om aanpassingen te doen in de niveaus en maten.

Tabel 2. Model voor indeling casussen van en interventies voor preventie en tegengaan van polarisatie bij jeugd.

Niveau	Mate van polarisatie									
	Beginnend			Gevorderd				Sterk		
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Individu										
Groep										
School(klas)										
Wijk/buurt										
Stad										
Samenleving										
Sociale media										

Bij deze indeling past nog een kanttekening. Polarisation is een verschijnsel dat vele vormen kan aannemen. Zoals Platform JEP in zijn definitie aangeeft, hoeft polarisation niet altijd problematisch te zijn. Als dat zo is, dan moeten we ervan uitgaan dat activiteiten die gericht zijn op het voorkomen en aanpakken van polarisation uitsluitend bedoeld zijn voor de problematische vormen van polarisation. Dat betekent dat we deze vormen van polarisation eerst moeten identificeren en dat we in staat zijn om vast te stellen wanneer polarisation problematisch is. Of misschien zelfs wanneer polarisation van niet-problematisch in problematisch overgaat.

Dat is in feite een probleem waar professionals in de praktijk mee te maken krijgen. Het is niet altijd goed te bepalen wanneer maatschappelijke betrokkenheid van jongeren overgaat in het zich afzetten tegen de samenleving. Barzegar & Karhili (2018) signaleren dat ook.

Het is de vraag of het mogelijk is om een breed toepasbaar instrument te ontwikkelen waarmee je de overgang van aanvaardbare polarisation naar problematische polarisation kunt signaleren. Die overgang is niet scherp te markeren, maar verloopt waarschijnlijk langs allerlei tussenfasen en steeds anders. Polarisation is nu eenmaal een complex en moeilijk grijpbaar proces dat vele vormen kan aannemen.

Wat betekent dit voor het toetsingskader? Gemakshalve en puur pragmatisch redenerend zou je kunnen stellen dat de overgang van niet-problematische naar problematische polarisation min of meer samenvalt met die tussen beginnende en gevorderde polarisation in onze matrix. Bij het gebruik maken van deze grove indeling is het goed om steeds de beperkingen daarvan in gedachten te houden.

Wat wil je toetsen?

Iedere activiteit die min of meer planmatig gericht is op het voorkomen of wegwerken van polarisation kunnen we aanmerken als een aanpak of interventie. In het algemeen kun je die toetsen op de volgende punten

Is de aanpak of interventie

- gericht op wat je wilt voorkomen of veranderen? (doel, doelgroep)
- goed beschreven? (aanpak; handleiding)
- goed uitvoerbaar? (praktisch)
- goed onderbouwd? (goed verhaal; gebaseerd op actuele inzichten)
- effectief? (procesevaluatie; monitorgegevens; onderzoek)
- bevat de interventie werkzame elementen? (aan de hand van wat we daarvan weten)

We ontleen deze punten aan de beoordelingssystematiek die gebruikt wordt door de Erkenningscommissie Interventies (waarover verderop meer). Het gaat om formele punten waaraan een aanpak of interventie moet voldoen, ongeacht de aard van doel, doelgroep of probleem waarvoor die bedoeld is.

Daarnaast willen we hier natuurlijk toetsen op de specifieke punten die van belang zijn voor werkwijzen en interventies voor de preventie en aanpak van polarisatie.

In de volgende paragraaf gaan we nader in op de algemene en specifieke punten die een plaats moeten krijgen in het toetsingskader.

3.2 Punten

In deze paragraaf noemen we de verschillende bronnen die relevant zijn voor een toetsingskader zoals hier beoogd en de punten die we daaraan ontleen.

Beoordelingssystematiek Databank Effectieve Jeugdinterventies

In vijftien jaar tijd is de manier waarop interventies worden beoordeeld voor opname in de Databank Effectieve Jeugdinterventies ontwikkeld tot een systematiek die nu ook gebruikt wordt in andere sectoren. Zo zijn er inmiddels ook databanken voor interven-

ties in – onder meer – het brede sociale domein, de ouderen- en gehandicaptenzorg, en de wereld van sport en bewegen. Deze systematiek kan in principe ook worden toegepast op interventies die gericht zijn op het voorkomen en aanpakken van polarisatie. Maar hier gaat het om het voorstellen van een toetsingskader. Dat is nog wat anders dan een uitgewerkt beoordelingssysteem. Daarom kijken we hier welke elementen uit dat systeem we kunnen overnemen voor een toetsingskader zoals hier beoogd.

Dat zijn in grote lijnen de volgende vragen, hier met een korte toelichting.

- Is de aanpak of interventie beschreven? Het gaat erom dat er een beschrijving is waarin een antwoord kan worden gevonden op de volgende vragen. Liefst een handleiding, maar andere documenten zijn ook nuttig.
- Is er een handleiding van de aanpak of interventie beschikbaar? Dit is een beschrijving van de aanpak of interventie waarmee anderen deze kunnen uitvoeren zoals die bedoeld is.
- Op welk probleem is de interventie of aanpak gericht? In de beschrijving (en andere documentatie) is expliciet beschreven voor welk probleem de interventie of aanpak bedoeld is. Dit probleem is bij voorkeur zo concreet mogelijk geformuleerd, met als het kan ook informatie over de prevalentie en de ernst.
- Wat is het doel van de interventie? Dit zo concreet en specifiek als mogelijk is geformuleerd (SMART). Zo mogelijk ook de relatie van dit doel tot het probleem benoemen.
- Wat is de doelgroep van de interventie? Zo nauwkeurig mogelijk beschreven, in termen van leeftijd, woonplaats, school/opleiding, herkomstgroep. Ook of er een rol is voor een andere dan de directe doelgroep, bijvoorbeeld de ouders of leerkrachten.

- Waaruit bestaat de aanpak of interventie? Beschrijving van de verschillende stappen waaruit de interventie of aanpak bestaat en de handelingen en activiteiten die daarbij horen. Een uitgewerkt stappenplan bijvoorbeeld.
- Wat is er nodig is om deze interventie of aanpak uit te voeren? Beschrijving van aantal en kwalificatie van professionals (en eventueel anderen), locatie, tijdsinvestering, materialen.

Het gaat hierbij in eerste instantie om formele kenmerken van interventies en aanpakken. Eerst moeten we vaststellen óf probleem, doel, doelgroep en aanpak beschreven zijn en pas dan gaan we kijken of die beschrijving voldoet.

Van polarisatie naar verbinding in buurten. Handreiking – Ron van Wonderen. Utrecht: KIS.

In 2019 is bij het KIS een handreiking verschenen voor de aanpak van polarisering in buurten. Ron van Wonderen beschrijft daarin waaraan een programma, initiatief of interventie tegen polarisatie moet voldoen. De betreffende aanpak moet:

- polarisatie signaleren en verminderen,
- verbindingen tussen groepen versterken,
- ‘precies’ zijn en goed inspelen op:
  - . specifieke verschijningsvormen,
  - . (onderliggende) oorzaken,
  - . triggers,
  - . betrokken groepen,
  - . fase (stadium),
  - . locatie,
  - . context,
  - . rol overheid,
  - . rol professionals.

Dat zijn stevige eisen en het is denkbaar dat niet ieder initiatief daaraan voldoet. Maar dit lijstje zet wel op een rij waarop je moet letten wanneer je iets wilt doen aan polarisatie. Vooral het vereiste van precisie stelt een uitdaging. Het betekent dat een algemene benadering niet werkt en het onderschrijft de noodzaak van een nauwkeurige beschrijving van doel, doelgroep en aanpak.

Enigszins geruststellend schrijft Van Wonderen dat het niet altijd nodig is om iets nieuws te ontwikkelen om tot een (effectieve) aanpak van polarisatie te komen. Veel oorzaken van en risicofactoren voor polarisatie worden al geadresseerd door bestaand (lokaal) beleid dat gericht is op de kwaliteit van de dagelijkse omgang tussen verschillende groepen. Het is dus zaak om goed op de hoogte te zijn van alle initiatieven en bestaande programma's in het lokale sociale domein wanneer je wilt beginnen met preventie of aanpak van polarisatie.

Wel goed in de gaten houden of het werkt, en of intensivering nodig is.

Groot aantal beschrijvingen van praktijkvoorbeelden:

- verbeteren contact/omgang/begrip in directe woonomgeving,
- bevorderen ontmoeting en begrip (op straat-, plein- en buurtniveau),
  - a. Afspraken maken over gedragsregels in de buurt.
  - b. Ontmoeting en begrip in de buurt middels dialoog.
  - c. Bevorderen gemeenschappelijke (buurt)identiteit.
  - d. Ontmoeting en begrip in de buurt (diverse methodieken).
  - e. Verbeteren contact en begrip tussen vluchtelingen en buurtbewoners.
- bevorderen positief gedrag van kinderen en jongeren, rolmodellen, conflicthantering,
- vergroten van sociale controle, collectieve weerbaarheid en basisveiligheid in de buurt,

- gemeentelijke (wijk overstijgende) aanpakken/programma's om polarisatie tegen te gaan en verbinding tussen bevolkingsgroepen te vergroten.

Documenten van het RAN

Het Radicalisation Awareness Network heeft een aantal documenten opgeleverd waarin inzichten staan die waardevol zijn voor het ontwikkelen van een toetsingskader.

In Transforming schools into labs for democracy (Nordbruch & Sieckelinck (2018) staan de volgende adviezen.

- Doe geen kwaad. Begrijp de dynamiek van polarisatie en ben je daar bewust van. Zorg dat je niet onbewust polarisatie versterkt.
- Zorg dat je alert bent op de eerste tekenen van polarisatie en wees daarop voorbereid. Spreek met andere betrokkenen af hoe je daarmee omgaat.
- Om effectief met polarisatie om te gaan moet je samenwerken met een groot aantal partijen. Alle relevante personen en instituties kunnen invloed uitoefenen op polarisatie en daarom moeten die allemaal betrokken worden.
- Wees bewust van de kwetsbaarheid van leerkrachten, zeker wanneer die door hun persoonlijke achtergrond te maken kunnen krijgen met de effecten van polarisatie.

Impact Europe

Impact Europe is een Europees consortium dat tot medio 2017 gewerkt heeft aan het inventariseren en evalueren van methoden en interventies voor het tegengaan van radicalisering en gewelddadig extremisme. Impact Europe biedt op de website een gids aan om interventies te beoordelen en een databank met beschrijvingen van dergelijke interventies.

Hedayah

Mattei, Chr., & Zeiger, S. (2018). [Evaluate Your CVE Results: Projecting Your Impact](#). Abu Dhabi: Hedayah.

Deze publicaties is gericht op interventies gericht op het tegengaan van gewelddadig extremisme, maar ze bevatten bruikbare aanwijzingen voor de preventie en aanpak van polarisering. De auteur onderscheidt:

- Algemene, populatiegerichte preventie Richt zich op factoren op macro-niveau die tot radicalisering kunnen leiden (push-factoren)
- Specifieke preventie, gericht op kwetsbare individuen, bijvoorbeeld individuele psychosociale ondersteuning, om de beschermende factoren te versterken, beroepstraining, scholingsactiviteiten die de persoonlijke veerkracht vergroten.
- Vroege interventie: gericht op specifieke kwetsbaarheden.

3.3 Voorstel toetsingskader

Ontwerp toetsingskader voor werkwijzen interventies gericht op de preventie en aanpak van polarisatie in het jeugd domein.

A. Algemene kenmerken

Vraag	Antwoord
1 Is de aanpak of interventie beschreven?	Ja Nee
2 Is er een handleiding van de aanpak of interventie beschikbaar?	Ja Nee
3 Is beschreven op welk probleem de interventie of aanpak gericht is?	Ja Nee
4 Is beschreven wat het doel is van de interventie?	Ja Nee
5 Is beschreven wat de doelgroep van de interventie is?	Ja Nee
6 Is beschreven waaruit de aanpak of interventie bestaat?	Ja Nee
7 Is beschreven wat er nodig is om de interventie of aanpak uit te voeren?	Ja Nee

Toelichting

Vraag 1 is het belangrijkste selectie-instrument. Wanneer het antwoord hierop 'Nee' is, dan wordt het lastig om de daaropvolgende vragen te beantwoorden. Het kan zijn dat er ergens een lokale aanpak is die lijkt te werken zonder dat die goed gedocumenteerd is. Antwoord op deze vragen en toepassing van dit toetsingskader is dan alleen mogelijk door face-to-face interviews met direct betrokkenen te houden.

Is het antwoord op vraag 1 'Ja', dan kunnen de volgende vragen worden gesteld. Daarbij gaat het er in eerste instantie om óf de beschrijving voorziet in een antwoord op deze vragen. Pas in een volgend stadium is aan de orde of die beschrijving voldoet (zie B).

- Het gaat erom dat er een beschrijving is waarin een antwoord kan worden gevonden op de volgende vragen. Liefst een handleiding, maar andere documenten zijn ook nuttig.
- Dit is een beschrijving van de aanpak of interventie waarmee anderen deze kunnen uitvoeren zoals die bedoeld is.
- In de beschrijving (en andere documentatie) is expliciet beschreven voor welk probleem de interventie of aanpak bedoeld is. Dit probleem is bij voorkeur zo concreet mogelijk geformuleerd, met als het kan ook informatie over de prevalentie en de ernst.
- Dit zo concreet en specifiek als mogelijk is geformuleerd (SMART). Zo mogelijk ook de relatie van dit doel tot het probleem benoemen.
- Zo nauwkeurig mogelijk beschreven, in termen van leeftijd, woonplaats, school/opleiding, herkomstgroep. Ook of er een rol is voor een andere dan de directe doelgroep, bijvoorbeeld de ouders of leerkrachten.
- Beschrijving van de verschillende stappen waaruit de interventie of aanpak bestaat en de handelingen en activiteiten die daarbij horen.

- Beschrijving van aantal en kwalificatie van professionals (en eventueel anderen), locatie, tijdsinvestering, materialen.

B. Specifieke kenmerken

De vragen onder A hebben betrekking op algemene kenmerken en die kunnen in principe aan alle interventies worden gesteld. In dit onderdeel gaat het om kenmerken die specifiek zijn voor interventies en aanpakken die zijn gericht op het voorkomen of wegwerken van polarisatie. Eerst het niveau en het stadium van polarisatie waarop deze gericht zijn, vervolgens verschillende aspecten van doel, doelgroep en aanpak.

De vragen kunnen allemaal met Ja of Nee worden beantwoord. De volgorde van beantwoording is afhankelijk van de antwoorden. Achter iedere vraag staat hoe je verder moet gaan. Bij enkele Ja-antwoorden wordt gevraagd om toelichting alvorens verder te gaan. Bij een aantal Nee-antwoorden staat dat je die moet noteren en hoe je vervolgens verder moet gaan. Dit noteren is bedoeld als geheugensteun. Aan het eind van de vragen komen die terug.

Niveau	Mate van polarisatie		
	Beginnend	Gevorderd	Sterk
Individu			
Groep			
School(klas)			
Wijk/buurt			
Stad			
Samenleving			
Sociale media			

Kruis aan op welk niveau de interventie of aanpak gericht is (meer dan een mogelijk) en op welk stadium van polarisatie?

In de volgende reeks toetsingsvragen gaat het om het inhoudelijke verband tussen de interventie of aanpak en polarisatie.

Vraag	Antwoord
8	Is deze interventie of aanpak expliciet en direct gericht op het voorkomen of wegwerken van polarisatie? Ja > door naar vraag 9 Nee > noteren en door naar vraag 9
9	Is het doel van de interventie of aanpak goed en precies genoeg beschreven? Ja > door naar vraag 10 Nee > noteren en door naar vraag 10
10	Is de doelgroep van de interventie of aanpak goed en precies genoeg beschreven? Ja > door naar vraag 11 Nee > noteren en door naar vraag 11
11	Is het uitvoering van de interventie of aanpak goed en precies genoeg beschreven? Ja > door naar vraag 12 Nee > door naar vraag 12
12	Wordt in de beschrijving een verband gelegd tussen probleem, doel en doelgroep waarop deze interventie of aanpak gericht is en polarisatie? Ja > door naar vraag 14 Nee > door naar vraag 13
13	Is het mogelijk om een verband te leggen tussen probleem, doel en doelgroep waarop deze interventie of aanpak gericht is en polarisatie, bijvoorbeeld op grond van wat bekend is uit de literatuur? Ja > toelichten en door naar vraag 14 Nee > stoppen
14	Wordt in de beschrijving aannemelijk gemaakt waarom met deze interventie of aanpak het gestelde doel bij deze doelgroep kan worden bereikt? Ja > door naar vraag 15 Nee > noteren en door naar vraag 15
15	Is het bekend of de interventie en aanpak effectief is in het voorkomen of wegwerken van polarisatie? Ja > toelichten en door naar vraag 16 Nee > noteren en door naar vraag 16

Wanneer er veel van deze vragen met nee worden beantwoord, lijkt het erop dat deze interventie of aanpak niet geschikt is voor het voorkomen of wegwerken van polarisatie.

De laatste reeks toetsingsvragen betreft de eisen die je volgens de handreiking van Van Wonderen (2019) moet stellen aan een interventie of aanpak die gericht is op het voorkomen of wegwerken van polarisatie. Het gaat daarbij met name om het vereiste van precisie.

Vraag	Antwoord
16	Kan men met deze interventie of aanpak polarisatie signaleren? Ja > door naar vraag 17 Nee > noteren en door naar vraag 18
17	Is beschreven hoe die signalering in zijn werk gaat en waarop dat gebaseerd is? Ja > door naar vraag 18 Nee > noteren en door naar vraag 18
18	Wordt met deze interventie of aanpak polarisatie verminderd? Ja > door naar vraag 19 Nee > noteren en door naar vraag 20
19	Kan die vermindering worden aangetoond? Ja > toelichten en door naar vraag 20 Nee > noteren en door naar vraag 20
20	Versterkt deze interventie of aanpak de verbinding tussen groepen? Ja > door naar vraag 21 Nee > noteren en door naar vraag 22
21	Kan die versterking worden aangetoond? Ja > toelichten en door naar vraag 22 Nee > noteren en door naar vraag 22
22	Houdt de interventie of aanpak rekening met specifieke verschijningsvormen van polarisatie? Ja > toelichten waaruit dat blijkt en door naar vraag 23 Nee > noteren en door naar vraag 23
23	Houdt de interventie of aanpak rekening met specifieke oorzaken en triggers van polarisatie? Ja > toelichten waaruit dat blijkt en door naar vraag 24 Nee > noteren en door naar vraag 24
24	Houdt de interventie of aanpak rekening met specifieke achtergronden en contexten die een rol kunnen spelen bij polarisatie? Ja > toelichten waaruit dat blijkt Nee > noteren

Toelichting bij de vragen 22 tot en met 24

Het gaat erom dat er bij de uitvoering van de interventie of aanpak voldoende sensitiviteit is voor de gevoeligheden die een rol kunnen spelen bij de doelgroep en ook voor de vormen waarin die tot expressie kunnen komen. Dat zijn kenmerken van een interventie of aanpak die zich lastig laten objectiveren. We hebben hier toch vragen naar deze aspecten opgenomen omdat ze belangrijk zijn voor de precisie: ze bepalen hoe welgemikt een interventie of aanpak kan zijn.

3.4 Literatuurverwijzingen

AIVD (2019). [NCTV Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland nr. 49](#). Den Haag; AIVD/NCTV.

Andriessen, I., & Wittebrood, K. 'Groepen op grote afstand: achtergronden van islamitisch radicalisme en extremisme' In: Huijink, W., Dagevos, J., Gijsberts, M., & Andriessen, I. (2015). *Werelden van verschil. Over de sociaal-culturele afstand en positie van migrantengroepen in Nederland*. Den Haag: SCP.

Azough, N. (2017). [Weerbare jongeren, weerbare professionals](#). Den Haag: ministerie van VenJ & ministerie van VWS.

Barzegar, A., & Karhili, N. el (2018). [Youth Engagement and Violence Prevention. A Review of Transatlantic Experiences](#). Atlanta/London: Georgia State University/British Council.

Berger, J.M. (2017). [Extremist Construction of Identity: How Escalating Demands for Legitimacy Shape and Define In-Group and Out-Group Dynamics](#). Leiden: ICCT.

Borum, R. [Radicalization into Violent Extremism. A Review of Social Science Theories](#). In: *Journal of Strategic Security* 4, no. 4 (2012): : 7-36.

Bovens, M., Dekker, P., & Tiemeijer, W. (2014). *Gescheiden werelden. Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen*. Den Haag: SCP en WRR.

Brandsma, B. (2016). *Polarisatie. Inzicht in de dynamiek van het wij-zij denken*. BB in media.

Broekhuizen, J., & Wonderen, R. van (2012). [Samenleven met verschillen](#). Signaleren van spanningen en versterken van vertrouwen in Amsterdamse buurten. Utrecht/Amsterdam: Verwey-Jonker Instituut/O&S.

Cohen, J., & Blanco, M. 'Media and Information Literacy to Tackle Social Polarization in Europe. In: Singh, J., Kerr, P., & Hamburger, E. (2016). [Media and Information Literacy](#):

[Reinforcing Human Rights, Countering Radicalization and Extremism](#). MILID Yearbook 2016.

COT (2011). [Kennissynthese polarisatie en radicalisering](#). Mogelijkheden voor preventie van polarisatie en radicalisering onder migranten jeugd door professionals in de jeugdsector. Den Haag: COT.

Crul, M., & Schneider, J. (2009). 'Children of Turkish immigrants in Germany and the Netherlands: the impact of differences in vocational and academic tracking systems.' In: *Teachers College Record*, Vol. 111, No. 6, p.1508-1527. ISSN 0161-4681.

Dongen, T. van (2016). 'The Case for Tailored Interventions in the Preventive Approach. Lessons from Countering Jihadism in the Netherlands and the UK.' In: [Ekici, S., Akdogan, H. et al. \(2016\). Countering Terrorist Recruitment in the Context of Armed Contra-Terrorism Operations](#). Amsterdam: IOS Press.

Doosje, B., Moghaddam, F. M., Kruglanski, A. W., De Wolf, A., Mann, L., & Feddes, A. R. (2016). [Terrorism, radicalization and de-radicalization](#). *Current Opinion in Psychology*, 11, 79-84.

Eerten, van, J. J., Doosje, B., Konijn, E., de Graaf, B. A., & de Goede, M. (2017). [Developing a social media response to radicalization: The role of counter-narratives in prevention of radicalization and de-radicalization](#).

ESS (2018). [Handreiking lokaal netwerk van sleutelfiguren](#). Den Haag: ESS.

Gallagher, K., Starkman, R., & Rhoades, R. (2017). [Performing counter-narratives and mining creative resilience: using applied theatre to theorize notions of youth resilience](#). *Journal of Youth Studies*, 20(2), 216-233.

Hagen, E.L. (2018). [Preventie van Polarisatie in het Voortgezet Onderwijs](#). De Schoolgrondwet als Gezamenlijk, Gedragen en Inclusief Kader voor het uitdragen van de Schoolidentiteit en de Schoolgedragsregels. Masterthesis. Utrecht: Universiteit Utrecht.

- Ham, T. van, Scholten, L., Wijk, A. van (2016). [Radicalisering in de gemeente Arnhem](#). Resultaten van onderzoek onder mentoren, welzijnswerkers en jongeren. Arnhem: Bureau Beke.
- Ham, T. van, Scholten, L., Lenders, A. Wijk, A. van (2017). [Aandacht voor radicalisering](#). Voedingsbodems en aangrijpingspunten voor gemeentelijk beleid. In: Magazine Nationale Veiligheid en Crisisbeheersing. 2017, 15e jaargang nr. 1, p. 42-43.
- Huijnk, W., Dagevos, J., Gijsberts, M., & Andriessen, I. (2015). Werelden van verschil. Over de sociaal-culturele afstand en positie van migranten in Nederland. Den Haag: SCP.
- Kapel, M. van, Noor, S., & Broekhuizen, J. (2018). Vertrouwen van jongeren in instituties. Onderzoek naar het vertrouwen van jongeren in politie, onderwijs en politiek. Utrecht: KIS.
- Kohnstamm, R. (2009). Kleine ontwikkelingspsychologie 3. De puberjaren. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Koomen, W., & Pligt, J. van der (2016). [The psychology of radicalization and terrorism](#). Oxon/New York: Routledge.
- Kleijwegt, M. (2016). [Twee werelden, twee werkelijkheden](#). Den Haag: ministerie van OCW.
- Leegsma, M. (2017). Extreem in de klas. Polarisation en radicalisering in voortgezet en beroepsonderwijs. Leusden: ISWV.
- Lenos, S. (2016). [Tackling the challenges to prevention policies in an increasingly polarized society](#). RAN Ex post paper.
- Lenos, S. et al. (2017). [RAN Polarisation Management Manual](#). RAN: Ex-post paper.
- Leurs, K. (2015). [Digital Passages: Migrant Youth 2.0: Diaspora, Gender and Youth Cultural Intersections](#). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Lub, V. (201x). The plausibility of politics.
- Lub, V., Groot, N. de, & Schaafsma, J. (2011). [Polarisatie en radicalisering. De onderbouwing van sociale interventies getoetst](#). Movisie en Universiteit van Tilburg.
- Malki, N. el (2018). [Jongeren over polarisatie. De belevingen en ervaringen van jongeren in Nederland](#). Den Haag: NJR nationale jeugdraad.
- Manbeck, K. E., Kanter, J. W., Kuczynski, A. M., Fine, L., Corey, M. D., & Maitland, D. W. (2018). [Improving relations among conservatives and liberals on a college campus: A preliminary trial of a contextual-behavioral intervention](#). Journal of contextual behavioral science, 10, 120-125.
- Mattei, Chr., & Zeiger, S. (2018). [Evaluate Your CVE Results: Projecting Your Impact](#). Abu Dhabi: Hedayah.
- Mattei, Chr. (2019). [The CVE Cycle: an Individual Trajectory](#). Abu Dhabi: Hedayah.
- Ministerie van BZK (2007). [Actieplan Polarisatie en Radicalisering 2007 – 2011](#). Den Haag: ministerie van BZK.
- Moors, H., Baloch L., Donselaar, J. van & Graaff, B de. (2009). [Polarisatie en radicalisering in Nederland. Een verkenning van de stand van zaken in 2009](#). Tilburg: IVA beleidsonderzoek en advies.
- Mucha, W. (2017). [Polarization, stigmatization, radicalization. Counterterrorism and homeland security in France and Germany](#). Journal for Deradicalization, (10), 230-254.
- NCTV (2016). [Nationale Contraterrorismestrategie 2016-2020](#). Den Haag: NCTV.
- NCTV (2017). Magazine Nationale Veiligheid en Crisisbeheersing. 2017, 15e jaargang nr. 1. Den Haag: NCTV.
- NJi (2018). [Polarisatie, radicalisering, extremisme en mediaopvoeding. Factsheet voor beroepskrachten](#). Utrecht: NJi.

- Noordegraaf, M., Douglas, S., Bos, A., & Klem, W. (2016). [Gericht, gedragen en geborgd interventievermogen? Evaluatie van de nationale counterterrorisme strategie 2011-2015](#). Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Nordbruch, G., & Sieckelinck, S. (2018). [Transforming schools into labs for democracy](#). RAN.
- Notten, T., & Witte, T. (2011). 'Radicalisering moslimjongeren in Rotterdam?' Journal of Social Intervention: Theory and Practice, volume 20, issue 2, pp. 54 – 69.
- Pehlivan, A. (2018). Spiegelen op polarisatie. Een verkennend onderzoek naar de rol van de (rijks)overheid in polarisatieprocessen. Utrecht/Den Haag: gemeente Utrecht/ ministerie van Justitie en Veiligheid.
- Qureshi, P.A.R., Memon, N., Kock Wil, U., & Karampels, P. 'Detecting Social Polarization and Radicalization.' [International Journal of Machine Learning and Computing](#), Vol.1, No. 1, April 2011.
- Ranstorp e.a. (2016). [Preventing and Countering Violent Extremism. An Initial Rapid Evidence Assessment and Analysis Plan Examining Local Authority Action Plans and Programming Elements](#).
- Ranstorp, M. (2016). [The Root Causes of Violent Extremism](#). RAN Issue Papers.
- RMO (2009a). [Polarisatie. Bedreigend en verrijkend](#). Den Haag: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling.
- RMO (2009b). [Polariseren binnen onze grenzen](#). Den Haag: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling.
- SCP (2018). Armoede in kaart. Webpublicatie. <https://digitaal.scp.nl/armoedeinkaart2018/>
- Sieckelinck, S., & Winter, M. de (2015). [Formers and families](#). Transitional journeys in and out of extremisms in the United Kingdom, Denmark and the Netherlands. Den Haag.
- Sieckelinck, S. & Gielen, A-J. (2018). [Protective and promotive factors building resilience against violent radicalisation](#). RAN.
- Taouanza, I., & Cate, H. ten (2017). [Maatschappelijke spanningen in het HBO. Hoe gaan we daarmee om?](#) Utrecht: Hogeschool Utrecht.
- Van den Bos, K., Loseman, A., & Doosje, B. (2009). [Waarom jongeren radicaliseren en sympathie krijgen voor terrorisme: Onrechtvaardigheid, onzekerheid en bedreigde groepen](#). Research and Documentation Centre of the Dutch Ministry of Justice.
- Varst, L. van der, Bervoets, E., Bouabid, A., Veen, & M. van der (2011). [Onderzoek naar polarisatie. Dynamiek tussen burger, media en politiek in Gouda](#). Den Haag: COT.
- Vidino, L., & Brandon, J. (2012). [Countering radicalization in Europe](#). ICSR, Kings College Policy Report. London: Kings College.
- Vugt, M. van (2017). [Een kwalitatief onderzoek naar de ervaring van full citizenship, identiteit en een gevoel van 'thuis' onder Turks- en Marokkaanse Nederlandse jongeren uit UtrechtZpj](#). Utrecht: SGPL.
- Weert, A. van de, & Eijkman, Q. (2017). [De lokale jongerenwerker over de wirwar van het signaleren van radicalisering versus extremisme](#). Utrecht: Hogeschool Utrecht.
- Weert, A. van de, & Eijkman, Q. (2018). [Vroegsignalering van extremisme? De lokale veiligheidsprofessional over risico's en duiding bij jongeren](#). Utrecht: Hogeschool Utrecht.
- Wennekers, A., Boelhouwer, J., Campen, C. van, & Bijl, R. (2018). De sociale staat van Nederland 2018. Hoofdlijnen. Den Haag: SCP. Webpublicatie.
- Witte, T. (2015). Gescheiden werelden” en” Verschil in Nederland.
- Wonderen, R. van, & Witte, R. (2017). [Omgaan met maatschappelijke spanningen. Handreiking](#). Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Wonderen, R. van (2018). [Van polarisatie naar verbinding in buurten. Handreiking](#). Utrecht: KIS.

Zannoni, M., Varst, L. van der, Bervoets, E.J.A., Wensveen, M., Bolhuis, V.J. van, & Torre, E.J. van der (2008). De rol van de eerstelijnswerkers bij het tegengaan van polarisatie en radicalisering. Van 'ogen en oren' naar 'het hart' van de aanpak. Den Haag: COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement.

DEELONDERZOEK 2

VERKENNING EN ANALYSE VAN WERKWIJZEN BIJ OPLOPENDE MAATSCHAPPELIJKE SPANNINGEN EN INCIDENTEN ROND POLARISATIE IN HET JEUGDDOMEIN

Ron van Wonderen
Leyla Reches

Verwey-Jonker Instituut

4 Verkenning en beschrijving 'oplopende spanningen/incidenten'

De onderzoekers van het Verwey-Jonker Instituut hebben aan experts en praktijkdeskundigen werkzaam in het jeugddomein gevraagd of in hun werkveld wel eens sprake van oplopende spanningen of incidenten waarbij jongeren zijn betrokken? Om wat voor spanningen/incidenten in uw werkveld gaat het dan? Wie (welke groepen jongeren, welke professionals) zijn betrokken bij de spanningen/incidenten? Wat is/zijn oorzaken/aanleiding(en) voor deze spanningen/incidenten? Loopt het wel eens uit de hand of dreigt het wel eens uit de hand te lopen? Wat was daartoe de aanleiding? En wat gebeurt er dan?

(Toelichting op de vraag aan geïnterviewden: Specifiek gaat het hier om maatschappelijke spanningen langs etnische-religieuze-culturele scheidingslijnen tussen groepen jongeren en/of spanningen/wantrouwen tussen jongeren en instituties. Onder incidenten verstaan we ook de oplopende spanningen die daaraan vooraf (kunnen) gaan zonder dat het per se tot een incident komt.)

Bijlage 1 geeft een uitgebreid overzicht van relevante citaten uit de interviews met experts en praktijkdeskundigen.

Bevindingen

Bijna alle experts en praktijkdeskundigen bevestigen dat onder jongeren sprake is van 'polarisatie'. In de citaten is de brede invulling die in de praktijk aan het concept 'polarisatie' wordt gegeven, duidelijk terug te zien. Sommige experts en praktijkdeskundigen spreken specifiek over 'spanningen'. Deze spanningen ziet men soms bij individuele jongeren en soms bij groepen jongeren. Naast spanningen wordt polarisatie ook geassocieerd met 'onvrede en boosheid' onder jongeren, zich terugtrekken, zich buitengesloten voelen, geen vertrouwen hebben in instituties, professionals of de samenleving'. De spanningen die experts en praktijkdeskundigen zien bij jongeren is veelal onderhuids, het 'broeit', en kan zichtbaar/merkbaar worden bij bepaalde gebeurtenissen of

'triggers'. Zoals berichten in de media of incidenten of tegenslagen in het persoonlijk leven van jongeren. Oplopende spanningen naar aanleiding van incidenten en media-berichterijving zijn meestal kortdurend en verdwijnen veelal na verloop van tijd vanzelf weer.

Experts en praktijkdeskundigen zien in de praktijk vooral spanningen bij jongeren ten aanzien van instituties, professionals of de samenleving. Spanningen tussen jongeren onderling ziet men veel minder vaak. Locaties waar spanningen tussen jongeren kunnen plaatsvinden zijn school, de wijk, op internet en sociale media, bij het uitgaan en bij het sporten. Op scholen komen spanningen tussen groepen jongeren voor, maar respondenten hebben niet de indruk dat dit toeneemt. Voor zover er sprake is van polarisatie dan is deze meestal onderhuids. Scholieren en studenten vinden het lastig om te praten over verschillen. Scholen lopen er ook niet mee te koop als er spanningen zijn. Tussen groepen leerlingen met verschillende achtergronden zou niet zozeer sprake zijn van spanningen, maar wel van segregatie en groepsvorming. Ze gaan om met leerlingen met dezelfde achtergronden, en mengen nauwelijks met andere groepen. Er wordt tussen leerlingen niet geïntegreerd. Docenten zien dat niet als een goede ontwikkeling, maar weten niet wat ze ermee moeten, ze worstelen met diversiteit. Een ander aspect van spanningen dat door geïnterviewden wordt genoemd is dat islamitische jongeren worden aangesproken op incidenten en aanslagen die uit naam van de islam worden gepleegd. Hoewel daarvan ook moslims slachtoffer zijn en angstig zijn, maar dat dringt niet door via media en beeldvorming. Op scholen wordt het onvoldoende besproken waardoor gevoelens en gedachten voor de ander worden ingevuld. Als sprake is van deze spanningen is het volgens geïnterviewden nog maar de vraag in welke mate etnische of culturele factoren hiervan de oorzaak zijn. Vaker zou het dan gaan om ruzies tussen jongeren met min of meer banale aanleidingen (zoals ruzie om een meisje, ruzie om geld, andere conflicten). Maar als het escaleert of er wordt gescholden, dan worden er wel vaak etnische stereotypen bijgehaald. Ook wordt gewezen op spanningen als

gevolg van het gedrag van jeugdgroepen in wijken. Dit probleem bestaat al heel lang, en zijn succesvolle aanpakken op ontwikkeld. Het probleem is ook niet per se etnisch of cultureel, er zijn ook gemengde jongerengroepen, en bovendien hebben *alle* bevolkingsgroepen in wijken last van dit gedrag.

Spanningen online (internet en sociale media) bestaan wel, maar je ziet met name “verticale spanningen”, zoals negatieve uitspraken over Nederlandse opiniemakers, politici, of negatieve uitspraken over andere groepen. Het blijft bij discussies binnen groepen welke in feite “informatie bubbels” zijn waarin iedereen elkaars gelijk bevestigd. Er is weinig “horizontale polarisatie”, want in de discussiefora zijn meestal geen jongeren aanwezig vanuit een andere pool. Hoewel discussies binnen fora heftig en gepolariseerd kunnen zijn, worden deze dus eerder binnen groepen dan tussen groepen gevoerd. Het is met name over elkaar praten zonder elkaar. Maar dit telkens bevestigen van het eigen gelijk voedt wel de polarisatie in de brede samenleving, jongeren die telkens negatieve uitspraken lezen over andere groepen zullen ook steeds negatiever gaan denken over die groepen.

Spanningen naar instituties, professionals en de samenleving komen volgens respondenten veel voor. Vooral bij jongeren met een migratieachtergrond tegenover maatschappelijke instituties zoals politie, autoriteit en het systeem in het algemeen. Jongeren zoeken hun plek in de samenleving en geven de schuld aan de samenleving van hun problemen, en verklaren dat dan soms mede uit discriminatie of uit onbegrip van samenleving en instituties naar de islamitische cultuur en religie. Bij laagopgeleide jongeren in niet-stedelijke gebieden gaat een negatieve houding naar migratie en andere groepen vaak samen met afkeer van ‘de elite’ en de Randstad. Beide groepen voelen zich slachtoffer van de maatschappij. Scholen lopen er niet mee te koop als er spanningen zijn en docenten weten niet wat ze moeten doen. Daardoor worden zaken onvoldoende besproken. Spanningen zijn voornamelijk tussen leerlingen met een migratieachter-

grond en leraren zonder migratieachtergrond. Die snappen soms het gedrag van die jongeren niet. Handelingsverlegenheid is aan de orde in het onderwijs bij leraren. Scholen weten dat dit een issue is maar het is een lastig thema, bij docenten onderling wordt er te weinig over gesproken terwijl daar wel behoefte aan is. In de jeugdhulpverlening kunnen spanningen ontstaan tussen hulpverleners, in een traditie van hulpverlening die in Nederland op het individu is gericht, en de collectivistische en traditionele waarden van de familie van jongeren.

Experts en praktijkdeskundigen geven aan dat spanningen onder jongeren bijna nooit echt uit de hand lopen, omdat er in Nederland veel preventief wordt gehandeld door professionals. Professionals zitten dicht op de jongeren, onderhouden contacten met jongeren en met elkaar. Een andere dynamiek is dat jongeren zich terugtrekken in de eigen groepen, en niet de confrontatie zoeken.

Sommige respondenten constateren spanningen tussen professionals onderling. Het gaat dan vooral over dilemma’s zoals ‘wanneer grijp je in en wanneer niet’, wanneer is gedrag ongepast. En verschillen tussen professionals voor wat betreft de eigen opvattingen en normen (zoals bijvoorbeeld leerkrachten die van mening verschillen over het behoud van zwarte piet).

(Oplopende) spanningen tussen groepen jongeren (illustratieve citaten)

- Groepen jongeren die tegenover elkaar staan is niet iets van alleen de laatste tijd, maar zie je door de geschiedenis heen. Er kunnen spanningen zijn tussen groepen jongeren, zoals je op scholen, in het uitgaansleven en bij voetbalwedstrijden wel ziet. Die spanningen ontstaan veelal naar aanleiding van een ruzie of conflict tussen individuele jongeren, bijvoorbeeld om een meisje of door haantjesgedrag. Tijdens zulke ruzies halen ze er van alles bij om de ander te treffen, zoals lelijke dingen zeggen over geloof of afkomst. Maar de oorzaak is

vaak iets heel banaals. Zulke spanningen verdwijnen meestal net zo snel als ze zijn ontstaan.

- Als er al spanningen zijn tussen jongeren uit verschillende bevolkingsgroepen, dan is het meestal “incident driven”, zoals bijvoorbeeld een aanslag in Palestina. Maar de spanningen zijn dan kortdurend, ze worden in een korte periode verspreid in jongeren-netwerken, en de jongeren bepalen een standpunt. Dat standpunt is vaak scherper dan de meesten in de groep denken, want er wordt een sfeer gecreëerd van “ben je niet voor ons, dan ben je tegen ons”. Jongeren worden dus gedwongen om een kant te kiezen. Bijvoorbeeld, bij de standpuntbepaling over Erdogan is er spanning tussen vooral Turkse jongeren onderling. Het is een “broeder-denken”, je moet kiezen anders ben je geen goede moslim.
- Vooral in wijken en op scholen kunnen spanningen ontstaan waarbij jongeren zijn betrokken. In wijken gaat het daarbij vooral om jongeren en jeugdgroepen die veel buiten op straat zijn. Spanningen in buurten kunnen ontstaan door het gedrag van deze jongeren, buurtbewoners kunnen zich geïntimideerd voelen. Maar is dit ‘polarisatie’? Het is eerder jeugdproblematiek. Spanningen in de buurt zijn niet zozeer interetnisch, alle buurtbewoners ongeacht hun achtergronden hebben er last van.
- Een heel enkele keer gebeurt het wel dat groepen jongeren tegenover elkaar staan. Een voorbeeld is een brandstichting in een moskee. Maar het karakter van de spanningen is dan niet zozeer dat etnische groepen tegenover elkaar staan, maar dat er een politieke dynamiek ontstaat waarbij jongeren zijn betrokken die ook van elders komen, waarbij extreemrechtse en extreemlinkse jongeren tegenover elkaar staan.

Onderwijs

- Het is thans vrij rustig wat betreft polarisatie en spanningen. In de jaren na Van Gogh werd het aanzienlijk rustiger. De groep studenten die hier een opleiding volgt is een etnisch gemengde groep. Wat mij nu heel erg opvalt is dat de studenten het lastig vinden om te praten over verschillen. Voor zover er sprake is van spanningen dan zijn die onderhuids en niet zichtbaar. Als je er leerlingen naar vraagt dan komt het ook niet naar voren, ik merk dat ze naar school komen om professional te worden en alles wat ze daarvan afleidt, gaan ze uit de weg. Ze vinden het belangrijk om als professional te worden gezien en niet te worden aangesproken op hun hoofddoek of wie ze zijn. Op middelbare scholen komt het wij-zij denken waarschijnlijk duidelijker naar voren, maar bij ons is dat niet zo merkbaar.
- Ik ben werkzaam op verschillende (MBO- en VO-) scholen, maar ik zie momenteel geen oplopende spanningen of incidenten. Ik vraag het ook aan scholen maar ik moet de school die ronduit zegt “ja bij ons zijn er spanningen” nog tegenkomen. Leerlingen vertellen wel eens over ruzies met medeleerlingen met andere achtergronden maar de aanleiding daarvoor is, volgens hun, dan niet geloof of etniciteit. Het heeft daarom denk ik niet te maken met het thema polarisatie.
- Wat we van docenten terug horen is dat er tussen groepen leerlingen met verschillende achtergronden niet zozeer sprake is van spanningen, maar wel van segregatie en groepsvorming. Ze gaan om met leerlingen met dezelfde achtergronden, en mengen nauwelijks met andere groepen. Er wordt tussen leerlingen niet geïntegreerd. Docenten zien dat niet als een goede ontwikkeling, maar weten niet wat ze ermee moeten, ze worstelen met diversiteit.

- Spanningen tussen groepen jongeren zie je vaker na incidenten zoals bijvoorbeeld de moord op Theo van Gogh of gebeurtenissen in de oorlog in het Midden-Oosten. Je hebt het dan niet over escalatie maar meer over ontwijken tussen groepen, zoals dat je op scholen merkte dat groepen gescheiden van elkaar in de kantine gingen zitten. Dit heeft dan een tijdelijk arakter, op een gegeven moment wordt dat weer minder.
- Natuurlijk komt het soms in de klas wel voor dat er botsende waarden en meningen zijn bij een discussie, of dat leerlingen anderen aanspreken op hun kleding of eetgewoonten (bv eten van varkensvlees). Wat we soms ook horen van docenten is pestgedrag. Op witte scholen worden gekleurde leerlingen soms gepest of buitengesloten. Maar dat geldt andersom ook voor zwarte scholen: witte leerlingen worden gepest. Voorbeeld wat ik laatst hoorde: ‘Nederlanders op school stinken, want ze eten varkensvlees’.
- Spanningen ontstaan vooral als reactie op grote incidenten zoals Wilders met ‘minder, minder’ of de aanslagen in Parijs. Dan zie je dat er een kloof ontstaat op scholen en dat er veel spanningen ontstaan. Niet-moslims zien een aanslag op het nieuws en men weet dan niet dat de aanslag plegers geen onderscheid maken tussen mensen die wel moslim zijn en mensen die dat niet zijn. Ze denken dat aanslagplegers moslims sparen en alleen niet gelovigen aanvallen, maar dat is niet zo. Ook moslims zijn slachtoffer. Maar door de media en de beeldvorming kijken de niet-moslims naar moslims alsof zij zich moeten verantwoorden voor de aanslagen. Mensen zijn bang en voelen zich niet veilig en associëren dat met moslims. Dat zorgt voor spanningen. Op scholen wordt het niet besproken waardoor gevoelens en gedachten voor de ander worden ingevuld.
- Dan hoor je dat een moslimmeisje vertelt, dat ze het verschrikkelijk vindt dat ze zich moet verantwoorden omdat ze er niks mee te maken heeft en ook bang

is en geschrokken. Doordat dit vaak niet wordt uitgesproken ontstaat er ruis. Je moet dus het gesprek aangaan, scholen durven dat vaak niet. Het mooie is dat de jongeren elkaar beter begrijpen en ook overeenkomsten zien (bv zowel niet-moslims als moslims zijn geschrokken, hebben angst) door het praten.

Sociale media/internet

- Zowel bij autochtone jongeren als bij allochtone jongeren zie je verharding. Jongeren zijn op zoek identiteit. Oorzaak is vervreemding bij jongeren, die zich niet gehoord voelen en Jongeren zoeken elkaar op, kan sneller via sociale media, cumuleert in onvrede, ze wisselen hun onvrede uit waardoor het versterkt.
- Op online communities die worden bezocht door jongeren met een niet westerse, islamitische achtergrond, zie je met name “verticale spanningen”, zoals negatieve uitspraken over Nederlandse opiniemakers, politici. Ook zie je gesprekken over samenzweringstheorieën. Maar dit escaleert dit niet tot concrete incidenten, het blijft bij discussie binnen de groepen. Zulke groepen zijn in feite “informatie bubbels” waarin iedereen elkaars gelijk bevestigd. Er is online relatief weinig sprake van “horizontale polarisatie”, want in de discussie-fora zijn meestal geen jongeren aanwezig vanuit een andere pool. Zoals rechtse autochtone jongeren, die hebben hun eigen online fora waarin best veel heftige uitspraken worden gedaan over andere groepen.
- Hoewel discussies binnen fora heftig en gepolariseerd kunnen zijn, worden deze dus eerder binnen groepen dan tussen groepen gevoerd. Het is met name over elkaar praten zonder elkaar. Maar dit telkens bevestigen van het eigen gelijk voedt wel de polarisatie in de brede samenleving, jongeren die telkens negatieve uitspraken lezen over andere groepen zullen ook steeds negatiever gaan denken over die groepen.

- Op internet zijn er ook spanningen tussen etnische groepen onderling, bv Surinamers versus moslims, dit blijft echter veelal onder de radar. Het gebeurt wel maar is minder in de picture.

(Oplopende) spanningen jongeren naar instituties (illustratieve citaten)

Jeugdzorg

- Wij komen spanningen onder jongeren tegen en dan vooral van jongeren tegenover maatschappelijke instituties zoals politie, autoriteit en het systeem in het algemeen.
- Een lage zelfredzaamheid speelt mee. Wat we zien dat jongeren hun plek in de samenleving zoeken. Dan geven ze de schuld aan de samenleving van hun problemen, en verklaren dat dan soms mede uit discriminatie of uit onbegrip van samenleving en instituties naar de islamitische cultuur en religie.
- Jongeren tegenover maatschappelijke instituties zoals de hulpverlening zie je vaak op individueel niveau en niet op groepsniveau. Jongeren voelen weerstand tegen instanties omdat ze zich niet begrepen of niet gehoord voelen. Moeilijk bereikbare jongeren worden vaak ook niet goed bereikt door instanties. Door alle multiproblematiek die deze groep heeft worden ze nog minder begrepen. Instanties trekken zich dan na het eerste contact terug dat zorgt ook voor meer weerstand bij jongeren.
- Je ziet dat tegenstellingen benadrukt worden bij gebeurtenissen in de actualiteit zoals verkiezingen. Dan zitten we met de jongeren aan tafel, en dan heb je een iemand die op DENK stemt en een ander die PVV stemt. Als je ze vraagt waarom dan komt er naar voren dat dit komt doordat ze zich beide slachtoffer voelen van de maatschappij en dat ze daarom op extreme partijen stemmen.

- Spanningen kunnen ontstaan tussen de hulpverlening in Nederland die op het individu is gericht, en de collectivistische en traditionele waarden van de familie van jongeren. Bijvoorbeeld: We hadden een Iraaks meisje wat zelf wel in Nederland was geboren, er was thuis sprake van geweld en haar blanke hulpverlener heeft haar toen uit huis geplaatst. Dit strookte niet met de normen en waarde van de ouders en die hebben haar toen ontvoerd en meegenomen naar een gevaarlijke plek in Irak. Ze was heel erg ziek en ze had het daar bijna niet overleefd. Het wij-zij denken werd toen duidelijk, hun normen tegenover die van ons. We zien bij jongeren een splitsing tussen de normen en waarden van thuis en de normen en waarden die ze zelf overnemen van de Nederlandse samenleving. We zien dat de netwerken van jongeren minder gemengd worden naarmate ze ouder worden en het wij-zij denken komt dan op de voorgrond. Ook bij gezinnen die op het eerste gezin modern lijken spelen de culturele normen toch een grote rol, als bijvoorbeeld een meisje een vriend krijgt dan vallen ze toch terug in de wat ouderwetse normen. Spanningen ontstaan in de jeugdzorg als de families en de professional andere ideeën, normen en waarden hebben.

Onderwijs

- Spanningen zijn voornamelijk tussen leerlingen met een migratieachtergrond en leraren zonder migratieachtergrond. Die snappen soms de humor en het gedrag van die jongeren niet. Handelingsverlegenheid is erg aan de orde in het onderwijs bij leraren. Scholen weten dat dit een issue is maar diversiteit is een lastig thema en wij constateren dat er bij docenten onderling te weinig over gesproken wordt tijdens teamoverleg terwijl daar wel behoefte naar is.
- Er is ongemak tussen leerlingen op VO- en MBO-scholen, maar ook tussen docenten en leerlingen. Witte docenten op scholen met veel 'gekleurde' leerlingen voelen zich ongemakkelijk.

- Spanningen worden getriggerd door media, gebeurtenissen in de wereld. Ook discriminatie kan aanleiding geven tot spanningen. Zolang er niet de ruimte wordt gegeven om hierover met elkaar te praten blijven de spanningen oplopen. (...) Je moet zorgen dat de jongeren niet in de slachtofferrol komen, het gaat erom hoe ga je ermee om. Als je jong bent en je hebt een gevoel van onrecht dan komen er spanningen. Zolang wij niet erkennen wat jongeren meemaken en waar ze mee worstelen, lopen bij die jongeren de spanningen op.

Jongerenwerk

- Wij hebben dagelijks te maken met spanningen bij jongeren. Jongeren die hun plek in de samenleving zoeken, jongeren die zich niet thuis voelen, zoeken wie ze zijn. Ze vragen zich dit af en zetten zich daarbij ook af tegen de samenleving. Jongeren tegenover andere jongeren dat maken we nauwelijks mee, de groepen die echt tegenover elkaar staan komen elkaar ook niet vaak tegen, ze zitten in hun eigen netwerken en bubbels. Jongeren tegenover maatschappelijke instituties zien we wel zoals bijvoorbeeld tegen de politie. Jongeren zien ons (jongerenwerk) wel als hulp, maar toch is er soms ook argwaan.
- Het achtergestelde gevoel is bij jongeren sterk aanwezig, ze voelen zich niet vertegenwoordigd. Jongeren voelen zich vaak niet geaccepteerd of geholpen en kruipen dan snel in de slachtoffer rol. Er zit ook zeker een kern van waarheid in, het zijn ook veelal jongeren die het zwaarder hebben en in het maatschappelijke debat niet gehoord worden, en snel een bepaalde stempel krijgen. Als het gaat om lopende spanningen, die zien we nu niet, het is nu vrij rustig. Maar in de periode dat er bijvoorbeeld verschillende aanslagen waren zoals in Parijs, dan voel je wel spanningen bij jongeren. Jongeren vinden dan dat ze over een kam worden geschoren omdat er wordt gesproken over “weer die moslims”.

Loopt het wel eens uit de hand/dreigt het wel eens uit de hand te lopen?

Illustratieve citaten:

- Als het dreigt uit de hand te lopen dan zien we dat vaak aankomen en dan anticiperen we er ook op. Vorige week was er een demonstratie tegen antisemitisme, we zijn dan bang dat het uit de hand loopt omdat het een gevoelig onderwerp is. Uit voorzorg zijn wij daar dan, om contact te houden met de jongeren, samen met de politie. Uiteindelijk verliep het protest ook heel vredig en liep het niet uit de hand.
- Online spanningen waarbij jongeren zijn betrokken, lopen in de regel niet echt uit de hand, het blijft binnen de eigen bubbel van gelijkgestemden (‘praten over de ander maar niet met de ander’).
- De dynamiek van polarisatie online is verschillend bij islamitische jongeren en rechtse jongeren. Bij extreemrechts heb je agenda’s, agitators die sociale media manipuleren. Er wordt een negatief wij-zij beeld opgeroepen. Bij moslims heb ik eerder het gevoel dat ze het andersom doen, terugtrekbeweging, ze willen ons niet.
- Op VO- en MBO-scholen is eerder sprake van ongemak dan van spanningen tussen groepen leerlingen met verschillende achtergronden, men trekt zich terug in de eigen groep, contact met leerlingen uit andere groepen wordt niet opgezocht. Wel is er soms sprake van pesten en ruzies tussen leerlingen. Maar ik ken geen voorbeelden van ‘oplopende spanningen’ of ‘incidenten’ op scholen.
- Spanningen bij jongeren kunnen oplopen, veel boosheid bij moslim jongeren over wat er allemaal in de media over moslims wordt geroepen en omdat jongeren zich moeten verantwoorden over daden van andere moslims waar ze zelf ook geschokt over zijn, maar ik ben nog nooit tegengekomen dat het echt uit de hand liep. Ook niet vanuit niet-islamitische jongeren. Soms heb je wel

- demonstraties, dan heb je gewoon vier relschoppers, maar dat is niet iets uitzonderlijks, dat heb je bij zoveel demonstraties. Wel op internet schelden en zo, maar dat blijft bij schelden, ze zoeken elkaar bij mijn weten niet fysiek op.
- Gelukkig lopen spanningen onder jongeren bij ons nooit uit de hand. Wij voeren veel gesprekken met de jongeren en merken dan dat als ze in gesprek gaan met elkaar dat dan hun vooroordeel verdwijnt. Op het moment dat ze bij elkaar zijn dan verandert hun mening en leren ze van elkaar leven. De spanning is daarom alleen gericht richting de maatschappij en de overheid en niet tegen elkaar.
  - Vroeger liep het wel eens uit de hand als bij een jongere veel problemen tegelijk spelen (schulden, schooluitval) of problemen thuis, en als ze zich dan ook nog eens gediscrimineerd voelen of zich niet begrepen voelen door de hulpverlening. Nu loopt dat niet meer uit de hand, door de begeleiding door mensen van dezelfde culturele achtergrond die het vertrouwen genieten bij de jongeren. Voorheen merkten we dat de autochtone begeleiders niet tot de kern konden komen en er agressie was naar de begeleiders.
  - De spanningen en de weerstand bij jongeren die zich niet gehoord voelen door instituties, is er al. Triggers zoals de moord op Theo van Gogh of een incident rond ethnic profiling van de politie kunnen ervoor zorgen dat het ontploft, maar in de praktijk gebeurt dat opvallend weinig. Want onderhuids kan er enorme collectieve weerstand zijn bij de jongeren. Mogelijk dat dit komt door de preventieve aanpak in Nederland, waarbij politie, OOV en sociaal werkers signalen bespreken en preventief contacten leggen met jongeren en sleutelpersonen om te voorkomen dat de boel ontploft.
  - Nee, veel moslim jongeren zijn boos, maar in gesprek gaan met ze en naar ze luisteren helpt. Ik maak nooit mee dat het uit de hand loopt met fysieke incidenten of bedreigingen en ik hoor daar ook nooit over.
  - Na 9/11 was er veel negativiteit tegenover moslims. Wat onze stichting toen heeft gedaan is de jongerenkranten laten drukken met berichten erin over hoe de Islam naar geweld en terrorisme kijkt en dat moslims daar afstand van nemen. De jongeren zij die toen in de grote steden gaan uitdelen en hebben met de mensen op straat gepraat over het onderwerp. Er kwam begrip vanuit de groepen waarmee de jongeren gingen praten en zo zagen de jongeren dat mensen hun mening veranderen als ze meer kennis hebben.

5

Eerste inzicht in werkwijzen bij 'oplopende spanningen/incidenten'

Aan experts en praktijkdeskundigen werkzaam in het jeugddomein is gevraagd hoe wordt geïntervenieerd bij oplopende spanningen (welke werkwijzen worden ingezet), en welke lessen hieruit zijn te trekken.

Bijlage 3 geeft een uitgebreid overzicht van relevante citaten uit de interviews met experts en praktijkdeskundigen.

Bevindingen

Experts en praktijkdeskundigen noemen een kleurrijk palet aan interventies bij oplopende spanningen. Rode draad is de preventieve insteek van de aanpakken, welke varieert van empowerment van kwetsbare jongeren, gesprekken en dialoog, inzet hulpverleners met dezelfde etnische of culturele achtergrond. Sleutelwoord is vertrouwen opbouwen bij de jongeren. Men wil voorkomen dat spanningen oplopen en eventueel uitgroeien tot incidenten of zelfs een veiligheidsprobleem, want 'dan ben je te laat'. Snel handelen zou dus het motto moeten zijn, bij de eerste signalen (zoals extreme uitspraken). Ook worden trainingen gegeven op scholen aan leerkrachten, hoe om te gaan met extreme standpunten. Respondenten vinden dat de samenwerking tussen partners meestal goed gaat. Het gaat al goed, maar het kan altijd beter. Samenwerking met het onderwijs blijft lastig omdat scholen problemen binnenskamers houden en er handelingsverlegenheid bij docenten is over bepaalde onderwerpen. Vanuit het jongerenwerk werd genoemd dat zij vanuit hun rol de dialoog aangaan met jongeren, maar de samenwerkingspartners (politie, veiligheidsfunctionarissen vanuit gemeente, zorgpartners/wijkteams) richten zich minder hierop. Deze partners hebben minder aandacht voor de context van gedrag van jongeren, voor het waarom, en dat botst daarom soms.

Selectie van illustratieve citaten:

- Wat we vooral tegenkomen is dat jongeren hun plek in de samenleving zoeken, en boos zijn op de Nederlandse samenleving dat het hun niet lukt. Wij bedenken en zoeken dan oplossingen samen met de jongeren, zodat ze weerbaarder worden om hun weg in de samenleving te vinden. Dat voorkomt ook dat ze verder polariseren.
- Je ziet dan dat jongeren bepaalde websites bezoeken of intolerante uitspraken doen, bijvoorbeeld over bepaalde groepen. We doen interventies rond het thema. We gaan met de jongeren in gesprek over waarom ze bepaalde websites bezoeken en bepaalde dingen doen. Dat is lastig omdat wij merken dat hulpverleners het ook moeilijk vinden om met dit onderwerp om te gaan. We zijn vooral preventief bezig.
- We gaan in gesprek met de jongeren, wij doen dat op een laagdrempelige manier en proberen te luisteren zonder te oordelen. Zorgen dat de jongeren weten dat het over hen gaat en dat er wordt gekeken wat hun doelen en problemen zijn en wat wij kunnen doen om ze te helpen. Ze hebben het gevoel dat ze gehoord worden en willen dan ook naar jou luisteren.
- Als je aan jongeren met gepolariseerde ideeën over de samenleving (zowel moslim jongeren als autochtone jongeren) vraagt waarom, dan komt er naar voren dat dit komt doordat ze zich beide slachtoffer voelen van de maatschappij. Wij proberen ze dan uit die slachtofferrol te krijgen en de focus meer te leggen op de persoon zelf. Alle problemen komen niet voort omdat ze zijn benadeeld door de maatschappij, ze moeten eerst naar zichzelf kijken.
- Soms dreigt het uit de hand te lopen als privéproblemen of problemen thuis een rol spelen. Als ze een negatieve ervaring hebben met een hulpverlener die ze niet begrijpt, dan kan een jongere ontploffen. We bieden begeleiding door mensen

van dezelfde culturele achtergrond als de jongeren, die geniet vertrouwen bij de jongeren, daarmee voorkom je veel.

- Jongerenwerkers zijn goed in het creëren van vertrouwen bij jongeren, ze investeren in het opbouwen van relaties, ze hebben langjarige contact. Als er wat aan de hand is, bijvoorbeeld een jongere voelt zich gediscrimineerd bij het zoeken van een stage of baan, dan haalt het de druk van de ketel als jongeren zich serieus genomen voelen, dat er naar hun wordt geluisterd, en is verdere polarisatie minder waarschijnlijk. Jongerenwerkers hebben ook een netwerk waardoor ze ook de vrienden van de jongeren kunnen benaderen, en signaleren wat er gebeurt.
- In het jongerenwerk zijn daarom (vertrouwensband) niet vaak 'verticale' spanningen vanuit jongeren naar de jongerenwerkers. In een enkel geval dat het wel uit de hand loopt, roept de jongerenwerker de politie in, om het veilig te houden.
- Het type interventies dat wij als jongerenwerkers doen, is vooral preventief. Voorkomen dat zaken uit de hand lopen. We zetten in op het herkennen van signalen (aanwezig op straat en bij het onderwijs, jongereninloop, jongeren aanspreken, vertrouwen winnen). Als jongeren vastlopen (bv vastlopen in stage) zetten we ook in op empowerment.
- Moslimmeiden is een belangrijke groep, zij zijn wat meer op de achtergrond, maar zitten feitelijk nog meer in spagaat dan jongens tussen thuis en samenleving. De meiden zijn op straat minder zichtbaar maar zijn wel online actief. Wij gaan in gesprek met die meiden. Problemen voor meiden spelen vooral in de lagere onderwijstypen (praktijkonderwijs en VMBO), daar is vaker problematiek. Ze worden strak gehouden door hun ouders maar ook kwetsbaar voor loverboys of ronselaars. Want ze hebben geen weerbaarheid opgebouwd. In het hoger onderwijs zijn meer kansen voor de meiden.

- Onze interventie bij spanningen is: achterhalen waar de oorzaken liggen voor weerstanden bij jongeren. Waar zijn ze boos over? Hun redenen zijn vaak legitiem, maar de uitingsvormen zijn soms onwenselijk. Zoals radicale opvattingen die niet stroken met democratie. Wij gaan als jongerenwerkers die dialoog aan vanuit onze rol, maar onze de samenwerkingspartners (politie, veiligheidsfunctionarissen vanuit gemeente, zorgpartners/wijkteams) richten zich minder op de dialoog. Deze partners hebben minder aandacht voor de context van gedrag van jongeren, voor het waarom, en dat botst daarom soms. Het besef moet er meer zijn dat het niet eendimensionaal goed of fout is, maar dat er meer aan de hand is, we moet meer aandacht zijn voor inzicht in de voedingsbodems, en dat moet samen met de partners.
- Als de veiligheid toch in het geding komt, dan geven we de signalen door aan partners. We hebben regieoverleg waarin signalen met alle betrokken partners worden gedeeld, dat loopt goed, vanuit waar we interventies kunnen opstarten. Belangrijk is daarbij om te benoemen waar spanningen vandaan komen, niet allen kijken vanuit veiligheid.
- Welke lessen zijn er te trekken over samenwerking tussen partners? Het gaat al goed, maar altijd beter. Samenwerking met het onderwijs blijft lastig omdat er een enorme handelingsverlegenheid bij docenten is over bepaalde onderwerpen. Ze durven problemen niet aan te kaarten en doen dat dan ook niet. De jongeren die zoeken naar hun identiteit en naar grenzen, willen echter juist in gesprek gaan over onderwerpen die hun aangrijpen maar op scholen wordt daar te weinig mee gedaan.
- Als gemeente hebben de regiefunctie in de aanpak van jeugdgroepen in wijken. We monitoren continu hoe gaat het in de wijk, met jongerengroepen. Dit doen we middels de Beke groepsaanpak en door regelmatig te spreken met politie,

handhaving en jongerenwerk. En door actief contact te onderhouden met gemeenschappen, moskee-en en sleutelpersonen, met inzet van professionals uit het sociaal- en veiligheidsdomein. Doel is om signalen tijdig te herkennen en te bespreken, zodat we op tijd zijn om te voorkomen dat spanningen escaleren. Deze aanpak is succesvol bij ons en ook in andere gemeenten.

- Ook bij dreigende incidenten organiseren we als gemeente een overleg met politie, handhaving, jongerenwerk en andere relevante partijen in de wijk, en met mensen uit de gemeenschappen, religieuze instellingen et cetera. Laatst was er een incident in een jeugdcentrum, we legden contact met alle partijen. Partners spreken ook met de jongeren zelf, ik bel de moskee of jongerenwerk, en zij gaan in gesprek met de jongeren.
- Bij een aangekondigde Pegida demonstratie in de binnenstad bij een moskee, peilden we in de wijk of jongeren uit de wijk ernaar toe gaan. Maar dan zie je dat het jongeren in de wijk niet zo veel doet, zij zijn toch vooral op de eigen wijk georiënteerd. Anders is het als er een incident dreigt in de eigen wijk zelf. Afgelopen zomer kondigden rechtse actievoerders aan om varkens aan het spit te gaan braden voor de moskee in de wijk. Dat werd door de jongeren als zeer provocerend ervaren. Hoe wordt dan gehandeld, hoe ga je handelen? Dan gaan we naar stedelijk opschalen, ook met burgemeester en politie, en advies vragen. Maar ik zit daarvoor, ik ga in gesprek met veel mensen, we zijn preventief bezig. Uiteindelijk is die demonstratie niet doorgegaan.
- We hebben als gemeente veel contact met scholen. Maar niet alle scholen zijn happig om problemen en spanningen te delen, vanwege angst voor reputatieschade, dat de school sociaal onveilig is of een slechte sfeer. Ze lossen het liever zelf op. Spanningen op scholen blijven dus veelal binnen de school, ik ken

geen casussen. Ik heb wel het gevoel dat op scholen men voldoende alert is op signalen.

- Wij geven trainingen op scholen over omgaan met spanningen op school aan docenten. Ze zeggen dan: 'geef me een stappenplan of een handreiking zodat we weten hoe we hiermee om moeten gaan'. Ik leg dan uit dat het zo niet werkt, het gaat er juist om dat je verbinding maakt met de groep en open staat voor andere culturen en ideeën. Ik benadruk altijd dat jongeren erg gescheiden opgroeien binnen hun eigen bubbel als ze dan op de hogeschool komen dan komen ze in aanraking met andere groepen. De school moet dan ruimte faciliteren dat die groepen elkaar kunnen leren kennen. Sinds 9/11 zijn alle verhoudingen veranderd. Jongeren worden nu continu aangesproken op hun etniciteit en bepaalde groepen groeien op met de constante boodschap dat hun groep niet deugd. Die groep heeft een veel grotere mond en laat zich niet meer zo makkelijk discrimineren dat zorgt ook voor spanningen.
- Wat moeten scholen vooral wel doen bij oplopende spanningen? De school moet de leerlingen de ruimte geven om over vooroordelen te praten en ze weg te halen. Het begint bij het beleid van scholen, hoe willen ze omgaan met dit thema. Docententeams moeten ook divers zijn zodat jongeren zich veilig voelen en zich herkennen in bepaald docenten.
- Mensen met verschillende achtergronden delen zoveel overeenkomsten! Als je blijft focussen op verschillen dan is dat niet goed. Het onderwijs kan het beste de focus leggen op overeenkomsten tussen leerlingen en niet meegaan op wat er in de media wordt geroepen.
- De huidige generatie studenten praat moeilijk over verschillen. Ze komen van de middelbare school waar de code is dat iedereen in zijn eigen groep blijft (wij-zij). Daar zijn de scheidslijnen bekend en wordt er verder weinig over gepraat.

Maar dan komen ze in de omgeving van de Hogeschool waar het gaat om professionaal te worden en dan gaat het erom dat identiteit bespreekbaar moet zijn. Ze vinden het lastig om dit te benoemen want ze willen niet anders zijn. Hiermee leren omgaan is een uitdaging dat door scholen moet worden opgepakt. Ik denk dat we dit soort onderwerpen opnieuw op de agenda moeten zetten en weer moeten oppakken.

- De reactie die we het meeste horen als er spanningen zijn (zoals verbaal geweld, botsende waarden en meningen in een klas) is 'afkappen', uit de weg gaan van het conflict, doorgaan met de les, niets doen. Docenten weten vaak niet wat ze moeten doen. Natuurlijk is er een groot aanbod aan aanpakken, vooral hoe je dingen bespreekbaar maakt in een klas of dialoog. Preventief dus. Inzet hiervan op scholen is echter mondjesmaat, ondanks het ruime aanbod op dit gebied.
- Het beste is om het gesprek aan te gaan met boze jongeren. Een voorbeeld. Jaren geleden in Slotervaart was er een jongen op een brommer die weg reed van de politie en is verongelukt. De jongeren in de buurt gaven de politie de schuld en hebben dat afgereageerd op de politie. We hebben jongeren, ouderen, politie binnengehaald bij het buurtcentrum om het gesprek aan te gaan. Onwetendheid zorgt ook dat jongen op een bepaalde manier reageren. Welke partners zijn daarbij betrokken? Politie, burgemeester, jongeren, sociaal werkers en de gemeenschappen zelf. Ik vind dat daarbij goed is geïntervenieerd, waarom het heeft gewerkt is dat er snel actie is ondernomen, snel naar elkaar geluisterd. Het moet weer rustig worden in de buurt en op school. In de buurt kwamen er veel instanties op af en dat werkte aanvankelijk niet, maar toen de buurt betrokken werd toen werd het opgelost. Je moet wel rekening houden met hun tekortkomingen het zijn geen professionals.
- Lessen zijn wat mij betreft: betrek de juiste personen. Sociaal en professioneel netwerk samenbrengen. De ogen en ogen van de buurt en de professionals en die samenbrengen om het probleem op te lossen.
- In Den Haag zijn er een paar incidenten geweest met de politie zoals het incident met Henriquez. De gemeente is samen met de politie naar aanleiding hiervan contacten gaan leggen met de jongeren. Het kwam zelfs tot het punt dat jongeren bijdroegen aan de-escalaties. Dit was succesvol omdat het wij-zij denken afneemt, de politie wordt niet meer als de vijand gezien. De politie moet dan wel open staan voor kritiek en kunnen toegeven dat ze niet juist hebben gehandeld.
- In Rotterdam is de politie ook bezig om de dialoog aan de gaan met gemeenschappen. Dit is preventieve inzet, zodat als er een trigger is de oplopende spanningen dan niet escaleren.
- Onze activiteiten richten zich vooral op dialoog en onderwerpen zoals taboe-bespreking vóórdat er sprake is van concrete spanningen – laat staan escalatie. Dus helaas kunnen we je niet voorzien van aanpakken, beschrijvingen en/of resultaten bij oplopende spanningen en escalatie. Sterkte met het vinden van geschikte voorbeelden. Maar ik denk dat dit vrij moeilijk gaat worden omdat spanningen veelal zeer lokaal zijn (op een bepaalde school op enig moment) of kleinschalig en kortdurend is geweest. Hierdoor is de kans erg klein dat daarvan goede omschrijvingen voor handen zijn.
- Een casus die ik ken komt van vier stagiaires die bij mij stagelopen. Ze wonen in Overvecht, ze zijn altijd boos op de politie. Zij vertelden mij dat ze in Overvecht nergens op straat konden staan en met elkaar praten, zonder dat ze werden aangehouden. Toen kwamen ze met opmerkingen als we gaan politieauto's in brand steken. Ik vond dit vrij extreem en ben toen met de politie gaan praten. De

- politie heeft toen van de politieopleiding een agent gestuurd die met de jongeren in gesprek is gegaan. Na een gesprek van drie uur was de woede bij de jongeren helemaal gezakt. Doordat er naar ze werd geluisterd en met ze werd gepraat, er was ruimte om frustraties te uiten. Communicatie zorgt voor begrip en het zorgt ervoor dat de woede afneemt en de spanningen niet tot incidenten leiden.
- We komen veel woede tegen bij jongeren met een islamitische achtergrond over de samenleving. Deze groep vraagt zich af ‘wat is mijn plek in de Nederlandse samenleving als moslim?’. Als je daar niet op reageert, dan kunnen ze zich helemaal terugtrekken of juist gaan radicaliseren. De oplossingen die wij ze bieden is door met ze in gesprek te gaan over wat de islam zegt over radicale ideeën. We geven wat er in de koran staat een bredere context. We laten ze zien dat ze vreedzaam met elkaar kunnen omgaan en helpen ze met hun identiteitsvorming.
  - Wat wij ook belangrijk vinden is om de jongeren te laten zien dat de negativiteit vanuit de maatschappij niet alleen bij hun groep ligt. We brengen ze daarom ook samen met jongeren vanuit andere geloofsrichtingen. Dan kunnen ze gezamenlijk nadenken over de samenleving en de struikelblokken waar ze tegenaan lopen. De groepen zien dan de gemeenschappelijke problemen die ze hebben en zo voelen ze zich minder alleen.
  - Alle mensen die werken in een organisatie (onderwijs, jongerenwerk, politie, zorg) hebben impliciete verwachtingen waar zij hun gedrag op inrichten, je hebt in een organisatie een veilige setting nodig om dit met elkaar te bespreken. Kan je op elkaar terugvallen als je dingen anders ziet? Rond polarisatie spelen allemaal onderwerpen waarbij heel veel normatieve opvattingen in zitten. Intervisie is een semi verplicht onderdeel in de jeugdsector dat is eigenlijk het moment om te reflecteren, maar het gebeurt te weinig.
  - Binnen de politie en binnen scholen hebben impliciete normen en dilemma’s over wanneer in te grijpen, gevolgen voor de onderlinge samenwerking rond het thema. Deze gevolgen gebeuren op een onuitgesproken level en als ik daarop doorvraag dan komt er wat informatie over maar het wordt meestal niet besproken. Ik suggereer dat er trainingen worden gevolgd in het onderwijs “wat betekent polarisatie voor jou als professional”. Zo’n training doet een beroep op zelfreflectie. Het is heel om er een gesprek over te voeren, wanneer je zelf het gesprek over het thema niet aan kan gaan.
  - Praktijkvoorbeelden van casussen met oplopende spanningen of incidenten? Enkele jongeren hebben in de buurt hakenkruisen op de muur gespoten, via de politie en het jongerenwerk konden wij de jongeren opsporen. Jongerenwerk is toen naar de jongeren toegegaan en heeft aan hen gevraagd waarom ze dit hebben gedaan, en of ze eigenlijk weten wat het betekent. Toen kwam naar voren dat ze zich niet realiseerden wat dit teweeg bracht. Ze hebben uiteindelijk zelf schoongemaakt en verder gepraat met jongerenwerk. De interventie is naar tevredenheid uitgevoerd, er is snel gehandeld, gehoord, gesignaleerd en gehandhaafd. Vanuit deze casus is de les te trekken dat het belangrijk is dat er snel wordt gehandeld bij jongeren voordat zaken uit de hand lopen, en dat het gesprek met hen wordt aangegaan.

6 Praktijkvoorbeelden ‘oplopende spanningen/incidenten’

We hebben praktijkvoorbeelden geïnventariseerd van oplopende spanningen en incidenten rond polarisatie die hebben plaatsgevonden in het jeugd domein, en waarop vanuit de gemeente /jeugd domein is geïntervenieerd. In de citaten vanuit de interviews met de experts en praktijkdeskundigen, worden een groot aantal praktijkvoorbeelden gegeven van (oplopende) spanningen waarbij jongeren zijn betrokken. De voorbeelden variëren van:

- jongeren die boosheid voelen naar instituties, overheid en samenleving;
- jongeren die zich in groepen terugtrekken en niet met elkaar omgaan, maar wel negatieve beelden over elkaar hebben;
- woede bij islamitische jongeren die aangesproken worden op terroristische daden die uit naam van hun geloof worden gepleegd maar waarover ze zelf ook geschokt zijn;
- jongeren zonder migrantenachtergrond uit niet-stedelijke gebieden die het gevoel hebben minder kansen te krijgen en boosheid en afkeer ervaren naar de ‘elite’ of ‘de Randstad’;
- de individualistische hulpverlening die botst met de collectivistische cultuur van mensen met een migrantenachtergrond;
- islamitische meiden die botsen met de conservatieve cultuur in hun gemeenschap en zich daar tegen afzetten;
- online communities die over elkaar praten maar niet met elkaar;
- witte leerkrachten en leerlingen met een migrantenachtergrond die elkaar niet begrijpen en het gesprek over problemen niet met elkaar (kunnen) aangaan;
- spanningen tussen de hulpverlening in Nederland die op het individu is gericht, en de collectivistische en traditionele waarden van de familie van jongeren met een migratieachtergrond.

Tevens wordt in de citaten een groot aantal aanpakken en interventies genoemd om zulke polarisatie te verminderen of te voorkomen. De gemene deler van de meeste voor-

beelden is dat de polarisatie veelal ‘onderhuids’ is, niet heeft geleid tot incidenten, en dat escalatie ook weinig voorkomt.

Toch erkennen experts en praktijkdeskundigen dat de onderhuidse polarisatie groot is en dat ‘triggers’ kunnen leiden tot oplopen van spanningen. Ook hier worden preventieve aanpakken ingezet, zoals door vertrouwen opbouwen met jongeren (met name in het jongerenwerk), betrekken van gemeenschappen, ouders, jongeren zelf en wijkprofessionals als zich gebeurtenissen dreigen voor te doen of hebben plaatsgevonden. Hier worden voorbeelden genoemd zoals:

- de onrust in Slotervaart na een jongen die verongelukte met een brommer waarvan de politie de schuld kreeg;
- de Henriquez zaak in Den Haag;
- onrust bij (vermeende) ethnic profiling in sommige wijken;
- voorkomen van dreigende onrust met jongeren in een wijk rond een Pegida demonstratie;
- varkenskoppen voor een moskee;
- jongeren die weigeren stilte in acht te nemen bij herdenking van slachtoffers in Israël;
- jongeren die in protest komen tegen vlaggen halfstok op scholen voor Joodse slachtoffers.

Ook in deze casussen, waar escalatie duidelijk een risico was of zelfs heeft plaatsgevonden, zijn de hiervoor genoemde methodieken ingezet. Rode draad in de genoemde casussen is dat volgens respondenten interventies naar tevredenheid zijn ingezet. We hebben geen casussen gekregen van geïnterviewden waar zaken mis zijn gelopen en waarvan op basis van gemaakte fouten lessen kunnen geleerd.

Om nog aanvullend praktijkvoorbeelden te vinden hebben we een documentenstudie uitgevoerd en een search op Google trefwoorden polarisatie, spanningen, onrust,

jongeren, escalatie, incidenten). Bijlage 4 geeft een overzicht van de extra praktijkvoorbeelden die we hebben gevonden. Het betreft allereerst voorbeelden van spanningen op scholen, die zijn verzameld in het onderzoek 'Help, onze school is gekleurd' van Machteld de Jong en Huub Nelis (2018), en het KIS-onderzoek 'Maatschappelijke spanningen in het HBO. Hoe gaan we daarmee om'.

In het boek 'Help, onze school is gekleurd' worden 18 voorbeelden gegeven van polarisatie op scholen cq. voorbeelden van issues of gedragingen op scholen die aanleiding kunnen geven tot spanningen. Deze voorbeelden reflecteren/sluiten naadloos aan op de voorbeelden die ook in de interviews naar voren zijn gekomen:

1. Iedereen blijft in zijn eigen groepje
2. Groepsvorming van jongeren die bedreigend overkomt
3. Straatcultuur komt de school binnen
4. Bidden op school (en spanningen die dat met zich meebrengt, bv opeisen gebedsruimte)
5. Kleding: hoofddoeken en djellaba's
6. Geen Nederlands praten op school
7. Onderhandelen
8. Liegen en ontkennen
9. Onbereikbare ouders
10. Wel of geen halal eten
11. Niet iedereen mag van ouders mee op kamp of studiereis (morele bezwaren)
12. Geen hand geven aan vrouwen

13. Taboe op homoseksualiteit
14. Gevoelige onderwerpen (zoals spreken over discriminatie, de Holocaust, kwestie Israël-Palestina)
15. Praten over religie
16. Uitingen van extremisme (rechts, islamitisch)
17. Criminaliteit: stigma of feit?
18. Omgang met de Nederlandse taal

Welke lessen zijn te trekken voor scholen? Het boek presenteert een analyse 'We zijn er nog lang niet' met inzichten en aanknopingspunten voor scholen. Ook worden tien 'belangrijke inzichten/lessen' uitgewerkt om meer rekening te houden met diversiteit in het onderwijs en aldus polarisatie te voorkomen. Samengevat gaat het om de volgende inzichten/lessen:

1. Probeer nooit onderscheid te maken op basis van afkomst van jongeren
2. Probeer nieuwsgierig te zijn naar andere culturen en religies
3. Ga er niet van uit dat jongeren wel weten hoe het allemaal werkt in Nederland
4. Help achterstanden te verkleinen
5. Zorg voor voldoende structuur en duidelijkheid
6. Zorg voor openheid en veiligheid
7. Wees je bewust van de wijze waarop je communiceert
8. Ga pragmatisch om met religieuze en culturele verschillen
9. Stimuleer uitwisseling en contact
10. Betrek ouders van leerlingen met een migratieachtergrond

Maatschappelijke spanningen in het HBO. Hoe gaan we daarmee om

Het KIS-onderzoek ‘Maatschappelijke spanningen in het HBO. Hoe gaan we daarmee om’ beantwoordt de vraag ‘hoe ga je als docent binnen het HBO om met maatschappelijke spanningen en hoe kan je dit bespreekbaar maken?’ In het rapport worden voorbeelden gegeven van spanningen:

- De ‘buitenwereld’ en de wereldpolitiek komen sneller binnen en hebben een zichtbaar effect op studenten. Dit beïnvloedt de sfeer in de klas. In sommige gevallen kan de sfeer in de klas er zelfs toe leiden dat studenten besluiten te stoppen met hun studie.
- *Eén minuut stilte*. Een door docenten veelgenoemd voorbeeld waarbij de sfeer in de klas snel omsloeg, heeft betrekking op het houden van één minuut stilte na de aanslagen in Parijs en Brussel.
- *Spanningen tussen studenten* Gescheiden groepen langs etnische lijnen komen veel voor in de klassen
- *‘Verharding’ onder studenten* Opvattingen van studenten scherper zijn geworden, bijvoorbeeld over vluchtelingen.
- *Alternatieve verklaringen en kritisch denken* Een veelvoorkomend struikelblok voor docenten, heeft te maken met alternatieve verklaringen van studenten voor ingrijpende wereldwijde gebeurtenissen, zoals de aanslagen op de Twin Towers van 11 september of de vluchtelingenproblematiek.
- *Spanningen tussen studenten en docenten*
- *Dilemma’s rondom inclusief onderwijs*
- *Religie*. Waar ligt de grens van vrijheid van godsdienst binnen de studie en op de werkvloer? In praktijk blijkt die verhouding niet zo simpel te zijn. Docenten geven aan gevoelens van ongemak te ervaren wanneer studenten hun geloof boven het belang van de cliënt zetten. Het is voor studenten belangrijk om goed

te leren onderbouwen waarom ze bepaalde standpunten hebben en daar duidelijk over te communiceren.

- Ook het *curriculum* blijkt een punt van discussie te zijn onder zowel studenten als docenten. Het zou geen recht doen aan de groeiende diversiteit onder studenten en studenten willen ook niet-westerse theorieën in het onderwijs behandelen.

Relatie met collega’s

- *Weinig collegiaal overleg en intervisie*. Docenten geven aan dat ze op structurele basis ervaringen willen uitwisselen met collega’s over moeilijke situaties of knelpunten. Ze hebben het gevoel er alleen voor te staan en ervaren weinig support van collega’s of teamleiders. Helaas is vaak de sfeer binnen docententeams niet veilig genoeg om alles te delen, zo menen enkele docenten. De interne veiligheid blijkt een randvoorwaarde om het gesprek met collega’s en uiteindelijk met studenten aan te gaan. De angst om elkaar te beschuldigen van discriminatie en de weerstand tegen ‘veranderingen’ bij een deel van docenten, spelen hierbij een rol en lijken een soort verstarring teweeg te brengen.

Handelingsperspectief van docenten

- *Het moeilijke gesprek op gang brengen* Het lukt niet altijd om een persoonlijk gesprek aan te gaan wanneer er zulke wereldzaken spelen.
- *Het perspectief van studenten*. Studenten lijken soms maatschappelijke spanningen niet, of anders te vertalen dan docenten. Zij vatten zaken meer als een persoonlijke kwestie dan als een maatschappelijk vraagstuk op. Ze kunnen zich daarom ook persoonlijk aangesproken voelen door maatschappelijke spanningen. Het bespreken van maatschappelijke spanningen in de klas kan daarom spanningen opleveren in de les. Tegelijkertijd lijken studenten een ander idee te hebben over wat normaal of abnormaal is, ook over wat er in de wereld gebeurt. Mogelijk zijn ze meer dan de gemiddelde docent gewend aan heftige gebeurte-

nissen en invloeden van buiten die onder meer via social media binnenkomen. Het is belangrijk dat docenten zich hiervan bewust zijn.

- Studenten vinden een goede relatie met hun docenten belangrijk. Ze geven een duidelijke wens te kennen om ‘gezien’ te worden, en om zich prettig en veilig te voelen in de les. Ze verwachten daarbij van de docent dat deze kennis heeft van verschillende doelgroepen, ook om aan te sluiten bij hen als studenten.
- Op basis van de bevindingen wordt volgens de onderzoekers duidelijk dat docenten, vaak individueel, worstelen met vragen over hoe om te gaan met maatschappelijke spanningen. Ze kampen met dilemma’s waar geen eenduidige oplossingen voor zijn. Uit de inventarisatie blijkt dat op het niveau van training en deskundigheidsbevordering voor het aangaan van het gesprek in de klas genoeg aanbod ontwikkeld is. Tegelijkertijd is er weinig aandacht is in de meer randvoorwaardelijke sfeer, waaronder het collegiaal overleg en het belang van een duidelijk kader voor docenten en studenten. Dit zijn wel zaken waar docenten mee worstelen. Ook de bestaande beleidsstukken lijken in de praktijk te weinig draagvlak en concrete handvatten te bieden voor het goed omgaan met de dilemma’s die docenten in hun dagelijkse praktijk tegenkomen. Het lijkt een persoonlijke keuze en verantwoordelijkheid van de docent of en hoe deze handelt.

De belangrijkste aanbeveling die de onderzoekers op basis van dit rapport doen is dan ook: *Maak dilemma’s voor omgaan met maatschappelijke spanningen binnen de hogescholen bespreekbaar, zoek met elkaar naar bruikbare oplossingen, een gemeenschappelijk kader en bestuurlijk draagvlak dat houvast biedt bij het maken van keuzes hierin.* In het verlengde daarvan komen uit de verkenning nog een aantal belangrijke aandachtspunten naar voren:

1. Maak collegiaal overleg mogelijk voor het uitwisselen van ervaringen en voor reflectie in een veilige omgeving.
2. Biedt docenten deskundigheidsbevordering voor diversiteitsvraagstukken. Maak daarvoor gebruik van het aanbod dat beschikbaar is.
3. Zorg voor een duidelijk kader voor docenten en studenten waarop zij kunnen terugvallen bij dilemma’s.

Google search

(trefwoorden polarisatie, spanningen, onrust, jongeren, escalatie, incidenten). De casussen worden toegelicht in bijlage 4.

- Cameraploeg Hart van Nederland bedreigd in Zaandam door Turks-Nederlandse jongeren
- Demonstratie Pegida bij Ulu-moskee in Lombok afgeblazen
- Straatterroristen’ met een stok slaan, mag dat?
- Kankernegerin Geen Discriminatie
- Hogeschool sluit informele gebedsruimte
- De maat is vol’, na uit de hand gelopen feest in Tilburgs zwembad
- Jongeren in Schilderswijk: “politie discrimineert nog steeds”
- Overlast van ‘aso-asielzoekers’ in De Weide, burgemeester is boos
- Polder discord thread op 4chan

Shortlist

Om te komen tot een 'shortlist' van relevante voorbeelden op het gebied van oplopende spanningen/incidenten rond polarisatie in het jeugddomein, lijken op grond van het verkennend onderzoek de volgende criteria relevant:

- Domein (onderwijs, wijk, online/sociale media, jeugdzorg)
- Betrokken professionals
- Wel of geen veiligheidsrisico
- Spanningen individueel of groepsgewijs
- Spanningen tussen jongeren, of richting instituties, professionals, samenleving
- Moment van actie (vooraf, preventief: dit lijkt de praktijk te zijn. Veel praktijkvoorbeelden) of pas na incident (hiervan zijn weinig voorbeelden ingebracht of gevonden)
- Interventie is goed verlopen (lessen en aanbevelingen op basis van good practice; dit geldt voor bijna alle door experts en praktijkprofessionals genoemde praktijkvoorbeelden) of er zijn leerpunten omdat zaken niet helemaal goed zijn gegaan (niet/nauwelijks genoemd)
- Beschikbaarheid van documentatie
- Gevoeligheid, bereidheid tot openheid

BIJLAGEN

Bijlage 1 Citaten voorbeelden en oorzaken voor spanningen²

Is in uw werkveld wel eens sprake van oplopende spanningen of incidenten waarbij jongeren zijn betrokken? Om wat voor spanningen/incidenten in uw werkveld gaat het dan? Wie (welke groepen jongeren, welke professionals) zijn betrokken bij de spanningen/incidenten? Wat is/zijn oorzaken/aanleiding(en) voor deze spanningen/incidenten? Loopt het wel eens uit de hand of dreigt het wel eens uit de hand te lopen? Wat was daartoe de aanleiding? En wat gebeurt er dan?

(Toelichting op de vraag aan geïnterviewden: Specifiek gaat het hier om maatschappelijke spanningen langs etnische-religieuze-culturele scheidlijnen tussen groepen jongeren en/of spanningen/wantrouwen tussen jongeren en instituties. Onder incidenten verstaan we ook de oplopende spanningen die daaraan vooraf (kunnen) gaan zonder dat het per se tot een incident komt.)

² Gesproken is met 24 experts en praktijkdeskundigen: M. Potze (gebiedsmanager veiligheid Utrecht), N. de Groot (BV Jong), E. Radius (Sociaal Werk Nederland), N. Vriezelaar (School en Veiligheid), R. Bouma (GGD), J. Hermes en M. de Jong (diversiteit op Hogeschool InHolland), G. van Beek (online jongerenwerk), A. Alasag (Stichting Islam Kenniscentrum), R. Ramcharan (stichting Asha), B. Angevaere (Willem Schrikker Groep jeugdbescherming en jeugdreclassering), D. de Vries (Stichting Vreedzaam), M. Buurman (Stichting jeugd en jongerenwerk), P. van der Aa (Jou Jongerenwerk), H. Eegdeman (Buurtwerk Zoetermeer), E. Klaassen en H. Abdulrazaq (Youké Jeugdzorg), M. Siemonsma (Gemeente Zuidwest Friesland Team Juridische & Veiligheidszaken), H. Darif (Spirit jeugdhulp), A. Pehlivan (coördinator Utrecht zijn we samen), R. Witte (Radar/Artikel 1), A. Dijkman (Sherazade Advies), F. Akarsu (Cultureel Maatschappelijk Zorgbureau), J. van Renswoude (politie Midden-Nederland).

Citaten (oplopende) spanningen tussen groepen jongeren

Domein jongerenwerk

4. Groepen jongeren die tegenover elkaar staan is niet iets van alleen de laatste tijd, maar zie je door de geschiedenis heen. Er kunnen spanningen zijn tussen groepen jongeren, zoals je op scholen en in het uitgaansleven wel ziet. Die spanningen ontstaan veelal naar aanleiding van een ruzie of conflict tussen individuele jongeren, bijvoorbeeld om een meisje of door haantjesgedrag. Tijdens zulke ruzies halen ze er van alles bij om de ander te treffen, zoals lelijke dingen zeggen over geloof of afkomst. Maar de oorzaak is vaak iets heel banaals. Zulke spanningen verdwijnen meestal net zo snel als ze zijn ontstaan.
5. In voetbalcontext zie je soms agressie bij teams oprispen, als teams tegen elkaar spelen met spelers uit verschillende culturen. Voorbeelden zijn ruwer spel, schelden. Als het uit de hand loopt zijn de verschillende achtergronden van de teams niet per se de oorzaak hiervan (dat kan bv een overtreding zijn of ruzie tussen twee spelers), maar als het escaleert of er wordt gescholden, dan worden er wel vaak etnische stereotypen bijgehaald.
6. Als er al spanningen zijn tussen jongeren uit verschillende bevolkingsgroepen, dan is het meestal “incident driven”, zoals bijvoorbeeld een aanslag in Palestina. Maar de spanningen zijn dan kortdurend, ze worden in een korte periode verspreid in jongeren-netwerken, en de jongeren bepalen een standpunt. Dat standpunt is vaak scherper dan de meesten in de groep denken, want er wordt een sfeer gecreëerd van “ben je niet voor ons, dan ben je tegen ons”. Jongeren worden dus gedwongen om een kant te kiezen. Bijvoorbeeld, bij de standpuntbepaling over Erdogan is er spanning tussen vooral Turkse jongeren onderling. Het is een “broeder-denken”, je moet kiezen anders ben je geen goede moslim.

7. Onze organisatie heeft de opdracht om jongerenwerk uit te voeren. In onze stad zijn veel signalen van spanningen zijn zichtbaar. Zowel bij autochtone jongeren als bij allochtone jongeren zie je verharding. Jongeren zijn op zoek identiteit. Dat kan leiden tot radicalisering. Oorzaak is vervreemding bij jongeren, die zich niet gehoord voelen en Jongeren zoeken elkaar op, kan sneller via sociale media, cumuleert in onvrede, ze wisselen hun onvrede uit waardoor het versterkt.

Domein sociale media, internet, online polarisatie

8. Op online communities zoals Maroc.nl, Marokko.nl en Facebookgroepen die worden bezocht door jongeren met een niet westerse, islamitische achtergrond, zie je met name “verticale spanningen”, zoals negatieve uitspraken over Nederlandse opiniemakers, politici. Ook zie je gesprekken over samenzwerings-theorieën, dat kom je online best vaak tegen. Maar bij mijn weten escaleert dit niet tot concrete incidenten, het blijft bij discussie binnen de groepen. Zulke groepen zijn in feite “informatie bubbels” waarin iedereen elkaars gelijk bevestigt. Er is online relatief weinig sprake van “horizontale polarisatie”, want in de discussiefora zijn meestal geen jongeren aanwezig vanuit een andere pool. Zoals rechtse autochtone jongeren, die hebben hun eigen online fora waarin best veel heftige uitspraken worden gedaan over andere groepen.
9. Hoewel discussies binnen fora heftig en gepolariseerd kunnen zijn, worden deze dus eerder binnen groepen dan tussen groepen gevoerd. Het is met name over elkaar praten zonder elkaar. Maar dit telkens bevestigen van het eigen gelijk voedt wel de polarisatie in de brede samenleving, jongeren die telkens negatieve uitspraken lezen over andere groepen zullen ook steeds negatiever gaan denken over die groepen.
10. Op internet zijn er ook spanningen tussen etnische groepen onderling, bv Surinamers versus moslims, dit blijft echter veelal onder de radar. Het gebeurt wel maar is minder in de picture.

Domein gemeente

11. In onze stad zien we vooral in wijken en op scholen spanningen waarbij jongeren zijn betrokken. In wijken gaat het daarbij vooral om jongeren en jeugdgroepen die veel buiten op straat zijn. Spanningen in buurten kunnen ontstaan door het gedrag van deze jongeren, buurtbewoners kunnen zich geïntimideerd voelen. Maar feitelijk gaat het om problematiek waarvan ik moeite heb om het ‘polarisatie’ te noemen, het is eerder jeugdproblematiek. Jongeren op straat hebben relatief vaak ouders met een migratieachtergrond. Maar de spanningen in de buurt zijn niet zozeer interetnisch, alle buurtbewoners ongeacht hun achtergronden hebben er last van. En in de afgelopen jaren is reeds beleid ontwikkeld en met succes ingezet, zoals de Beke groepsaanpak en beleid om actief contact te onderhouden met gemeenschappen, moskeeën en sleutelpersonen, met inzet van professionals uit het sociaal- en veiligheidsdomein, om tijdig signalen te herkennen en te bespreken, zodat we op tijd zijn om te voorkomen dat spanningen escaleren. Dat is een succesvolle aanpak in Nederlandse steden.
12. Incidenten op school: scholen zeggen dat incidenten pas echt heftig zijn als ze niet op de school beginnen maar als ze van buiten komen. Dat zijn problematieken waar meerdere personen bij betrokken zijn, dan komen er families bij te pas, maar gaat vaak aan ruzies, het betreft niet per se religieuze spanningen.

Domein onderwijs

13. Op scholen zijn er zeker voorbeelden van spanningen, echter niet zozeer tussen leerlingen onderling maar vooral tussen leerlingen met een migratieachtergrond en docenten zonder. De omgang tussen deze groepen is soms ongemakkelijk.
14. Ik werk al lang op een Hogeschool en ik vind het vrij rustig wat betreft polarisatie en spanningen. Ik werkte er al in de tijd dat Theo van Gogh werd vermoord en ik

weet daarom hoe het er uit ziet als er een staat van opperste bezorgdheid is. In de jaren na Van Gogh werd het aanzienlijk rustiger. De groep studenten die hier een opleiding volgt is een etnisch gemengde groep. Wat mij nu heel erg opvalt is dat de studenten het lastig vinden om te praten over verschillen. Voor zover er sprake is van spanningen dan zijn die onderhuids en niet zichtbaar. Als je er leerlingen naar vraagt dan komt het ook niet naar voren, ik merk dat ze naar school komen om professional te worden en alles wat ze daarvan afleidt, gaan ze uit de weg. Ze vinden het belangrijk om als professional te worden gezien en niet te worden aangesproken op hun hoofddoek of wie ze zijn. Op middelbare scholen komt het wij-zij denken waarschijnlijk duidelijker naar voren, maar bij ons is dat niet zo merkbaar.

15. Als er op school een enkele keer toch groepen jongeren tegenover elkaar staan, dan is het zeer twijfelachtig of etniciteit echt de aanleiding is. Er zijn andere oorzaken (gewoon een ruzietje) waarbij vervolgens etniciteit erbij wordt gehaald (stomme Marokkaan). Wel zie je dan dat het broeit, dat een ruzietje onderhuids ongemak tussen groepen zichtbaar kan maken
16. Ik ben elke ochtend vanuit een GGD-instelling werkzaam op verschillende MBO- en VO- scholen, maar ik zie momenteel geen oplopende spanningen of incidenten. Ik vraag het ook aan scholen maar ik moet de school die ronduit zegt “ja bij ons zijn er spanningen of er is polarisatie“ nog tegenkomen. Ik ben bij mijn instelling proceseigenaar polarisatie en radicalisering en ik heb besloten om aan alle leerlingen te vragen of ze zich wel eens buitengesloten voelen omdat dat dit vaak ten grondslag ligt aan polarisatie en radicalisering. Op deze vraag kreeg ik van vrijwel iedereen te horen ‘nee ik voel me niet buitengesloten.’ Leerlingen vertellen wel eens over ruzies met medeleerlingen met andere achtergronden maar de aanleiding daarvoor is, volgens hun, dan niet geloof of etniciteit. Het heeft daarom denk ik niet te maken met het thema polarisatie.
17. We hebben veel contact met VO-scholen en MBO-scholen. Wat we van docenten terug horen is dat er tussen groepen leerlingen met verschillende achtergronden

niet zozeer sprake is van spanningen, maar wel van segregatie en groepsvorming. Ze gaan om met leerlingen met dezelfde achtergronden, en mengen nauwelijks met andere groepen. Er wordt tussen leerlingen niet geïntegreerd. Docenten zien dat niet als een goede ontwikkeling, maar weten niet wat ze ermee moeten, ze worstelen met diversiteit.

18. Natuurlijk komt het soms in de klas wel voor dat er botsende waarden en meningen zijn bij een discussie, of dat leerlingen anderen aanspreken op hun kleding of eetgewoonten (bv eten van varkensvlees). Wat we soms ook horen van docenten is pestgedrag. Op witte scholen worden gekleurde leerlingen soms gepest of buitengesloten. Maar dat geldt andersom ook voor zwarte scholen: witte leerlingen worden gepest. Voorbeeld wat ik laatst hoorde: ‘Nederlanders op school stinken, want ze eten varkensvlees.’
19. Spanningen ontstaan vooral als reactie op grote incidenten zoals Wilders met ‘minder, minder’ of de aanslagen in Parijs. Wat ik vaak als voorbeeld gebruik is de aanslag in Parijs, dan zie je dat er een kloof ontstaat op scholen en dat er veel spanningen ontstaan. Er ontstaat dan een kloof tussen jongeren en docenten met een islamitische achtergrond en de jongeren en docenten zonder. Niet-moslims zien een aanslag op het nieuws en men weet dan niet dat de aanslag plegers geen onderscheid maken tussen mensen die wel moslim zijn en mensen die dat niet zijn. Ze denken dat aanslagplegers moslims sparen en alleen niet gelovigen aanvallen, maar dat is niet zo. Ook moslims zijn slachtoffer. Maar door de media en de beeldvorming kijken de niet-moslims naar moslims alsof zij zich moeten verantwoorden voor de aanslagen. Mensen zijn bang en voelen zich niet veilig en associëren dat met moslims. Dat zorgt voor spanningen. Op scholen wordt het niet besproken waardoor gevoelens en gedachten voor de ander worden ingevuld.
20. Wij zijn op scholen gaan praten over dit soort spanningen. Dan hoor je dat een moslimmeisje vertelt, dat ze het verschrikkelijk vindt dat ze zich moet verantwoorden omdat ze er niks mee te maken heeft en ook bang is en geschrokken. Doordat dit vaak niet wordt uitgesproken ontstaat er ruis. Je moet dus het gesprek

aangaan, scholen durven dat vaak niet. Het mooie is dat de jongeren elkaar beter begrijpen en ook overeenkomsten zien (bv zowel niet-moslims als moslims zijn geschrokken, hebben angst) door het praten.

Domein anti-discriminatie

21. Spanningen tussen groepen jongeren zie je vaker na incidenten zoals bijvoorbeeld de moord op Theo van Gogh of gebeurtenissen in de oorlog in het Midden-Oosten. Je hebt het dan niet over escalatie maar meer over ontwijken tussen groepen, zoals dat je op scholen merkte dat groepen gescheiden van elkaar in de kantine gingen zitten. Dit heeft dan een tijdelijk karakter, op een gegeven moment wordt dat weer minder.
22. Een heel enkele keer gebeurt het wel dat groepen jongeren tegenover elkaar staan. Een voorbeeld dat ik ken is een brandstichting in een moskee. Maar het karakter van de spanningen is dan niet zozeer dat etnische groepen tegenover elkaar staan, maar dat er een politieke dynamiek ontstaat waarbij jongeren zijn betrokken die ook van elders komen, waarbij extreemrechtse en extreemlinkse jongeren tegenover elkaar staan.

Citaten (oplopende) spanningen jongeren tegenover instituties

Domein jeugdzorg

23. In de gespecialiseerde jeugdzorg hebben we in het algemeen te maken met individuele hulpverlening. We bieden hulp thuis en hebben geen zicht op dingen die tussen groepen gebeuren. Wat we wel zien dat jongeren hun plek in de samenleving zoeken. Dan geven ze de schuld aan de samenleving van hun problemen, en verklaren dat dan soms mede uit discriminatie of uit onbegrip van samenleving en instituties naar de islamitische cultuur en religie.
24. Wij komen in de crisisopvang de laatste jaren veel jonge statushouders tegen, bij hen ontstaan soms spanningen doordat ze het moeilijk hebben om mee te draaien in de maatschappij. Dat komt door de taalbarrière en de mix van culturen. Deze groep voelt zich niet zozeer gediscrimineerd maar heeft moeite om te begrijpen hoe Nederland werkt. Spanningen zie ik meer bij de Nederlandse jeugd die bijvoorbeeld met de statushouders in de crisisopvang zit. Ze hebben het gevoel dat er voor statushouders veel meer wordt gedaan en dat ze veel meer handvatten krijgen aangereikt. Deze groep heeft ook veel problemen en heeft dan het gevoel dat ze worden achtergesteld. Ze zijn dan boos op de overheid en de regering, het is de frustratie naar de maatschappij.
25. Je ziet dat tegenstellingen benadrukt worden bij gebeurtenissen in de actualiteit zoals verkiezingen. Dan zitten we met de jongeren aan tafel, en dan heb je een iemand die op DENK stemt en een ander die PVV stemt. Als je ze vraagt waarom dan komt er naar voren dat dit komt doordat ze zich beide slachtoffer voelen van de maatschappij en dat ze daarom op extreme partijen stemmen.
26. Ja, wij komen spanningen onder jongeren tegen en dan vooral van jongeren tegenover maatschappelijke instituties zoals politie, autoriteit en het systeem in

het algemeen. Wij bieden cultureel maatschappelijke zorg dus het gaat meestal om jongeren met een migratieachtergrond die afgeven op het systeem.

27. Wat je vooral meemaakt is dat we met mensen met een laag opleidingsniveau te maken hebben waardoor je soms bepaalde dingen probeert uit te leggen maar toch merkt dat het niet binnenkomt. Conflicten op school, daar begint het bij de jongeren vaak mee. Dan raken ze in een negatieve spiraal waarbij het lastig is om een stage te vinden en geen werk. Op dat moment geven ze iedereen behalve zichzelf de schuld.
28. Er zijn soms externe factoren die spanningen 'triggeren' of versterken. Dat zijn berichten in de media. Je merkt dat jongeren daar heel heftig op kunnen reageren. Dat gaat dan samen met factoren als een alleenstaande moeder zijn, uit huis plaatsing etc., dan kan het escaleren.
29. Spanningen zie ik vooral bij gezinnen tegenover de overheid en de maatschappij. Ze voelen zich niet geholpen. Ik zit bij de jeugdbescherming en wij krijgen een rechtelijke machtiging dat we ons mogen bemoeien met de jongeren. Elke instelling en hulporganisatie zien de jongeren als overheidsbemoeienis waar ze niet op zitten te wachten. Dit zorgt zeker voor oplopende spanningen. Wij zijn gespecialiseerd in het helpen van gezinnen waar ouders of jongeren een beperking hebben, dan zie je dat er een hele grote groep in Nederland buiten de boot valt. Er wordt veel zelfredzaamheid van de mensen verwacht en mensen reden dat niet, ze komen in de problemen met formulieren, speciaal onderwijs en schulden. Ze voelen zich niet gezien of gehoord en hebben daardoor veel weerstand ten opzichte van de gemeente en de overheid. Online pagina's zoals Dark Horse of anti-jeugdzorgpagina's waarin groepen elkaar opruien dat alle hulp overheidsbemoeienis is, en dat ze niet helpen maar alleen maar bemoeien.
30. De oorzaak van spanningen bij gezinnen is mede de overschatting van de zelfredzaamheid van mensen. Dat kan gelden voor mensen met een niet-westerse achtergrond, maar ook voor mensen met een Nederlandse achtergrond met een lage zelfredzaamheid. Als je bijvoorbeeld een gezin hebt waarbij de moeder een

IQ van 50 heeft met zeven kinderen en die moet zelf al het contact met scholen en de gemeente onderhouden dan gaat het mis. Ze weet bijvoorbeeld niet hoe ze haar uitkering moet regelen, ze belandt in de schulden en vanaf daar stapelen de problemen zich op. Als de hulpverlening dan in beeld komt dan zijn het vaak zeven verschillende professionals die met de vinger naar elkaar wijzen, dan voelt zij zich niet gesteund. Dan komt het punt dat je je gaat afzetten tegen al deze hulp en de maatschappij. Mensen kunnen het niet allemaal zelf, er is een enorm adaptief vermogen nodig. Er is een te grote groep in Nederland die wordt overschat, de gemeente bepaalt dan ook nog eens welke jeugdzorg mensen krijgen dit zorgt voor onvrede en spanningen.

Domein onderwijs

31. Op scholen zijn zeker spanningen. Spanningen zijn voornamelijk tussen leerlingen met een migratieachtergrond en leraren zonder migratieachtergrond. Die snappen soms de humor en het gedrag van die jongeren niet. Handlingsverlegenheid is erg aan de orde in het onderwijs bij leraren. Scholen weten dat dit een issue is maar diversiteit is een lastig thema en wij constateren dat er bij docenten onderling te weinig over gesproken wordt tijdens teamoverleg terwijl daar wel behoefte naar is.
32. Er is ongemak tussen leerlingen op VO- en MBO-scholen, maar ook tussen docenten en leerlingen. Witte docenten op scholen met veel 'gekleurde' leerlingen voelen zich ongemakkelijk.
33. Spanningen tussen docenten onderling? Dat zien we niet echt, wel meningsverschillen. Zoals over het normeren van ongewenst gedrag, wanneer moet je ingrijpen. Moet je daarover afspreken maken (normeren) of volstaat het om je gezonde verstand te gebruiken? Wat accepteren we, daar zijn discussies over. Maar vaak ook durven ze het niet met elkaar te bespreken.

34. Spanningen worden getriggerd door media, gebeurtenissen in de wereld. Ook discriminatie kan aanleiding geven tot spanningen. Zolang er niet de ruimte wordt gegeven om hierover met elkaar te praten blijven de spanningen oplopen. Ook moet er gestopt worden met constant te zeggen dat bepaalde groepen zich moeten aanpassen aan de samenleving, ze zijn hier geboren maar hebben meerdere culturen aan wat moeten ze zich dan aanpassen. Je moet ook zorgen dat de jongeren niet in de slachtofferrol komen, je maakt iets mee er is onrecht hoe ga je ermee om. Dat het niet wordt erkent daar leven we nu in en dan zeg je we nemen je niet serieus. En als je jong bent en dat gevoel van onrecht dan komen er spanningen. Zolang wij niet erkennen wat jongeren meemaken en waar ze mee worstelen, lopen bij die jongeren de spanningen op.
35. Een voorbeeld hoe het zou moeten: Wilders riep minder, minder. Toen zag je dat er door velen in de samenleving wordt gezegd, dit accepteren we niet. Dat werd via de media uitgedragen.
36. De media speelt groepen tegen elkaar uit, ze maken een kleine groep groot (bv jongeren die ergens tegen zijn of zich niet positief gedragen) waardoor er een negatieve beeldvorming ontstaat. Door een kleine groep die ergens tegen is groot te maken gaan ook andere jongeren daarin mee. Het versterkt zichzelf. Polarisatie ontstaat ook door de associatie die wordt gelegd tussen islam en terrorisme, dat is samen geassocieerd, helaas. In Europa is er meteen een link tussen terrorisme met islam en dat komt neer op de jeugd. Politieke partijen en media moeten zich hiervan meer bewust zijn.

Domein veiligheid

37. Wat ik in de brede zin merk is een verharding in de maatschappij, ook bij jeugd, waarbij spanningen ontstaan. Niet zozeer naar elkaar, maar wel afzetten tegen de overheid en een opkomst van rechts-extremisme. Er wordt bij jongeren extremer gedrag waargenomen waarbij ze zich afzetten op sociale media tegenover de

overheid. Hoe meer de maatschappij verhard hoe meer we polarisatie zien op sociale media.

Domein jongerenwerk

38. Wij hebben dagelijks te maken met spanningen bij jongeren. Jongeren die hun plek in de samenleving zoeken, jongeren die zich niet thuis voelen, zoeken wie ze zijn. Ze vragen zich dit af en zetten zich daarbij ook af tegen de samenleving. Jongeren tegenover andere jongeren dat maken we nauwelijks mee, de groepen die echt tegenover elkaar staan komen elkaar ook niet vaak tegen, ze zitten in hun eigen netwerken en bubbels. Jongeren tegenover maatschappelijke instituties zien we wel zoals bijvoorbeeld tegen de politie. Jongeren zien ons (jongerenwerk) wel als hulp, maar toch is er soms ook argwaan.
39. Het achtergestelde gevoel is bij jongeren sterk aanwezig, ze voelen zich niet vertegenwoordigd. Jongeren voelen zich vaak niet geaccepteerd of geholpen en kruipen dan snel in de slachtoffer rol. Er zit ook zeker een kern van waarheid in, het zijn ook veelal jongeren die het zwaarder hebben en in het maatschappelijke debat niet gehoord worden, en snel een bepaalde stempel krijgen. Als het gaat om lopende spanningen, die zien we nu niet, het is nu vrij rustig. Maar in de periode dat er bijvoorbeeld verschillende aanslagen waren zoals in Parijs, dan voel je wel spanningen bij jongeren. Jongeren vinden dan dat ze over een kam worden geschoren omdat er wordt gesproken over “weer die moslims”. En ze vinden ook dat er bijvoorbeeld te veel aandacht gaat naar Europese aanslagen maar dat er niet wordt om gekeken naar de situaties in het Midden-Oosten. Dan merk je dat ze hun ei nergens kwijt kunnen, dat de onvrede groeit en dat er spanningen ontstaan bij de jongeren naar de samenleving en instituties.

Domein anti-discriminatie

40. Jongeren tegenover maatschappelijke instituties zoals de hulpverlening zie je vaak op individueel niveau en niet op groepsniveau. Jongeren voelen weerstand tegen instanties omdat ze zich niet begrepen of niet gehoord voelen. Moeilijk bereikbare jongeren worden vaak ook niet goed bereikt door instanties. Door alle multiproblematiek die deze groep heeft worden ze nog minder begrepen. Instanties trekken zich dan na het eerste contact terug dat zorgt ook voor meer weerstand bij jongeren.
41. Ik zie veelal spanningen tussen jongeren en instituties. Het is voor jongeren met een migratieachtergrond lastig om een stage of werkplek te vinden. Daardoor is er veel onvrede naar de onderwijsinstellingen, werkgevers en de gemeente toe. Er is veel onvrede bij jongeren met een migratieachtergrond, die onvrede uitten ze dan bij andere jongeren en dan merk je dat het elkaar aansterkt en extremer wordt. Zo worden de spanningen steeds meer zichtbaar. Ook opmerkingen vanuit de politiek als “dan gaan ze maar terug naar hun eigen land” vallen verkeert bij deze jongeren, ze zijn hier geboren maar ze worden ongelijk behandeld.
42. De vooroordelen tegen jongeren met een migratieachtergrond zijn veel te groot. Ook al hebben bedrijven negatieve ervaringen met een paar jongeren gehad, er zijn er nog 1000 die wel willen werken en een kans verdienen. Ze krijgen dan toch geen stage en werk en daardoor ontstaat de onvrede en spanning. Ook als ik kijk hoe er in de media over groepen jongeren wordt gesproken dan snap ik dat ze boos zijn.
43. Spanningen bij jongeren met een islamitische achtergrond zijn er zeker. Bij trainingen ter preventie van radicalisering zien we veel jongeren die vraagtekens hebben bij hoe ze worden behandeld in de samenleving. Laatst gaf ik een training aan jongeren die geen stageplek kunnen vinden omdat er wordt gediscrimineerd, dan voel je echt de negativiteit die de jongeren ten opzichte van de samenleving hebben.

Citaten (oplopende) spanningen tussen jeugdprofessionals onderling

44. Spanningen onderling tussen professionals kom ik vaak tegen en dat is onderbelicht. Want hoe professionals erin staan heeft ook effect op de interventies voor jongeren.
45. Bij professionals die zelf een islamitische achtergrond hebben en die werken met jongeren met een islamitische achtergrond zijn er tussen professionals onderling twee onuitgesproken meningen. 1. Je bent moslim dus je zal wel weten waar het over gaat. 2. Je bent moslim dus je zal wel milder zijn tegenover de jongeren. Hierdoor zie je in bijeenkomsten dat er wordt gezegd stuur Fatima er maar op af want die is zelf moslim dus die snapt het wel. Fatima wordt dan de verantwoordelijkheid toegedicht dat ze het weet omdat ze ook moslim is dat hoeft helemaal geen rol te spelen. Een andere negatieve framing is dat ze juist zeggen nee Fatima moet er niet heen want die is moslim dus die ziet dingen door de vingers. Dit is vaak onuitgesproken, je maakt iemand apart en daardoor voor spanning leiden want het vertrouwen is er dan niet. Want vertrouwen is essentieel. Want dit onuitgesproken beeld leidt tot minder vertrouwen. Ze hebben er individueel mee te maken en de leidinggevende die zien het niet goed. Hoe het onderwerp doorsijpelt dat zien ze niet. Hoe reguleer je spanningen in het team. Totdat iemand zegt ik voel me heel erg eenzaam, ik vind dit helemaal niet prettig of dat iemand die rol gaat toe-eigenen omdat iedereen het zegt en dan kan je niet meer goed reflecteren. Dit is de voorkant hoe doen professionals het onderling zelf.
46. Wat je wel ziet is dat veel hulpverleners bij jongeren zijn betrokken, en dat jongeren hulpverleners tegen elkaar uitspelen. En als de jongeren dan worden besproken in een casuoverleg, dan wordt er niet altijd geluisterd naar wat de professional vertelt, maar dan wordt er gezegd ‘jij hebt niet goed geluisterd’. En dat geeft spanningen tussen de professionals onderling. Dit is natuurlijk niet allen beperkt tot situaties rond spanningen met jongeren, maar speelt heel breed in de jeugdhulpverlening.

47. Als ik training geef aan professionals, dan vraag ik altijd ‘wie heeft er idealen, wie heeft wel een gedemonstreerd, wat vond je dan belangrijk en waar sta je voor?’ Dat doe ik met opzet omdat daarmee kunnen ervaren dat ze zelf waarden, normen, bagage en idealen hebben. En dat dat meespeelt hoe ze jongeren met bepaalde idealen benaderen. Ik laat ze reflecteren op hoe ze op de jongeren hebben gereageerd, en welke rol hun overtuigingen spelen. Dat is belangrijk als je met jongeren werkt. Je moet ze begrijpen maar het er niet per se mee eens zijn. Dat je als professional leert om er niet tegenover te staan maar ernaast. Van normatief naar het functionele komt dat is belangrijk.
48. Ik heb nog nooit gehoord over organisaties waar spanningen echt uit de hand lopen, maar hoge uitval en burn-out zie je wel bij organisaties die met dit thema te maken hebben. Een docent heeft zijn beroep maar dit vraagt iets heel specifiek en dan worden ze geconfronteerd met moeilijkheden. Het onderwerp doet ook iets met de mensen zelf, dat moet worden uitgesproken.
49. [Diverse geïnterviewden benoemen ongemak of wrijvingen tussen professionals onderling. Dit betreft dan vooral het morele dilemma ‘wanneer grijp je in, welk gedrag is reden om in te grijpen? Dit hangt mede af van de normen van professionals zelf. Wat zijn hun eigen opvattingen over bv ‘wat is discriminatie’, ‘pesten’, maar ook eigen opvattingen en oordelen over bv zwarte piet, de islam en leerlingen met een migratie-achtergrond. Het bespreekbaar maken in het team van zulke impliciete normen en dilemma’s is een mogelijke oplossing (zoals de workshop omgaan met morele dilemma’s welke is ontwikkeld door KIS).]

Citaten ‘Loopt het wel eens uit de hand/dreigt het wel eens uit de hand te lopen?’

Domein jongerenwerk

50. Een enkele keer lopen spanningen bij jongeren op, maar daarvoor is dan wel een trigger of provocatie nodig: bekladden van een moskee, of het achterlaten van een varkenskop. Spanningen ontstaan bij jongeren als zulke dingen in hun eigen wijk of moskee gebeuren. Het moet dichtbij zijn. Voor het overige (als het verder weg is) zijn ze niet snel te mobiliseren tot actie. Wel zie je dat erover wordt gesproken, of gedeeld via sociale media. Dus provocaties of gebeurtenissen elders voeden wel het basisgevoel bij jongeren dat zij of hun religie niet gewenst zijn in Nederland.
51. Als het dreigt uit de hand te lopen dan zien we dat vaak aankomen en dan anticiperen we er ook op. Vorige week was er op Kanaleniland een demonstratie tegen antisemitisme, we zijn dan bang dat het uit de hand loopt omdat het een gevoelig onderwerp is. Uit voorzorg zijn wij daar dan, om contact te houden met de jongeren, samen met de politie. Uiteindelijk verliep het protest ook heel vredig en liep het niet uit de hand.

Domein sociale media, internet, online polarisatie

52. Online spanningen waarbij jongeren zijn betrokken, lopen in de regel niet echt uit de hand, het blijft binnen de eigen bubbel van gelijkgestemden (‘praten over de ander maar niet met de ander’). Als er al sprake is van incidenten naar aanleiding van online dynamiek, gaat het meestal om ruzies op What’s app groepen (zoals klassen-app, buurt-app) of groepen jongeren die met elkaar appen, die in de echte wereld een vervolg krijgen. Het gaat dan vaak om ruzies tussen individuen om zaken zoals meisjes, drugs, geld. Het gaat dus eerder om algemene thema’s dan

om etnische spanningen, hoewel het 'etnische' er wel bijgehaald kan worden om de andere persoon of groep te beledigen.

53. De dynamiek van polarisatie online is verschillend bij islamitische jongeren en rechtse jongeren. Bij extreemrechts heb je agenda's, agitators die sociale media manipuleren. Er wordt een negatief wij-zij beeld opgeroepen. Bij moslims heb ik eerder het gevoel dat ze het andersom doen, terugtrekbeweging, ze willen ons niet.

Domein onderwijs

54. Natuurlijk komt het op scholen voor dat jongeren elkaar uitschelden, schreeuwen, vechten, buitensluiten. Maar dat komt bij alle jongeren voor. Dit gebeurt vooral als gevolg van individuele ruzies, en niet door interetnische spanningen. Als jongeren zich niet herkennen in elkaar dan zoeken ze liever de eigen groep op dan met elkaar het conflict aan te gaan.
55. Op onze Hogeschool zijn spanningen onderhuids. Die spanningen komen amper aan de oppervlakte. Er zijn daardoor gelukkig ook geen incidenten.
56. In de periode rondom de moord op Theo van Gogh was er enorme zorg dat de boel op school zou escaleren. Ik ben in mijn hele leven nog nooit naar zoveel Iftars geweest, de hogeschool organiseerde die toen ook. Er was veel ruimte om over de gebeurtenissen te praten, ook voor docenten. Hoewel de studentenpopulatie heel divers is op de Hogeschool, bestaat de docentenpopulatie vooral uit blanke Nederlanders. Die moesten echt leren omgaan met diversiteit en de spanningen die dat met zich meebrengt. Maar zoals ik al zei, na Van Gogh, wat echt een ijkpunt is geweest, is de school veel bezig geweest met omgaan met spanningen. Maar inmiddels zijn de spanningen weggeëbd en merken we hier weinig meer van.
57. Op VO- en MBO-scholen is eerder sprake van ongemak dan van spanningen tussen groepen leerlingen met verschillende achtergronden, men trekt zich terug

in de eigen groep, contact met leerlingen uit andere groepen wordt niet opgezocht. Wel is er soms sprake van pesten en ruzies tussen leerlingen. Maar ik ken geen voorbeelden van 'oplopende spanningen' of 'incidenten' op scholen. Wat je wel ziet is ruzies, schelden. Ze roepen de meest vreselijke dingen naar elkaar en halen daar dan etniciteit of religie bij. Maar is het racisme? Soms wel, absoluut. Maar ik denk dat het vaker gaat om banale ruzies, dan worden scheldwoorden erbij gehaald.

58. Spanningen bij jongeren kunnen oplopen, veel boosheid bij moslim jongeren over wat er allemaal in de media over moslims wordt geroepen en omdat jongeren zich moeten verantwoorden over daden van andere moslims waar ze zelf ook geschokt over zijn, maar ik ben nog nooit tegengekomen dat het echt uit de hand liep. Ook niet vanuit niet-islamitische jongeren. Soms heb je wel demonstraties, dan heb je gewoon vier relschoppers, maar dat is niet iets uitzonderlijks, dat heb je bij zoveel demonstraties. Wel op internet schelden en zo, maar dat blijft bij schelden, ze zoeken elkaar bij mijn weten niet fysiek op.

Domein jeugdzorg

59. Gelukkig lopen spanningen onder jongeren bij ons nooit uit de hand. Wij voeren veel gesprekken met de jongeren en merken dan dat als ze in gesprek gaan met elkaar (Nederlandse jongeren en de statushouders) dat dan hun vooroordeel verdwijnt. Op het moment dat ze bij elkaar zijn dan verandert hun mening en leren ze van elkaar leven. De spanning is daarom alleen gericht richting de maatschappij en de overheid en niet tegen elkaar.
60. Vroeger liep het wel eens uit de hand als bij een jongere veel problemen tegelijk spelen (schulden, schooluitval) of problemen thuis, en als ze zich dan ook nog eens gediscrimineerd voelen of zich niet begrepen voelen door de hulpverlening. Voorheen liep het dan wel eens uit de hand, maar nu niet meer, door de begeleiding door mensen van dezelfde culturele achtergrond die het vertrouwen

genieten bij de jongeren. Voorheen merkten we dat de autochtone begeleiders niet tot de kern konden komen en er agressie was naar de begeleiders.

61. Het kan soms uit de hand lopen, dat zijn gezinnen die al zoveel hulpverleners over de vloer gehad hebben en helemaal zijn overvraagd. Als het uit de hand loopt, dan uit zich dat in agressie naar de hulpverleners toe. De agressie uit zich vooral in schelden maar sommige collega's worden ook wel eens aangevallen, het komt allemaal voort uit frustratie. (NB: respondent doelt hier op gezinnen in het algemeen, niet per se op gezinnen waar culturele of religieuze verschillen een rol spelen)

Domein veiligheid

62. Door de verharding in de maatschappij ontstaan spanningen bij jongeren naar de overheid en een opkomst van rechts-extremisme. Ze zetten zich af op sociale media tegenover de overheid. Hoe meer de maatschappij verhardt hoe meer we polarisatie zien op sociale media. Triggers zijn veelal gebeurtenissen uit de actualiteit die in het nieuws komen. De triggers voor de jeugd zijn groot ze nemen snel opvattingen over die ze zien en door de sociale media gaat de verspreiding erg snel. Je ziet bij de jeugd dat ze vaak niet eens echt weten wat ze nou verspreiden, maar hierdoor worden extreme opvattingen toch veelvuldig gedeeld. Ik vraag dan aan ouders weet je wel wat voor opvattingen je kind verspreidt?

Domein sociale media, internet, online polarisatie

63. De spanningen en de weerstand bij jongeren die zich niet gehoord voelen door instituties, is er al. Triggers zoals de moord op Theo van Gogh of een incident rond ethnic profiling van de politie kunnen ervoor zorgen dat het ontploft (bv de Henriquez case in de Schilderswijk), maar in de praktijk gebeurt dat opvallend weinig. Want onderhuids kan er enorme collectieve weerstand zijn bij de jongeren.

Mogelijk dat dit komt door de preventieve aanpak in Nederland, waarbij politie, OOV en sociaal werkers signalen bespreken en preventief contacten leggen met jongeren en sleutelpersonen om te voorkomen dat de boel ontploft.

64. Ook voor het overige zijn er weinig echte ontploffingen/incidenten in Nederland. Een goed voorbeeld is wat mij betreft Groningen, waar ze gewoon netjes demonstreren in plaats dat er sprake is van fysieke uitingen van geweld.
65. Er is veel boosheid onder islamitische jongeren tegen instituties, maar het loopt gelukkig niet vaak uit de hand. Wel merk je dat jongeren die slechte ervaringen hebben gehad met de politie en de overheid, er tegenaan blijven schoppen. Terwijl politie en overheid ze ook kunnen helpen, maar doordat de jongeren op gespannen voet staan willen ze deze hulp niet meer.
66. Nee, veel moslim jongeren zijn boos, maar in gesprek gaan met ze en naar ze luisteren helpt. Ik maak nooit mee dat het uit de hand loopt met fysieke incidenten of bedreigingen en ik hoor daar ook nooit over.
67. Ik ken een casus die voor jullie interessant kan zijn, maar ook deze is preventief ingestoken. Na 9/11 en de moord op Theo van Gogh was er veel negativiteit tegenover moslims. Wat onze stichting toen heeft gedaan is de jongerenkranten laten drukken met berichten erin over hoe de Islam naar geweld en terrorisme kijkt en dat moslims daar afstand van nemen. De jongeren zij die toen in de grote steden gaan uitdelen en hebben met de mensen op straat gepraat over het onderwerp. Er kwam begrip vanuit de groepen waarmee de jongeren gingen praten en zo zagen de jongeren dat mensen hun mening veranderen als ze meer kennis hebben.

Bijlage 2 Citaten ‘Eerste inzicht verkrijgen in werkwijzen’

Hoe wordt geïntervenieerd bij oplopende spanningen (welke werkwijzen worden ingezet)?

Domein veiligheid

68. Wat we vooral tegenkomen is dat jongeren hun plek in de samenleving zoeken, en boos zijn op de Nederlandse samenleving dat het hun niet lukt. Wij bedenken en zoeken dan oplossingen samen met de jongeren, zodat ze weerbaarder worden om hun weg in de samenleving te vinden. Dat voorkomt ook dat ze verder polariseren.
69. Ook komen we soms spanningen bij jongeren tegen in de crisisopvang waar ze zitten. Je ziet dan dat jongeren bepaalde websites bezoeken of intolerante uitspraken doen, bijvoorbeeld over bepaalde groepen. We doen interventies rond het thema. Wat we daarbij uitstralen als organisatie/professionals is dat we oordeelsvrij zijn. We gaan met de jongeren in gesprek over waarom ze bepaalde websites bezoeken en bepaalde dingen doen. Dat is lastig omdat wij merken dat hulpverleners het ook moeilijk vinden om met dit onderwerp om te gaan. We zijn vooral preventief bezig.
70. We gaan in gesprek met de jongeren, wij doen dat op een laagdrempelige manier en proberen te luisteren zonder te oordelen. Zorgen dat de jongeren weten dat het over hen gaat en dat er wordt gekeken wat hun doelen en problemen zijn en wat wij kunnen doen om ze te helpen. Ik heb met de jongeren gesprekken over de wereld en hun visie daarin, ik luister naar ze en geef dan ook mijn mening. Ik laat hun ook mijn kwetsbaarheid zien en dat helpt met het bijschaven van hun mening. Ze hebben het gevoel dat ze gehoord worden en willen dan ook naar jou luisteren.
71. Als je aan jongeren met gepolariseerde ideeën over de samenleving (zowel moslim jongeren als autochtone jongeren) vraagt waarom, dan komt er naar voren dat dit komt doordat ze zich beide slachtoffer voelen van de maatschappij en dat ze daarom op extreme partijen stemmen. Wij proberen ze dan uit die slachtofferrol te krijgen en de focus meer te leggen op de persoon zelf. Alle problemen komen niet voort omdat ze zijn benadeeld door de maatschappij, ze moeten eerst naar zichzelf kijken.
72. De jongeren hebben het moeilijk op verschillende vlakken. Wat dan belangrijk is, is dat ze hun mening uitten en niet gaan opkroppen anders kunnen spanningen uit de hand lopen. Wij geven altijd aan dat ze hun mening kunnen uitten als het niet individueel iemand kwetst. Ze moeten niet teveel opkroppen anders gaat het mis.
73. Soms dreigt het uit de hand te lopen als privéproblemen (schulden, schooluitval) of problemen thuis (huiselijk geweld, pedagogische onmacht) een rol spelen. Als er dan ook nog eens het gevoel bestaat van gediscrimineerd worden of geen kansen krijgen, als iedereen de schuld van hun situatie wordt gegeven behalve zichzelf, of ze hebben een negatieve ervaring met een hulpverlener die ze niet begrijpt, dan kan een jongere ontploffen. Voorheen liep het dan wel eens uit de hand, maar nu niet meer, we bieden begeleiding door mensen van dezelfde culturele achtergrond als de jongeren, die geniet vertrouwen bij de jongeren, daarmee voorkom je veel. Het stuk respect van de jongeren naar de begeleiding toe daardoor zijn ze goed aan te sturen. Voorheen merkten we dat de autochtone begeleiders niet tot de kern konden komen en er agressie was naar de begeleiders.
74. Bij agressie door jongeren nemen we ten alle tijden contact op met de directe begeleider dan is er altijd een tweede begeleider. En met dan naar kantoor bellen. Snel teruggrijpen naar de begeleider. Oplossing gezamenlijk zoeken. En naar de situatie toe. Bij spanningen tussen jongeren en professionals: het vertrouwen tussen begeleiders en jongeren is bij ons goed, waardoor wij ook met de instelling tot goede samenwerking kunnen komen. Juist omdat onze begeleiders de

jongeren begrijpen. Ze hebben dezelfde culturele achtergrond en taal als de jongeren. Dat is heel belangrijk dat voorkomt spanningen. Vertrouwen winnen en tot bepaalde doelen komen, als je met de doelen bezig bent en de begeleider tot resultaten komt met de jongeren dan ontstaat er echt een band.

75. Zoals ik net al zei, ik zie oplopende spanningen tussen mensen die door hun beperkingen (verstandelijk, psychiatrie of andere beperkingen) moeite hebben mee te komen in steeds complexer wordende samenleving waar veel verwacht wordt van het individu. Alles gaat via Internet, brieven en contacten met instanties is voor veel mensen nauwelijks meer te begrijpen. Zelfredzaamheid, zelfstandigheid, kortdurende hulp overvraagt deze mensen waardoor zij nog meer in de problemen komen. Als er hulp is verwacht deze ook veel inzet van de hulpvrager en kunnen zij maar beperkt hulp bieden (protocollen, regels, enkel gericht op 1 probleem en niet instaat zijn multi-probleem situaties aan te pakken). Hierdoor moeten soms wel 6-7 hulpverleners ingezet worden om alle problemen op te lossen. Maar de inzet van zoveel hulp levert ook veel stress en belasting op bij de hulpvrager waardoor deze vaak niet aanslaat en weerstand creëert. Binnen de jeugdzorg zie wij hierdoor gezinnen (ouders en jongeren) die steeds meer boosheid en weerstand richting overheden en hulpverleners krijgen. Zij voelen zich niet gezien, gehoord en soms ook onder druk gezet door de overheid omdat het op "hun" (lees: overheid) manier moet. Hierdoor is er een toenemende weerstand naar hulpverlening waardoor deze mensen nog meer in de problemen komen. Ook zie ik toenemende (frustratie) agressie naar hulpverleners. Als er niets veranderd zal deze groep nog verder van de maatschappij komen te staan met alle problemen van dien.

Domein jongerenwerk

76. Interventies in het jongerenwerk om spanningen te verminderen? Jongerenwerkers zijn goed in het creëren van vertrouwen bij jongeren, ze investeren in het opbouwen van relaties, ze hebben langjarige contact. Daardoor

kunnen ze in gesprek gaan met de jongeren. Als er wat aan de hand is, bijvoorbeeld een jongere voelt zich gediscrimineerd bij het zoeken van een stage of baan, dan haalt het de druk van de ketel als jongeren zich serieus genomen voelen, dat er naar hun wordt geluisterd, en is verdere polarisatie minder waarschijnlijk. Jongerenwerkers hebben ook een netwerk waardoor ze ook de vrienden van de jongeren kunnen benaderen, en signaleren wat er gebeurt.

77. In het jongerenwerk zijn daarom (vertrouwensband) niet vaak 'verticale' spanningen vanuit jongeren naar de jongerenwerkers. In een enkel geval dat het wel uit de hand loopt, roept de jongerenwerker de politie in, om het veilig te houden.
78. Het type interventies dat wij als jongerenwerkers doen, is vooral preventief. Voorkomen dat zaken uit de hand lopen. We zetten in op het herkennen van signalen (aanwezig op straat en bij het onderwijs, jongereninloop, jongeren aanspreken, vertrouwen winnen). Voor ons zijn moslimmeiden een belangrijke groep, zij zijn wat meer op de achtergrond, maar zitten feitelijk nog meer in spagaat dan jongens tussen thuis en samenleving. De meiden zijn op straat minder zichtbaar maar zijn wel online actief. Wij gaan in gesprek met die meiden. Problemen voor meiden spelen vooral in de lagere onderwijstypen (praktijkonderwijs en VMBO), daar is vaker problematiek. Ze worden strak gehouden door hun ouders maar ook kwetsbaar voor loverboys of ronselaars. Want ze hebben geen weerbaarheid opgebouwd. In het hoger onderwijs zijn meer kansen voor de meiden.
79. Soms moeten we ook curatief handelen: we gaan de slag met signalen vanuit de wijken en scholen door middel van empowerment programma's en met behulp van peers/rolmodellen. Als jongeren vastlopen (bv vastlopen in stage) zetten we ook in op empowerment. Soms ook individuele coaching bij multiproblematiek.
80. Polarisatie en radicalisering zijn de termen die worden gebruikt, maar het is ook vervreemding. Dat proces van vervreemding hangt nauw samen met identiteit van de jongeren. Voelen zich thuis in de samenleving, en hoe ontwikkelt zich de identiteit van de jongere, weten ze hun plek te vinden? Als het gaat om interven-

ties bij spanningen waarbij jongeren zijn betrokken, hou dan rekening met deze identiteitsontwikkeling.

81. Wat we doen bij oplopende spanningen? Dat komt zelden voor, op individueel niveau zijn jongerenwerkers goed in staat om vanuit vertrouwen met de jongeren omgaan, en daarin bij te sturen. Het aangaan van vertrouwensrelaties met de jongeren werkt preventief, en is dus belangrijk om te doen. Het type interventie dat we doen is: achterhalen waar de oorzaken liggen voor weerstanden bij jongeren. Waar zijn ze boos over? Hun redenen zijn vaak legitiem, maar de uitingvormen nemen soms het karakter aan dat het niet wenselijk meer is. Zoals radicale opvattingen die niet stroken met democratie. Enerzijds proberen we die extremistische geluiden boven tafel te krijgen, anderzijds zijn ze ook lastig om een dialoog te kunnen voeren. Wij gaan als jongerenwerkers die dialoog aan vanuit onze rol, maar onze de samenwerkingspartners (politie, veiligheidsfunctionarissen vanuit gemeente, zorgpartners/wijkteams) richten zich minder op de dialoog. Deze partners hebben minder aandacht voor de context van gedrag van jongeren, voor het waarom, en dat botst daarom soms. Besef moet zijn dat het niet eendimensionaal goed of fout is, maar dat er meer aan de hand is, we moet meer aandacht zijn voor inzicht in de voedingsbodems, en dat moet samen met de partners.
82. Maar als de veiligheid toch in het geding komt, dan geven we de signalen door aan partners. We hebben in onze stad regieoverleg waarin signalen met alle betrokken partners worden gedeeld, dat loopt goed, vanuit waar we interventies kunnen opstarten. Belangrijk is daarbij om te benoemen waar spanningen vandaan komen, niet allen kijken vanuit veiligheid.
83. In onze gemeente werken we met de vreedzame werkwijze waarbij we met verschillende partijen een aantal principes hebben afgesproken waar iedereen naar moet handelen. Deze principes zijn iedereen doet ertoe, iedereen mag er zijn, conflict mag als het maar wordt opgelost en respect voor iedereen. Het is belangrijk om mensen niet te onderdrukken maar om te proberen om de problemen

op te lossen. Als er wordt geprovoceerd moet er geluisterd worden en dan kan je respectvol duidelijk maken dat bepaalde dingen en bepaalt gedrag niet kan. Luisteren is belangrijk maar je moet mensen wel gerezen en kaders geven. Zo zijn we recent een project aangegaan met de betaald voetbalclub uit onze stad, omdat er in de spreekkoren veel anti-joden leuzen werden geroepen. Daarin hebben we de verschillende partijen samengebracht en uitgelegd wat er fout is en wat voor schade het aanricht. We luisteren naar de redenen waarom de jongeren het doen en leggen dan uit waarom het niet kan.

84. Welke lessen zijn er te trekken over samenwerking tussen partners? Het gaat al goed, maar altijd beter. Bijvoorbeeld de samenwerking met de betaald voetbalclub verliep goed omdat die het probleem snel wilden oplossen omdat de club door de spreekkoren ook negatief in de media terecht kwam. Maar samenwerking met het onderwijs blijft lastig omdat er een enorme handelingsverlegenheid bij docenten is over bepaalde onderwerpen. Ze durven problemen niet aan te kaarten en doen dat dan ook niet. De jongeren die zoeken naar hun identiteit en naar grenzen, willen echter juist in gesprek gaan over onderwerpen die hun aangrijpen maar op scholen wordt daar te weinig mee gedaan.
85. Praktijkvoorbeelden van casussen van spanningen waarbij is geïntervenieerd? Ja, die casussen zijn er. Dat varieert van spanningen in wijken tussen groepen jongeren enerzijds en bewoners anderzijds; op recreatieplassen tussen jongeren en families; op oudjaarsnacht tussen jongeren en politie; in het stadion tegenover tegenstanders, op scholen tussen groepen jongeren etc. Maar in die casussen spelen etnische of religieuze verschillen niet per se een rol, het is ook jongerencultuur of gewoon ruzies. Een concrete casus die voor jullie misschien interessant is, is toch wel de antisemitische spreekkoren in het stadion. Een terugkerend ritueel, kwetsend maar zonder diepliggende beweegredenen. De interventie is, zoals ik net al zei, naar tevredenheid uitgevoerd omdat de club het snel wilde oplossen, en het resultaat is dat het niet meer gebeurt (overigens nooit een garantie voor de toekomst). Achterliggend idee bij deze interventie was dat bestraffen één ding is,

maar dat het belangrijkste is dat de jongeren weten waarom dit kwetsend is en dat zij om die reden het niet meer gaan doen. Of ik die casus kan delen? Ik moet het voor de zekerheid navragen, maar we hebben gevraagd of de burgemeester de resultaten binnenkort van de organisaties die dit hebben gedaan, in ontvangst wilt nemen. Dan kan het waarschijnlijk gedeeld worden.

Domein gemeente

86. Als gemeente hebben de regiefunctie in de aanpak van jeugdgroepen in wijken. We monitoren continu hoe gaat het in de wijk, met jongerengroepen. Dit doen we middels de Beke groepsaanpak en door regelmatig te spreken met politie, handhaving en jongerenwerk. En door actief contact te onderhouden met gemeenschappen, moskee- en sleutelpersonen, met inzet van professionals uit het sociaal- en veiligheidsdomein. Doel is om signalen tijdig te herkennen en te bespreken, zodat we op tijd zijn om te voorkomen dat spanningen escaleren. Deze aanpak is succesvol bij ons en ook in andere gemeenten.
87. Ook bij dreigende incidenten organiseren we als gemeente een overleg met politie, handhaving, jongerenwerk en andere relevante partijen in de wijk, en met mensen uit de gemeenschappen, religieuze instellingen et cetera. Laatst was er een incident in een jeugdcentrum, we legden contact met alle partijen. Partners spreken ook met de jongeren zelf, ik bel de moskee of jongerenwerk, en zij gaan in gesprek met de jongeren.
88. Anders voorbeeld is was een aangekondigde Pegida demonstratie in de binnenstad bij een moskee. Dan peilen we in de wijk of jongeren uit de wijk ernaar toe gaan. Maar dan zie je dat het jongeren in de wijk niet zo veel doet, zij zijn toch vooral op de eigen wijk georiënteerd. Anders is het als er een incident dreigt in de eigen wijk zélf. Afgelopen zomer kondigden rechtse actievoerders aan om varkens aan het spit te gaan braden voor de moskee in de wijk. Dat werd door de jongeren als zeer provocerend ervaren. Hoe wordt dan gehandeld, hoe ga je handelen?

Dan gaan we naar stedelijk opschalen, ook met burgemeester en politie, en advies vragen. Maar ik zit daarvoor, ik ga in gesprek met veel mensen, we zijn preventief bezig. Uiteindelijk is die demonstratie niet doorgegaan.

89. Ik vind het belangrijk dat jongeren ook gesproken worden bij veiligheidsproblematiek, maar noem het dan gaan veiligheid, je moet de taal van jongeren spreken (tip). En het aanvoelen van spanningen is vaak echt maatwerk. En de benadering moet je doen vanuit positiviteit en verbinding, keer het tij van polarisatie en radicalisering, maar ga op zoek naar de verbinding en sluit daarbij aan. Want het is een kleine groep waar het verkeerd gaat, maar met een grote groep gaat het goed.
90. We hebben als gemeente veel contact met scholen. Maar niet alle scholen zijn happig om problemen en spanningen te delen, vanwege angst voor reputatieschade, dat de school sociaal onveilig is of een slechte sfeer. Ze lossen het liever zelf op. Spanningen op scholen blijven dus veelal binnen de school, ik ken geen casussen. Ik heb wel het gevoel dat op scholen men voldoende alert is op signalen. We hebben ook een overleg met scholen op een meer generiek niveau, het overleg School en Veiligheid, met aandacht en uitwisseling van signalen, en wat je als school kunt doen.

Domein onderwijs

91. Wij geven trainingen op scholen over omgaan met spanningen op school aan docenten. Ze zeggen dan: 'geef me een stappenplan of een handreiking zodat we weten hoe we hiermee om moeten gaan'. Ik leg dan uit dat het zo niet werkt, het gaat er juist om dat je verbinding maakt met de groep en open staat voor andere culturen en ideeën. Ik benadruk altijd dat jongeren erg gescheiden opgroeien binnen hun eigen bubbel. Als ze dan op de hogeschool komen, dan komen ze in aanraking met andere groepen. De school moet dan ruimte faciliteren dat die groepen elkaar kunnen leren kennen. Ik zet zelf al 20 jaar in het onderwijs en je ziet dat sinds 9/11 alle verhoudingen zijn veranderd. Jongeren worden nu continu

aangesproken op hun etniciteit en bepaalde groepen groeien op met de constante boodschap dat hun groep niet deugd. Die groep heeft een veel grotere mond en laat zich niet meer zo makkelijk discrimineren dat zorgt ook voor spanningen.

92. Wat moeten scholen vooral wel doen bij oplopende spanningen? Wat moeten scholen vooral niet doen? Als je bijvoorbeeld kijkt naar spanningen tussen groepen jongeren dan wil ik benadrukken dat het heel belangrijk is, dat het curriculum en de lessen aansluiten bij alle jongeren. Iedereen moet zich veilig voelen om elkaar te leren kennen en deel te nemen aan discussies. De school moet de leerlingen de ruimte geven om over vooroordelen te praten en ze weg te halen. Dat kan alleen als je een goeie docent bent die moet voor een veilige ruimte zorgen en stimuleren dat jongeren met elkaar in gesprek gaan. Die veiligheid klinkt makkelijk maar het is lastig te bereiken en sommige docenten willen er ook geen moeite in steken. Het begint bij het beleid van scholen, hoe willen ze omgaan met dit thema. Docententeams moeten ook divers zijn zodat jongeren zich veilig voelen en zich herkennen in bepaald docenten.
93. Tijdens mijn onderzoeken horen we ook dat er wel veel dingen goed gaan op scholen. Leerlingen vinden gedoe en spanningen ook niet leuk en dat hebben we echt gezien en gehoord. We zeggen wel tegen scholen: let goed op dat je als school een plek faciliteert waar jongeren elkaar veilig leren kennen en het idee hebben we hebben gelijke kansen, want anders gaat het mis, dan ontwijken ze elkaar. Heel belangrijk is: leerlingen willen daarbij als individu worden aangesproken en niet als groep.
94. Mensen met verschillende achtergronden delen zoveel overeenkomsten! Als je blijft focussen op verschillen dan is dat niet goed. Het onderwijs kan het beste de focus leggen op overeenkomsten tussen leerlingen en niet meegaan op wat er in de media wordt geroepen. Zeg tegen leerlingen: in mijn klas zijn we veilig en gaan we op een mooie manier met elkaar om.
95. We bekijken constant hoe we het beste kunnen omgaan met de diversiteit die op de school aanwezig is, en hoe we het gesprek erover kunnen aangaan. Het klimaat

verandert continu en daarom is het belangrijk dat we veranderingen in de gaten houden. We weten nooit wat er gaat gebeuren want school reageert langzaam op het politieke klimaat, als we straks groepen studenten krijgen die idolaat zijn van Thierry Baudet dan weet ik ook niet wat voor discussies er gaan ontstaan.

96. De diversiteit in het onderwijs is gewoner geworden en onze Hogeschool docenten vinden het minder moeilijk om erover te praten dan enige jaren geleden. Maar dat geldt niet voor de studenten, de huidige generatie studenten praat moeilijk over verschillen. Ze komen van de middelbare school waar de code is dat iedereen in zijn eigen groep blijft (wij-zij). Daar zijn de scheidslijnen bekend en wordt er verder weinig over gepraat. Maar dan komen ze in de omgeving van de Hogeschool waar het gaat om professional te worden en dan gaat het erom dat identiteit bespreekbaar moet zijn. Studenten voelen zich ongelofelijk ongemakkelijk als ik ze vraag 'hoe benoem je je etniciteit en hoe definieer je jezelf'. Ze vinden het lastig om dit te benoemen want ze willen niet anders zijn. Hiermee leren omgaan is een uitdaging dat door scholen moet worden opgepakt. Ik denk dat we dit soort onderwerpen opnieuw op de agenda moeten zetten en weer moeten oppakken. Je wilt dat iedereen zich gewoon student voelt en niet anders of vreemd maar je wil ook dat studenten zich realiseren dat hun eigen verhaal en eigen geschiedenis ze krachtiger maken als professional.
97. Natuurlijk is het zo dat studenten die geen Nederlandse achternaam hebben veel moeite hebben met het vinden van stages. Het maakt daarbij niet uit of het werkelijk zo is of dat ze zich alleen zo voelen. Dat ze zich zo voelen is alleen al iets wat moet worden opgelost. Daarover gaan we met studenten in gesprek. Er gebeuren namelijk twee dingen welke reële problemen zijn. Enerzijds hebben sommige studenten daadwerkelijk ervaringen met discriminatie, en anderzijds is er sprake van mythevorming over discriminatie. Door die mythevorming krijgen niet westerse studenten minder zelfvertrouwen, ze klappen dicht, en het is belangrijk om daarover met ze in gesprek te gaan, ze weerbaar te maken, ook om polarisatie te voorkomen.

98. Ik heb op scholen twee casussen behandeld waarbij sprake was van oplopende spanningen. Een leerling met een niet-westerse achtergrond op het speciaal voortgezet onderwijs had een lesbisch docente bedreigd via mail en in de klas. Er is ook aangifte gedaan door de docente en er is aan mij gevraagd om de casus op te pakken. Die jongen was toen 13 en ik vond dat hij niet extreem of radicaal overkwam maar gewoon tegendraads en provocerend. Door een lastige thuissituatie kreeg hij te weinig aandacht waardoor hij door gekkigheid aandacht wou krijgen en daarin schoot hij wat in door. Ik heb de casus dus behandeld vanuit de notie van tegendraadsheid en niet etniciteit. Het is serieus opgepakt en hij wordt ook bij de GGZ behandeld, allemaal zodat het niet nogmaals gebeurt.
99. Een moeilijk lerende jongen die heftige uitspraken deed over andere groepen ben ik mee in gesprek gegaan. Het kwam ook bij deze jongen voort uit een gebrek aan aandacht en begrip. Zo'n jongere ga je dan handvatten geven om weerbaarder te worden in het leven. Vooral praktische handvatten hoe je vrienden maakt, echt basale dingen. Je wilt niet dat zo iemand door andere wordt misbruikt en meege-sleurd wordt.
100. Scholen geef vaak eerst aan: polarisatie hebben we niet. Maar als je dan doorpraat en je geeft voorbeelden, dan herkennen ze het.
101. Wat ik heb gehoord, je hebt hele bevlogen docenten die handelen als het spannend wordt. Maar de meesten doen dat niet. De reactie die we het meeste horen als er spanningen zijn (zoals verbaal geweld, botsende waarden en meningen in een klas) is 'afkappen', uit de weg gaan van het conflict, doorgaan met de les, niets doen. Docenten weten vaak niet wat ze moeten doen. Het is ook lastig voor hen. Van docenten horen we dat leerlingen snel de discriminatiekaart trekken, docenten soms racistisch noemen, en dat de leerlingen elkaar in discussies ook aanspreken op in hun ogen afwijkende meningen, meestal moeten leerlingen zich voegen naar de meer radicale meningen anders zijn ze geen 'goede moslim'. Docenten hebben weinig inzicht in de belevingswereld van de leerlingen. Er is ook behoefte om onderling over lastige thema's zoals polarisatie te spreken.
- Vrouwelijke docenten hebben bovendien moeite met het doen geleden van hun autoriteit.
102. Natuurlijk is er een groot aanbod aan aanpakken, vooral hoe je dingen bespreekbaar maakt in een klas of dialoog. Preventief dus. Inzet van dialoog en lespakketten hoe je moeilijke dingen bespreekbaar maakt in de klas, dit is echter mondjesmaat. Er is heel veel aanbod op dit gebied, er is overkill aan goede bedoelingen.
103. Ik ken geen casussen waar zaken uit de hand zijn gelopen. En ik geloof ook niet dat het er veel van zulke casussen zijn.
104. Spanningen ontstaan vooral als reactie op grote incidenten zoals Wilders met 'minder, minder' of de aanslagen in Parijs. Jongeren reageren vanuit hun emoties en de school moet zich daarin verplaatsen en de reacties die vanuit emoties komen relativeren. Onze aanpak is: De 5G module; gebeurtenis, gedachten, gevoel, gedrag, gevolg, dit leggen wij ook neer bij de jongeren. Een bepaald gevoel ontwikkelt zich in een bepaald gedrag en als je uit emoties handelt dan denk je niet na over de gevolgen. Hou rekening met hoe je op een bepaald gevoel gaat reageren dan kan je je gedrag aanpassen.
105. Het beste is om het gesprek aan te gaan met boze jongeren. Een voorbeeld. Jaren geleden in Slotervaart was er een jongen op een brommer die weg reed van de politie en is ter plekke overleden door een ongeluk. De jongeren in de buurt gaven de politie de schuld en hebben dat afgereageerd op de politie. Daar was echt een spanning. Jongeren, ouderen, politie binnengehaald bij het buurtcentrum om het gesprek aan te gaan. Onwetendheid zorgt ook dat jongen op een bepaalde manier reageren. Welke partners zijn daarbij betrokken? Politie, burgemeester, jongeren, sociaal werkers en de gemeenschappen zelf. Is er iets (in het algemeen) te zeggen of deze werkwijzen tot resultaten leiden? Gesprekken, sleutelfiguren die uitleg kunnen geven. Die niet bang zijn op een goede manier de confrontatie aan te gaan.

106. Welke lessen zijn er te trekken over werkwijzen? Durven om de confrontatie aan te gaan, met je hart spreken. Je hebt te maken met jongeren die ook te maken hebben met de straatcultuur. Confrontatie zoeken. Niet bang zijn. Wel voorzichtig zijn. Goed praten en goed luisteren, en het gevoel geven dat er naar hun geluisterd wordt. Het zijn jongeren je moet blijven investeren. Negativiteit vanuit de media daar moet aan gewerkt worden.
107. Welke lessen zijn er te trekken over samenwerking tussen partners? Het is goed om een groot netwerk te hebben maar op kleinschalig niveau ook veel bereiken. Veel organisaties hebben een dubbele agenda en willen geld en die hebben niet als doel om het op te lossen. Dus soms te veel partijen die erop afkomen en iets willen doen, en je krijgt dan dat het een handeltje wordt. Ze willen dan niet echt resultaten boeken. Je moet de buurt activeren want daar gaat het om, mee te denken hoe kunnen onze kinderen veilig zijn en een eenheid te kunnen zijn.
108. Praktijkvoorbeelden van oplopende spanningen/incidenten in het jeugd domein waarbij gemeente en/of partners in het jeugd domein hebben geïntervenieerd? Wat ik ken zijn de casussen die ik eerder noemde: spanningen scholen bij internationale gebeurtenissen of uitspraken van Wilders, en het conflict met jongeren in Slotervaart waarbij de politie de schuld kreeg van het verongelukken van een jongere. Ik vind dat daarbij goed is geïntervenieerd, waarom het heeft gewerkt is dat er snel actie is ondernomen, snel naar elkaar geluisterd. Een doel het moet weer rustig worden in de buurt en op school. Op school makkelijk. In de buurt kwamen er veel instanties op af en dat werkte aanvankelijk niet, maar toen de buurt betrokken werd toen werd het opgelost. Je moet rekening houden met hun tekortkomingen het zijn geen professionals.
109. Lessen uit casussen zijn wat mij betreft: betrek de juiste personen. Sociaal en professioneel netwerk samenbrengen. De ogen en ogen van de buurt en de professionals en die samenbrengen om het probleem op te lossen.

Domein anti-discriminatie

110. In Den Haag zijn er een paar incidenten geweest met de politie zoals het incident met Henriquez. De gemeente is samen met de politie naar aanleiding hiervan contacten gaan leggen met de jongeren. Het kwam zelfs tot het punt dat jongeren bijdroegen aan de-escalaties. Dit was succesvol omdat het wij-zij denken afneemt, de politie wordt niet meer als de vijand gezien. De politie moet dan wel open staan voor kritiek en kunnen toegeven dat ze niet juist hebben gehandeld.
111. In Rotterdam is de politie ook bezig om de dialoog aan de gaan met gemeenschappen. Dit is preventieve inzet, zodat als er een trigger is de oplopende spanningen dan niet escaleren.
112. Onze activiteiten richten zich vooral op dialoog en onderwerpen zoals taboe-bespreking vóórdát er sprake is van concrete spanningen – laat staan escalatie. Soms blijkt er tijdens die activiteiten wel eens iets te spelen, maar dat is toch een geheel andere insteek dan daadwerkelijke activiteit n.a.v. oplopende spanningen en/of escalatie, waar jij naar vraagt. Dus helaas kunnen we je niet voorzien van aanpakken, beschrijvingen en/of resultaten bij oplopende spanningen en escalatie. Sterkte met het vinden van geschikte voorbeelden. Maar ik denk dat dit vrij moeilijk gaat worden omdat het veelal zeer lokaal is (op een bepaalde school op enig moment) of kleinschalig en kortdurend is geweest. Hierdoor is de kans erg klein dat daarvan goede omschrijvingen voor handen zijn.
113. Het draait allemaal om communicatie, in dialoog gaan is de oplossing. Groepen moeten met elkaar praten en naar elkaar luisteren. In Utrecht zijn we in de wijken de dialoog aangegaan met groepen die op gespannen voet staan met elkaar. Wat fijn is aan de dialogen is dat de oplossing tijdens het praten komt. Door elkaars kant te horen ontstaat er wederzijds begrip.
114. Een casus die ik ken komt van vier stagiaires die bij mij stagelopen. Ze wonen in Overvecht, ze zijn altijd boos op de politie. Zij vertelden mij dat ze in Overvecht

nergens op straat konden staan en met elkaar praten, zonder dat ze werden aangehouden. Toen kwamen ze met opmerkingen als we gaan politieauto's in brand steken. Ik vond dit vrij extreem en ben toen met de politie gaan praten. De politie heeft toen van de politieopleiding een agent gestuurd die met de jongeren in gesprek is gegaan. Na een gesprek van drie uur was de woede bij de jongeren helemaal gezakt. Doordat er naar ze werd geluisterd en met ze werd gepraat, er was ruimte om frustraties te uiten. Communicatie zorgt voor begrip en het zorgt ervoor dat de woede afneemt en de spanningen niet tot incidenten leiden.

115. We komen veel woede tegen bij jongeren met een islamitische achtergrond over de samenleving. De trainingen die we dan geven gaan over Jezelf zijn als Moslim in Nederland. We helpen daarmee jongeren die op grond van hun religieuze identiteit iets vervelends hebben meegemaakt, dit kunnen ook de uitspraken zijn die ze horen in de politiek en media. Deze groep vraagt zich af 'wat is mijn plek in de Nederlandse samenleving als moslim?'. Als je daar niet op reageert, dan kunnen ze zich helemaal terugtrekken of juist gaan radicaliseren. De oplossingen die wij ze bieden is door met ze in gesprek te gaan over wat de islam zegt over radicalen ideeën. We geven wat er in de koran staat een bredere context. We laten ze zien dat ze vreedzaam met elkaar kunnen omgaan en helpen ze met hun identiteitsvorming.
116. Wat wij ook belangrijk vinden is om de jongeren te laten zien dat de negativiteit vanuit de maatschappij niet alleen bij hun groep ligt. We brengen ze daarom ook samen met jongeren vanuit andere geloofsrichtingen. Dan kunnen ze gezamenlijk nadenken over de samenleving en de struikelblokken waar ze tegenaan lopen. De groepen zien dan de gemeenschappelijke problemen die ze hebben en zo voelen ze zich minder alleen. Het helpt om over dit soort onderwerpen te praten en om er niet alleen mee rond te lopen. We brengen ook rechts-extremistische groepen en moslims samen zodat ze elkaar kunnen ontmoeten. Het draait allemaal om het ontmoeten en de dialoog met elkaar aangaan alleen dan kan je de andere kant zien.
117. De geschiedenis leert dat er geen tijdperk is zonder spanningen tussen verschillende groepen. Spanningen en conflicten zijn er altijd al geweest en je moet een

dynamiek ontwikkelen om daar mee om te gaan. Je moet het normaliseren en dan kun je handvatten aanbieden hoe ze ermee om moeten gaan. Nederland heeft ervaring met verschillende groepen. En als je het in de geschiedenis plaatst dan hoort het erbij, alleen het heeft zijn tijd nodig. Je moet het er niet daarbij laten maar ook helpen om het probleem op te lossen via bijvoorbeeld verschillende netwerken om stageplekken voor islamitische jongeren te vinden. En dan los je ook het probleem op. Niet alleen maar praten en overtuigen maar het probleem werkelijk proberen op te lossen. Ik wil dat de jongeren die ik bereik integreren, werk vinden, een positieve houding naar de samenleving krijgen.

Respondent werkt niet innen een specifiek domein

118. Alle mensen die werken in een organisatie (onderwijs, jongerenwerk, politie, zorg) hebben impliciete verwachtingen waar zij hun gedrag op inrichten, je hebt in een organisatie een veilige setting nodig om dit met elkaar te bespreken. Kan je op elkaar terugvallen als je dingen anders ziet? Rond polarisatie spelen allemaal onderwerpen waarbij heel veel normatieve opvattingen in zitten. Intervisie is een semi verplicht onderdeel in de jeugdsector dat is eigenlijk het moment om te reflecteren, maar het gebeurt te weinig. Ook gaat het over potentieel conflict daar zijn mensen benauwd voor dus daarom wordt het ook niet uitgesproken. Polarisation is breder het gaat er ook om dat we het moeilijk vinden om met ambiguïteit om te gaan die maakt ons onzeker en dan ga je daar stilliger in zitten en dat komt dat we dingen laten sudderen, tot dat het naar boven komt.
119. Er wordt steeds meer gewerkt in zelfsturende teams en daar geldt het recht van de sterkste. Het gaat ook over cultureel sensitieve aansturing, dat moet meer vanuit de organisatie. Want als je dat niet adresseert dan gaat het knagen. Ik mis een bewustwording van deze thema's (polarisatie en radicalisering) voor het functioneren van de professionals zelf; zij zijn ook mensen en wat betekent zo'n thema voor hun?

120. Binnen de politie en binnen scholen hebben impliciete normen en dilemma's over wanneer in te grijpen, gevolgen voor de onderlinge samenwerking rond het thema. Deze gevolgen gebeuren op een onuitgesproken level en als ik daarop doorvraag dan komt er wat informatie over maar het wordt meestal niet besproken. Ik suggereer dat er trainingen worden gevolgd in het onderwijs "wat betekent polarisatie voor jou als professional". Zo'n training doet een beroep op zelfreflectie. Het is heel normatief, ingewikkeld om er een gesprek over te voeren, wanneer je zelf het gesprek over het thema niet aan kan gaan.

Domein veiligheid

121. Het begint allemaal bij het gesprek aangaan met jongeren en dat probeer ik ook bij scholen neer te leggen. Als jongeren ergens boos over zijn of er is sprake van spanningen dan moet de school het gesprek aangaan, daarmee voorkom je dat het een veiligheidsprobleem wordt. Als het bij de politie komt dan ben je eigenlijk al te laat, en heeft er al een incident plaatsgevonden. Je moet er dus al eerder opzitten, door het netwerk van de jongere in te zetten. Dit zijn ouders maar zeker ook de school. Bij jongeren gaat alles snel, en het netwerk moet handvatten hebben om snel te handelen. Scholen en hulpverleners vinden het vaak spannend om over dit soort onderwerpen te praten maar dat is de eerste stap. Ik hoor te vaak van professionals dat een jongere een bepaalde extreme uitspraak doet, en als ik dan vraag wat heb je daartegen gedaan, dan blijft het stil. Ik sta als veiligheidsambtenaar wat verder van de jongeren af maar juist de professionals moeten hier snel naar handelen.
122. Ik vraag me af of er wel genoeg preventief gedaan wordt, op scholen moet hier meer aandacht aan worden besteed. Scholen weten vaak niet hoe ze moeten reageren en hoe ze dit het beste kunnen aanpakken. In de regio heb ik nu een paar scholen gekoppeld aan School en Veiligheid zodat leraren kunnen leren hoe ze moeten omgaan met extreme jeugd. De scholen blijven wel huiverig maar wij maken het ze duidelijk dat de eerste reactie op uitingen van jongeren belangrijk zijn. En de leraar geeft die reactie vaak, dus het is belangrijk dat ze weten hoe ze dat het beste kunnen doen.

123. Praktijkvoorbeelden van casussen met oplopende spanningen of incidenten? Enkele jongeren hebben in de buurt hakenkruisen op de muur gespoten, via de politie en het jongerenwerk konden wij de jongeren opsporen. Jongerenwerk is toen naar de jongeren toegegaan en heeft aan hen gevraagd waarom ze dit hebben gedaan, en of ze eigenlijk weten wat het betekent. Toen kwam naar voren dat ze helemaal niet goed wisten wat de betekenis hiervan was en dat ze zich eigenlijk niet realiseerden wat dit teweeg bracht. In gesprek gaan is zo belangrijk en het werkt! Jongerenwerk heeft ze toen de keuze voorgelegd om ofwel een boete te betalen, of om zelf de muur schoon te maken. Ze hebben uiteindelijk zelf schoon gemaakt en verder gepraat met jongerenwerk. De interventie is naar tevredenheid uitgevoerd, er is snel gehandeld, gehoord, gesignaleerd en gehandhaafd. Vanuit deze casus is de les te trekken dat het belangrijk is dat er snel wordt gehandeld bij jongeren voordat zaken uit de hand lopen, en dat het gesprek met hen wordt aangegaan.
124. Er is veel boosheid bij jongeren met een islamitische achtergrond naar instituties toe, omdat ze het gevoel hebben geen kansen te krijgen. Ik heb nu bij onze organisatie meer dan 50 stagiaires aangenomen omdat ik ze een kans wil geven.

Behoeften / worsteling van scholen in de aanpak van polarisatie (casus op een VO school)

Onderstaande beschrijving is ingebracht door School en Veiligheid. Het betreft een opsomming van behoeften op een VO-school/worstelingen van die school in de aanpak van polarisatie.

- Spreken over diversiteit, vanuit het oogpunt van de leerling met een migratie-achtergrond: hoe is het om als leerlingen met een migratie-achtergrond bij ons op school te zitten?
  - Voelen zij zich even welkom en gewenst als witte leerlingen?
  - Voelen zij evenveel ruimte voor hun identiteit?

- Vinden zij het lastig dat vrijwel al hun docenten wit zijn, of niet?
- Hoe is het om als witte leerling op school te zitten en dus een minderheid te zijn? Hoe ervaren zij dit?
- We weten dat elk jaar leerlingen van school gehaald worden omdat zij zich 'niet veilig' voelen - hoe gaan we hier mee om, wat kunnen we doen om groepsgedrag dat zich vormt over lijnen van afkomst te sturen en te keren waar nodig?
- Hoe zorg je dat integratie en inclusiviteit meer inhoudt dan onderlinge onverschilligheid en elkaar met rust laten?
- In een brugklas worden op dit moment 3 witte jongetjes in een verder zwarte klas gepest omdat ze "stinken". Ze eten namelijk varkensvlees. Natuurlijk kun je dat pesten aanpakken en discrimineren mag niet, maar hoe bereik je dat er nieuwsgierigheid naar elkaars cultuur ontstaat? Dat leerlingen open staan voor nieuwe dingen in een fase waarin ze op zoek zijn naar een peer-group van mensen die op hen lijken? Hoe wordt diversiteit een kwaliteit?
- Nagaan welke woorden "wij" als docenten en schoolleiding gebruiken wanneer we spreken over diversiteit. Voorbeelden:
  - Nu zeggen docenten bijvoorbeeld "we worden steeds zwarter en dat is verschrikkelijk".
  - We spreken in zeer algemene termen over leerlingen en verbinden daar conclusies aan ("we worden steeds zwarter, dus we kunnen beter stoppen met het organiseren van werkweken want 'ze' mogen toch niet mee") of "het taalniveau daalt enorm".
  - Bij het bespreken van nieuwe inschrijvingen hoor je teksten als 'het wordt steeds erger, kijk maar naar de achternamen' of 'we hebben gewoon teveel Marokkanen'.
  - Er wordt op school gesproken over 'hoofddoekjes' waarmee bedoeld wordt 'een groep meisjes dat een hoofddoek draagt'.
  - Tijdens vergaderingen hoor je teksten als 'tja, dat leren ze niet thuis'.
- Als toevoeging: veel van deze teksten zijn helemaal niet kwaad bedoeld en zeggen mensen met de beste intenties die echt hart voor de zaak hebben en het goed willen doen. Veel van wat wordt gezegd is dus ongevoelig, bot of discriminerend zonder dat mensen dit echt door hebben.
- Voornaamste probleem is denk ik dat er veel wordt gewerkt vanuit aannames die verbonden worden aan het zijn van 'een zwarte school' maar daarmee dus ook van invloed zijn op hoe wij alle leerlingen benaderen die niet wit zijn. Voor mijn gevoel, en dat van een aantal collega's, worden daarmee alle leerlingen met een donkere huidskleur onbedoeld en impliciet tot 'probleem' gemaakt, ongeacht wie zij zijn, waar ze vandaan komen of wat de reële situatie is.
- Docenten willen oefenen met een acteur met 'confronterende situaties' bijvoorbeeld leerlingen die een andere taal (Turks, Arabisch) spreken in de les of (scheld)woorden hieruit gebruiken die docenten niet kennen.
- Leerlingen zijn vlug met het trekken van de 'discriminatie kaart' in allerlei situaties of maken docenten uit voor racist, wat als heel heftig wordt ervaren.
- Het bespreken van sommige onderwerpen in de klas is moeilijk (homoseksualiteit bijvoorbeeld), dit is natuurlijk altijd ingewikkeld met pubers maar veel leerlingen hebben een sterke mening vanuit hun geloof of culturele achtergrond en spreken elkaar ook aan op in hun ogen afwijkende meningen (dat is dan haram).
- Voor vrouwelijke docenten is het contact met jongens denk ik soms problematischer of lastiger, hebben meer moeite soms met het bevestigen van hun autoriteit.

Bijlage 3 Verslag focusgroep

Introductie

De eerste bevindingen uit de interviews is dat er in jullie werkvelden sprake is van spanningen waarbij jongeren zijn betrokken. In sommige gevallen speelt diversiteit een rol bij deze spanningen. Wat we terugkrijgen is dat de spanningen bij jongeren zich vooral uit naar de samenleving en professionals toe is. Het zijn jongeren die problemen thuis hebben of op school en zich niet begrepen voelen door de samenleving en soms ook niet door de professionals. Wat dan gebeurt is dat ze zich afkeren van de Nederlandse samenleving waarbij ze zich buitengesloten voelen. Escalatie komt volgens geïnterviewden niet vaak voor. Een andere vorm van spanningen en polarisatie is tussen groepen jongeren, dit zien professionals aanzienlijk minder. Het is soms zichtbaar in schoolklassen, op schoolpleinen en naar aanleiding van incidenten die in de media zijn uitgelicht. Ook worden spanningen genoemd tussen professionals onderling, dit betreft dan veelal 'wat is acceptabel en wat niet, wanneer grijp je in?'. Soms zijn er volgens geïnterviewden ook spanningen tussen professionals met en zonder een islamitische achtergrond, waarbij wederzijdse assumpties worden gedaan, bv dat islamitische professionals jongeren met een islamitische achtergrond te mild behandelen.

Herkennen jullie dit? Klopt het dat die spanningen van de jongeren naar de samenleving de hoofdmoot is die er speelt of hebben we nog iets gemist? Is er naar jullie weten ook sprake van escalaties en incidenten?

- Er zijn verschillende onderzoeken gedaan (zoals Wereld van Verschil van het SCP) waaruit blijkt dat er inderdaad spanningen zijn tussen jongeren en de samenleving. De vraag is dan: voelen de jongeren zich wel thuis in de samenleving? Polariseratie tussen groepen jongeren kom je minder tegen want die groepen trekken niet met elkaar op, ze komen weinig met elkaar in contact. Neem Utrecht, dat is een vrij gesegregeerde stad, je hebt Overvecht en Tuindorp en

ook al liggen die wijken naast elkaar, in contact met elkaar komen ze niet. Door de feitelijke segregatie in de wijken zijn groepen fysiek van elkaar gescheiden.

- Groepen jongeren leven in gescheiden werelden, ze leven in hun eigen bubbel, zowel in hun wijken, op de scholen in die wijken en op internet. Ze komen elkaar niet tegen.
- Voor jongeren die vanuit dorpen op het platteland naar school gaan in de stad, is de confrontatie met stedelijk, streetwise gedrag lastig. Die jongeren nemen die ervaringen mee naar hun dorpen, denken negatiever over andere groepen dan jongeren die in de stad zijn opgegroeid.
- Uit interviews met scholen en jongerenwerkers valt telkens op dat hoe jonger de kinderen zijn, hoe minder ze in groepstermen spreken. Ze hebben op de basisschool vriendjes van alle culturen, maar naarmate ze ouder worden begint het definiëren in groepstermen. Dat komt mede door de ouders, want die hebben bepaalde standpunten en dat nemen kinderen over. Bij de overgang naar het middelbaar onderwijs zie je bij kinderen die groepsverschillen ontstaan, ze vinden anderen dan opeens raar. Jonge kinderen gaan eerst meer uit van persoonlijke relaties en vriendschap en zeggen minder snel ik praat niet met jou ... Maar naarmate ze ouder worden verandert dit door de media en door ouders.
- Neem bijvoorbeeld de discussie over Zwarte Piet. Dat dwingt mensen om een standpunt in te nemen, ook jongeren, en dan staan ze opeens tegenover elkaar.
- Het heeft ook te maken met identiteitsontwikkeling die de jongeren rond hun 13^e meemaken, ze vragen zich af wie ze zijn en waar voel ik me thuis dan komen ook de etnische scheidslijnen meer naar voren.
- Ook het systeem om de jongeren heen is veel bepalender. Bijvoorbeeld: *We hadden een Iraaks meisje wat zelf wel in Nederland was geboren, er was thuis*

sprake van geweld en haar blanke hulpverlener heeft haar toen uit huis geplaatst. Dit strookte niet met de normen en waarde van de ouders en die hebben haar toen ontvoerd en meegenomen naar een gevaarlijke plek in Irak. Ze was heel erg ziek en ze had het daar bijna niet overleefd. Het wij-zij denken werd toen duidelijk, hun normen tegenover die van ons. We zien bij jongeren een splitsing tussen de normen en waarden van thuis en de normen en waarden die ze zelf overnemen van de Nederlandse samenleving. We zien dat de netwerken van jongeren minder gemengd worden naarmate ze ouder worden en het wij-zij denken komt dan op de voorgrond. Ook bij gezinnen die op het eerste gezin modern lijken spelen de culturele normen toch een grote rol, als bijvoorbeeld een meisje een vriend krijgt dan vallen ze toch terug in de wat ouderwetse normen. Spanningen ontstaan in de jeugdzorg als de families en de professional andere ideeën, normen en waarden hebben.

- We hebben het over de derde generatie met een migratieachtergrond, die nog de Turkse of Marokkaanse normen en waarden hebben. Je ziet dat aan de oppervlakte komen als meisjes een vriendje krijgen die niet in de smaak valt van de familie, en door de hele familie een slet wordt genoemd. Of bij de beroepskeuze die de jongeren maken. Dan zie je ineens dat gezinnen zich meer en meer terugtrekken, als hulpverleners kom je er dan moeilijker tussen.
- Dat zien we ook met het voorbeeld van het Iraakse meisje, het dilemma is: laten we haar thuis waar het onveilig is, of plaatsen we haar weer uit huis waar de kans op ontvoering groot is. In de gesloten jeugdzorg zien we Marokkaanse en Turkse meisjes die vrij omgaan met seksualiteit en door hun familie worden vermoord als ze vrijkomen. Bij deze groep zie je echt het verlies van identiteit, ze hebben het gevoel dat ze tussen twee werelden zitten en het gevoel hebben dat

hun familie hun niet accepteert. Of ze gaan dan helemaal los of ze schieten door en gaan helemaal de traditionele kans op.

Maar vinden jullie dit voorbeelden van polarisatie, of is er eerder sprake van een groot etnisch probleem wat we binnen de hulpverlening tegenkomen?

- Ik zou het polarisatie noemen als families zich keren tegen de jeugdzorg en hulpverlening.
- In Nederland zou ik dat inderdaad als polarisatie definiëren want wij zijn heel erg gericht op het individu en dat botst met de wij-cultuur die sommige culturen hebben.
- Ik zou het geen polarisatie noemen, want polarisatie impliceert dat het zich richt tegen de samenleving of tegen andere groepen. Wat triggert dan hele groepen? *In Deventer bijvoorbeeld is een middelbare school waar in een schakelklas zowel Koerdische als Syrische jongeren zitten. Eerst zaten ze apart maar toen heeft de school besloten om ze samen te zetten. Dit gaf gelijk problemen want de Syrische vluchtelingen waren geen Koerden, dit gaf veel spanningen. Er vond toen groepsvorming plaats met een politieke achtergrond, in de pauzes moesten de groepen uiteindelijk op aparte tijden naar buiten omdat het te veel spanningen gaf. Maar ja, je moet ook geen Ajax en Feijenoord supporters bij elkaar in een klas zetten, als peer groep ga je je dan afzetten tegen andere groepen.*
- Als jongeren zich afzetten tegen de samenleving is dat polarisatie? Het hoort ook bij de adolescentie.
- Is het polarisatie als jongeren een AZC aanvallen en is dat anders dan als jongeren in een buurtcentrum negatieve meningen verkondigen over Syriërs?

- Of bijvoorbeeld jongeren in Amsterdam west die op 4 mei niet met kransen gingen voetballen? Als het bewust gebeurd dan is het polarisatie. Maar je kunt het provocatie noemen.
- Het wij-zij denken dat is een gegeven, maar het begint bij die bewustwording, als je daarin doorschiet en stigmatiserende uitspraken gaat doen over bepaalde groepen dan is het polarisatie. Het is lastig want de jongeren groeien op in een wereld waar ze per se een kant moeten kiezen en de sociale media versterkt dit alleen maar.

Hebben jullie voorbeelden van polarisatie tussen groepen met migratieachtergrond onderling in klassen of in wijken?

- In Overvecht is het grootste deel van de jongeren Marokkaans, Je ziet dat naarmate de jongeren ouder worden, identiteit een grote rol gaat spelen en dan maken ze snel de stap naar etniciteit. Dat zie je ook bij Turkse jongeren. *Ik had een gesprek met Ali en die zegt ik ben 100 procent Turks, ik ga dan het gesprek aan en vraag hem hoe zit het met de politiek in Turkije? Daar kan hij dan niet goed antwoord op geven maar als ik hem iets vraag over de tweede kamer weet hij het wel. Dan roept iemand in de klas je bent helemaal niet 100 procent Turks waarna Ali zegt nee misschien maar 80 procent. Samen kom je dan tot de conclusie dat identiteit breder is dan etniciteit. Ze worden eerst bewust van de sub-identiteit, dat kan zich uitten in dat ze minder omgaan met andere groepen maar ook ik kortdurende spanningen onderling.*
- Ook conflicten (Irak, Erdogan) spelen een rol. Het stelt hun identiteit ter discussie en dwingt ze vaak om een standpunt in te nemen.
- We zien dat als leraren spanningen constateren, dat ze er dan niet over praten met de jongeren. Verschillenden groepen binnen bevolkingsgroepen worden

niet herkend en dan kan het leiden tot spanningen. Professionals moeten zich verdiepen in de fragmentering van verschillende groepen. De hulpverlening in Nederland is blank, zij herkennen veel weerstanden en tegenstellingen niet. De agressie naar de hulpverlening neemt langzaam toe. De vraag die moet worden gesteld is, wat is polarisatie en herkennen we het?

- Leraren kennen bijvoorbeeld de wijk waarin ze werken helemaal niet, daar begint het al. Vanuit de hulpverlening merk je dat ook. Dan ontstaat er eerder een wij-zij denken, wat heel erg tot wantrouwen leidt.
- Maar in de “Tokkie” wijken speelt hetzelfde wantrouwen richting de hulpverlening en het onderwijs.
- Cultuur wordt ook als excuus gebruikt. Ze zeggen dan, ik wil niet horen wat je zegt want je begrijpt mijn cultuur niet. Ik zeg dan terug, we zitten hier in Nederland en als je het niet leuk vindt ga je maar ergens anders heen.
- De scholen en de leraren kennen de wijken steeds minder, daarom wordt het jongerenwerk steeds vaker ingezet op middelbare scholen. Scholen begrijpen de straatcultuur niet. Leraren praten er niet over, hoe ga je om met spanningen in de klas? Dan zegt een leraar daar is het mentoraan voor. In Utrecht zijn we UNION begonnen om spanningen bespreekbaar te maken, en hoe leraren hier bewust mee om kunnen gaan.

Kennen jullie spanningen bij jongeren als gevolg van ‘etnisch profileren’?

- Er wordt gesproken van de term ‘etnisch profileren’, maar ik vind het niet alleen maar etnisch. Want een agent met een migratieachtergrond handelt hetzelfde, maar hij kan zeggen, nou ik heb ook een niet-Nederlandse achtergrond, dus ik hou je niet aan om die reden.

- In de praktijk gebeurt het heel veel dat de politie eerder jongeren met een kleurtje er uitpikt, ook al wordt gezegd dat dit niet zo is. *Bijvoorbeeld, op een bijeenkomst in Den Haag met de Haagse politie werd gevraagd wie er wel eens in zijn vrije tijd door een collega is staande gehouden. Alleen de collega's met een kleurtje staken hun hand op.* Ik had het hier met de wijkagent in de Schilderswijk over, en die zei dat als hij geen buitenlandse jongens in dure auto's kan aanhouden, dat hij dan niemand kan aanhouden. Het is dus ook belangrijk om naar de context te kijken, om welke wijk het gaat.
- Er zit een groot verschil tussen de wijkagent die de jongeren kent, en de agenten die soms in een wijk moeten interveniëren maar geen feeling hebben met de wijk. De wijkagent is een preventieve kracht en die zoekt ook op een positieve manier contact met de jongeren.

In interviews werd gezegd: meiden zijn minder in de picture maar ondertussen speelt er veel bij hun. Die uiteten het meer via sociale media. Merken jullie dat meisjes met polarisatie kampen?

- Ik zie polarisatie van die meiden niet richting onze maatschappij, maar juist naar die van hun ouders.
- Meiden met een etnische achtergrond staan onder de sociale controle van hun eigen broers, nevens. Die controle is zo groot.
- Je hebt jongerenwerk en meidenwerk maar geen jongenswerk. Dat komt omdat het jongerenwerk vooral gericht is op jongens. Het meidenwerk zorgt ervoor dat meiden in een peer groep kunnen praten over onderwerpen die ze niet met hun familie kunnen delen. Ze hebben daar zelf behoefte aan dat zien we ook in het jongeren centrum, dan gaan de meiden toch bij elkaar zitten. Amsterdam heeft aangegeven dat ze willen dat 30 procent van het jongerenwerk voor meiden

wordt. We zien veel meisjes niet tot ontplooiing komen, het beleid wordt daarom daar nu op ingericht.

- Je hebt ook organisatie Nisa-voor-Nisa, die groepen meiden bij elkaar zet waarvan een deel traditioneel is een deel vrijer. Dit werkt heel goed, zo leren ze ook elkaars standpunten te begrijpen.

Zien jullie polarisatie bij jongeren op het platteland, bij jongeren die zelden in contact komen met andere achtergronden?

- Wat de boer niet kent dat vreet ie niet, het is echt het gebrek aan kennis.
- Wij zijn daar nu ook mee bezig. Uit onderzoek in Noord-Limburg kwam naar voren dat de autochtone jongeren die een laag opleidingsniveau hebben in hun eigen dorp blijven wonen en niet naar de grote steden gaan om te studeren. Ze hebben daar hun eigen vrienden en familie en voelen zich er prettig, de andere wereld kennen ze alleen via sociale media en de politiek.
- Ik werk nu in een klein dorpje in het oosten van het land, en hebben allemaal een mening over de mensen in de Randstad. Als je dan kijkt naar de Tweede Kamer, dan zijn dat ook allemaal mensen uit de Randstad behalve Geert Wilders. Dan voelen ze zich met hem veel meer verbonden.
- Ik heb te maken met mensen met een lager IQ. Ze weten vaak niet waar ze het over hebben, ze kunnen tegen mij zeggen 'ik ben het eens met Wilders' en vervolgens zie ik ze buiten gezellige praten met de Turkse buurman. Ze hebben ideeën over grote tegenstellingen, maar ze handelen in de praktijk heel anders. Waar ik me zorgen over maak is dat deze groep zich niet kan redeneren in de zelfredzame maatschappij. Ze voelen zich dan niet gehoord of geholpen en daar ontstaat dan die weerstand. Laagopgeleiden jongeren kijken naar de kakkers en hebben dan het gevoel dat ze geen kans krijgen.

Wat zijn de mechanismes en oorzaken waardoor spanningen kunnen escaleren?

Wanneer escaleert het, wat gebeurt er om dat te voorkomen en wat moet er anders?

- In Nederland is de aanpak preventief, waardoor escalaties voorkomen worden. Ik gebruikt het voorbeeld van Den Haag, daar is al jaren sprake van onrust bij oud en nieuw, en er is besloten dat daar iets aan gedaan moest worden. Gemeente, politie en jongerenwerk hebben toen samen besloten om te investeren in vreedstijd en niet pas in actie te komen als het al is geëscaleerd dan ben je namelijk te laat. Escalatie kan niet altijd voorkomen worden maar er moet op voorhand worden geïnvesteerd in de relatie en duidelijk maken wat de gevolgen van bepaalde acties zijn.
- Aanvullend hierop heeft Den Haag een programma waarbij politie en de jeugd samen in gesprek gaan, tijdens die gesprekken bleek dat ze elkaar eigenlijk wel leuk vonden en dat ze makkelijk dingen bespreekbaar konden maken. Zo worden ze echt een groep en kunnen ze kijken wat speelt er in de wijk.
- In de Schilderswijk hebben ze ook buurtvaders en buurtmoeders wat een goede preventiemethode is.
- Wat ik een probleem vind is dat we het buurtvader/moeder noemen bij allochtone groepen, maar bij autochtonen buurtpreventie. Dat is stigmatiserend.
- Er zijn ook weinig escalaties omdat we goed zijn in de soft approach in plaats van te onderdrukken. Wat wel jammer is, is dat als het goed gaat dat we dan weer gaan afschalen. Dan staat het even later weer onder spanning. Je wil eigenlijk de schil op orde houden, want het sluimert. Het levert nog geen conflicten op maar het sociale veld staat wel in de fik en er komen steeds meer protocollen.

Wat zijn de lessen die we uit de jeugdzorg kunnen trekken om escalaties te voorkomen?

- Bij gezinsproblematiek: dat de professionals de ruimte krijgen om gezinnen bij de hand te nemen. Los van alle regels en protocollen.
- Vanuit sociaal werk is het hetzelfde belangrijk, want door de decentralisaties zeggen de professionals dat ze de hele dag bezig zijn met verantwoording afleggen in plaats van mensen te helpen.
- Als jongerenwerker moet je spanningen soms ook een beetje laten oplopen om iets voor elkaar te krijgen.

Afsluitende opmerkingen/toevoegingen

- Polarisatie komt in veel gevallen niet vanuit de jeugd zelf maar vanuit de omgeving. Op de basisschool zie je nog dat kinderen met alle achtergronden met elkaar omgaan, maar als ze naar het voortgezet onderwijs gaan, verandert dat. De verschillen gaan meer opvallen en jongeren maken dan gebruik van de groepindeling die ze vanuit thuis of hun peers krijgen aangereikt.
- Of aangereikt door de maatschappij. Bij bijv. Zwarte Piet zie dat er een onvrede oppopt ('ze willen zware piet afpakken') en dan kristalliseert allerlei onvrede zich daar omheen.
- In Groningen heb je de aardbevingsproblematiek en daar zien we dat als er een AZC komt, jongeren hun onvrede uiten over zowel vluchtelingen, Den Haag als de aardbevingen. De rode draad is de onvrede tegen de maatschappij.
- Polarisatie is een maatschappelijk verschijnsel en jeugd heeft daar ook mee te maken. Het hoort ook bij de ontwikkeling als mens, wie is er niet radicaal geweest in zijn jeugd? Ik vind radicaal zijn en strijden voor idealen een goed iets.
- Radicaal zijn is niet per se erg maar de kanteling naar geweld dat is het probleem.

We hebben het nu vooral gehad over polarisatie en etnische achtergrond maar hoe zit het met polarisatie vanuit de rechtse kant?

- Wat we zien is dat het rechts-radicaliseren op latere leeftijd plaatsvindt. Het is minder gebonden aan identiteitsontwikkeling.
- Aansluiten bij rechte groepen gebeurt pas later. Het committeren aan een groep vinden ze nog lastig op jongere leeftijd.
- Binnen het jongerenwerk zien we wel racistische uitingen, maar geen rechtsextremisme. Als het er al is dan eerder in Groningen of Zuid-Limburg.

Bijlage 4 Praktijkvoorbeelden polarisatie

In de citaten vanuit de interviews met de experts en praktijkdeskundigen zijn een groot aantal praktijkvoorbeelden gegeven van (oplopende) spanningen waarbij jongeren zijn betrokken (zie bijlagen 2 en 3). Om extra praktijkvoorbeelden van (oplopende) spanningen te vinden, hebben we een documentenstudie uitgevoerd, aangevuld met een search op Google.

Help, onze school is gekleurd

In het boek 'Help, onze school is gekleurd' van Machteld de Jong en Huub Nelis (2018) worden 18 voorbeelden gegeven van polarisatie op scholen cq. voorbeelden van issues of gedragingen op scholen die aanleiding kunnen geven tot spanningen. Deze voorbeelden reflecteren/sluiten naadloos aan op de voorbeelden die ook in de interviews naar voren zijn gekomen:

1. Iedereen blijft in zijn eigen groepje
2. Groepsvorming van jongeren die bedreigend overkomt
3. Straatcultuur komt de school binnen
4. Bidden op school (en spanningen die dat met zich meebrengt, bv opeisen gebedsruimte)
5. Kleding: hoofddoeken en djellaba's
6. Geen Nederlands praten op school
7. Onderhandelen
8. Liegen en ontkennen
9. Onbereikbare ouders
10. Wel of geen halal eten
11. Niet iedereen mag van ouders mee op kamp of studiereis (morele bezwaren)
12. Geen hand geven aan vrouwen

13. Taboe op homoseksualiteit
14. Gevoelige onderwerpen (zoals spreken over discriminatie, de Holocaust, kwestie Israël-Palestina)
15. Praten over religie
16. Uitingen van extremisme (rechts, islamitisch)
17. Criminaliteit: stigma of feit?
18. Omgang met de Nederlandse taal

Welke lessen zijn te trekken voor scholen? Het boek presenteert een analyse 'We zijn er nog lang niet' met inzichten en aanknopingspunten voor scholen. Ook worden tien 'belangrijke inzichten/lessen' uitgewerkt om meer rekening te houden met diversiteit in het onderwijs en aldus polarisatie te voorkomen. Samengevat gaat het om de volgende inzichten/lessen:

1. Probeer nooit onderscheid te maken op basis van afkomst van jongeren.
2. Probeer nieuwsgierig te zijn naar andere culturen en religies
3. Ga er niet van uit dat jongeren wel weten hoe het allemaal werkt in Nederland
4. Help achterstanden te verkleinen
5. Zorg voor voldoende structuur en duidelijkheid
6. Zorg voor openheid en veiligheid
7. Wees je bewust van de wijze waarop je communiceert
8. Ga pragmatisch om met religieuze en culturele verschillen
9. Stimuleer uitwisseling en contact
10. Betrek ouders van leerlingen met een migratieachtergrond

Maatschappelijke spanningen in het HBO. Hoe gaan we daarmee om

Het KIS-onderzoek 'Maatschappelijke spanningen in het HBO. Hoe gaan we daarmee om' beantwoordt de vraag 'hoe ga je als docent binnen het hbo om met maatschappelijke spanningen en hoe kan je dit bespreekbaar maken?' In het rapport worden voorbeelden gegeven van spanningen:

- De *'buitenwereld' en de wereldpolitiek* komen sneller binnen en hebben een zichtbaar effect op studenten. Dit beïnvloedt de sfeer in de klas. In sommige gevallen kan de sfeer in de klas er zelfs toe leiden dat studenten besluiten te stoppen met hun studie.
- *Eén minuut stilte*. Een door docenten veelgenoemd voorbeeld waarbij de sfeer in de klas snel omsloeg, heeft betrekking op het houden van één minuut stilte na de aanslagen in Parijs en Brussel. Op bijna alle hogescholen is er een minuut stilte gehouden. Docenten noemen allemaal de reactie van studenten om de selectieve aandacht voor slachtoffers als lastig punt. Een minuut stilte houden voor Brussel, maar niet voor Istanbul, Beiroet of Aleppo ervaren studenten als onrechtvaardig en hypocriet. De minuten voor Parijs en Brussel doen zo een beroep op een 'wij-gevoel' dat de studenten niet ervaren. Sterker nog, ze voelden zich buitengesloten. Zulke gevoelens van uitsluiting dragen bij aan de omslag in sfeer. Voor docenten is dit een moeilijke afweging: waaraan geef je wel aandacht in de klas en waaraan niet? De meeste docenten geven aan dat er geen overleg of inhoudelijke ondersteuning is geweest over het houden van een minuut stilte. Er is dus niet besproken welke reacties ze konden verwachten en hoe ze dat gesprek concreet kunnen aanpakken.
- *Spanningen tussen studenten* Gescheiden groepen langs etnische lijnen komen veel voor in de klassen. Soms ligt onbekendheid met andere levenswijzen of achtergronden hieraan ten grondslag, soms stereotyperingen of vooroordelen.

Het gebrek aan gemengde groepen bij samenwerkingen of binnen werkgroepen wordt veel genoemd. Studenten komen daardoor te weinig in aanraking met andere denkbeelden. Hierdoor ontwikkelen ze ook niet de vaardigheden die ze nodig hebben om later hun beroep goed uit te kunnen oefenen. Dat geldt zowel voor studenten met een migrantenachtergrond als voor studenten zonder migrantenachtergrond. Studenten actief mengen is een manier om clustering tegen te gaan, maar niet alle docenten willen daarvoor tijd vrijmaken in elke les.

- *'Verharding' onder studenten* Opvattingen van studenten scherper zijn geworden, bijvoorbeeld over vluchtelingen. Nuance en een kritische houding zijn bij eerstejaars hbo-studenten vaak nog ver te zoeken. Ze moeten deze houding echt nog aanleren, volgens de docenten. Een nuance voor de 'verharding' is de tegendraadse instelling. Studenten zijn ook nog aan het puberen en kunnen daarom met opzet confronterend zijn in hun uitspraken. Als docent heb je dan de taak om samen met de student zulke uitspraken kritisch te onderzoeken. Bij de meeste docenten maken ongenueanceerde opvattingen ook emoties los. Zo kunnen werkstukken aan de officiële beoordelingscriteria voldoen, maar alsnog moreel verwerpelijke argumenten bevatten; dit zorgt voor veel onzekerheid.
- *Alternatieve verklaringen en kritisch denken* Een veelvoorkomend struikelblok voor docenten, heeft te maken met alternatieve verklaringen van studenten voor ingrijpende wereldwijde gebeurtenissen, zoals de aanslagen op de Twin Towers van 11 september of de vluchtelingenproblematiek. Onder invloed van social media en alternatieve nieuwsbronnen vormen studenten hun eigen verklaringen voor gebeurtenissen, die niet altijd overeenkomen met algemeen geaccepteerde verklaringen. Een kernwaarde van het hoger onderwijs is kritisch denken en waarheidsvinding. Maar wat als studenten algemeen geaccepteerde verklaringen in twijfel trekken en vasthouden aan hun eigen verklaring? En

wanneer verandert hun (alternatieve) verklaring in een ‘complottheorie’? Docenten reageren hier uiteenlopend op. Wat zij delen, is het feit dat ze ondersteuning nodig hebben bij dit soort opvattingen; hoe ga je om met alternatieve verklaringen van studenten? Hoe ga je dat gesprek constructief aan en hoe stimuleer je kritisch denken zonder zelf vooringenomen te zijn? Het zijn zaken waar zowel ervaren als startende docenten mee zitten.

- *Spanningen tussen studenten en docenten* Hoewel de meeste docenten hun relatie met studenten als goed bestempelen, geven ze ook aan dat vooroordelen en stereotyperingen een rol spelen in het onderwijs. Een aantal docenten was er zich van bewust dat impliciete vooroordelen een rol spelen in hun verwachtingen en beoordeling van studenten.
- *Dilemma's rondom inclusief onderwijs* Als het gaat om de inhoudelijke stof blijkt er een spanningsveld te bestaan tussen de vrije keuze van de student en de sturing van de docent. In hoeverre mag je de keuze en de interesse van een student bijsturen als hij of zij zich volledig gecommitteerd heeft aan een onderwerp? Docenten lijken daarin ook een vrees te hebben om te discrimineren of te stigmatiseren als zij bepaalde onderwerpen betwisten. Bijvoorbeeld wanneer studenten met een migrantenachtergrond uitsluitend onderzoek doen naar de eigen migrantengroep, of, zoals een docent het verwoordt, ‘de eigen niche’.
- *Religie*. Mag je als aankomend professional ervoor kiezen om bepaalde cliënten niet te helpen op basis van je geloof? Waar ligt de grens van vrijheid van godsdienst binnen de studie en op de werkvloer? In praktijk blijkt die verhouding niet zo simpel te zijn.
- Docenten geven aan gevoelens van ongemak te ervaren wanneer studenten hun geloof boven het belang van de cliënt zetten. Het is voor studenten belangrijk om

goed te leren onderbouwen waarom ze bepaalde standpunten hebben en daar duidelijk over te communiceren.

- Ook het *curriculum* blijkt een punt van discussie te zijn onder zowel studenten als docenten. Het zou geen recht doen aan de groeiende diversiteit onder studenten en studenten willen ook niet-westerse theorieën in het onderwijs behandelen.

Relatie met collega's

- *Weinig collegiaal overleg en intervisie*. Bijna alle docenten geven aan dat ze op structurele basis ervaringen willen uitwisselen met collega's over moeilijke situaties of knelpunten. Ze hebben het gevoel er alleen voor te staan en ervaren weinig support van collega's of teamleiders. Helaas is vaak de sfeer binnen docententeams niet veilig genoeg om alles te delen, zo menen enkele docenten. De interne veiligheid blijkt een randvoorwaarde om het gesprek met collega's en uiteindelijk met studenten aan te gaan. De angst om elkaar te beschuldigen van discriminatie en de weerstand tegen ‘veranderingen’ bij een deel van docenten, spelen hierbij een rol en lijken een soort verstarring teweeg te brengen.

Handelingsperspectief van docenten

- *Het moeilijke gesprek op gang brengen* Op de Hogeschool van Amsterdam schreven docenten na de aanslag in Parijs een pleidooi voor vreedzaamheid. De boodschap was dat hun vak, het maatschappelijk werk, staat voor een inclusieve samenleving. Er was ook ruimte om die brief te bespreken met studenten. Op de Hogeschool Rotterdam bood het CvB handvatten om het gesprek met studenten te voeren en om te gaan met de één minuut stilte. Toch lukt het niet altijd om een persoonlijk gesprek aan te gaan wanneer er zulke wereldzaken spelen. Docenten koppelen daarnaast ook de opvattingen van studenten terug naar het beroepsprofiel. Maatschappelijke gebeurtenissen of opvattingen relatoren ze dan aan vaktheorie of situaties op de werkvloer. Op de vraag wat de

succesfactoren zijn voor een veilige sfeer in de klas, wordt aangegeven dat het helpt als studenten en docenten elkaar kennen en hebben geïnvesteerd in de onderlinge relatie. Er moet sprake zijn van veiligheid en bekendheid voordat zulke moeilijke gesprekken gehouden kunnen worden.

Het perspectief van studenten

- Studenten lijken soms maatschappelijke spanningen niet, of anders te vertalen dan docenten. Zij vatten zaken meer als een persoonlijke kwestie dan als een maatschappelijk vraagstuk op. Ze kunnen zich daarom ook persoonlijk aangesproken voelen door maatschappelijke spanningen. Het bespreken van maatschappelijke spanningen in de klas kan daarom spanningen opleveren in de les. Studenten lijken soms gevoelig en emotioneel, waardoor een voorbeeld dat voor een docent 'rationeel' lijkt, een emotionele lading krijgt. Tegelijkertijd lijken studenten een ander idee te hebben over wat normaal of abnormaal is, ook over wat er in de wereld gebeurt. Mogelijk zijn ze meer dan de gemiddelde docent gewend aan heftige gebeurtenissen en invloeden van buiten die onder meer via social media binnenkomen. Het is belangrijk dat docenten zich hiervan bewust zijn.
- Studenten vinden een goede relatie met hun docenten belangrijk. Ze geven een duidelijke wens te kennen om 'gezien' te worden, en om zich prettig en veilig te voelen in de les. Ze verwachten daarbij van de docent dat deze kennis heeft van verschillende doelgroepen, ook om aan te sluiten bij hen als studenten.

Conclusies en aanbevelingen

Op basis van de bevindingen wordt volgens de onderzoekers duidelijk dat docenten, vaak individueel, worstelen met vragen over hoe om te gaan met maatschappelijke spanningen. Ze kampen met dilemma's waar geen eenduidige oplossingen voor zijn. Uit de inventarisatie blijkt dat op het niveau van training en deskundigheidsbevordering

voor het aangaan van het gesprek in de klas genoeg aanbod ontwikkeld is. Tegelijkertijd is er weinig aandacht is in de meer randvoorwaardelijke sfeer, waaronder het collegiaal overleg en het belang van een duidelijk kader voor docenten en studenten. Dit zijn wel zaken waar docenten mee worstelen. Ook de bestaande beleidsstukken lijken in de praktijk te weinig draagvlak en concrete handvatten te bieden voor het goed omgaan met de dilemma's die docenten in hun dagelijkse praktijk tegenkomen. Het lijkt een persoonlijke keuze en verantwoordelijkheid van de docent of en hoe deze handelt.

De belangrijkste aanbeveling die de onderzoekers doen op basis van dit rapport doen is dan ook: *Maak dilemma's voor omgaan met maatschappelijke spanningen binnen de hogescholen bespreekbaar, zoek met elkaar naar bruikbare oplossingen, een gemeenschappelijk kader en bestuurlijk draagvlak dat houvast biedt bij het maken van keuzes hierin.* In het verlengde daarvan komen uit de verkenning nog een aantal belangrijke aandachtspunten naar voren:

1. Maak collegiaal overleg mogelijk voor het uitwisselen van ervaringen en voor reflectie in een veilige omgeving.
2. Biedt docenten deskundigheidsbevordering voor diversiteitsvraagstukken. Maak daarvoor gebruikt van het aanbod dat beschikbaar is.
3. Zorg voor een duidelijk kader voor docenten en studenten waarop zij kunnen terugvallen bij dilemma's.

Google search

(trefwoorden polarisatie, spanningen, onrust, jongeren, escalatie, incidenten)

“Cameraploeg Hart van Nederland bedreigd in Zaandam”

<https://nos.nl/artikel/2130786-cameraploeg-hart-van-nederland-bedreigd-in-zaandam.html>

2016. Een cameraploeg van Hart van Nederland is in de wijk Poelenburg in Zaandam bedreigd door een groep Turks-Nederlandse jongeren en daarna de wijk uitgejaagd. Ze waren bezig met een reportage over overlast en intimidatie in de wijk.

“Demonstratie Pegida bij Ulu-moskee in Lombok afgeblazen”

<https://www.rtvutrecht.nl/nieuws/1826458/demonstratie-pegida-bij-ulumos-kee-in-lombok-afgeblazen.html>

OKTOBER 2018, Utrecht. Pegida had toestemming van de gemeente om bij de moskee te demonstreren. Op een groot scherm wilden ze beelden tonen van onder meer verkrachtingen, onthoofdingen en besnijdenissen. Zo'n 150 omstanders met eieren, tomaten, flessen en blikken te gooien. Er werd ook vuurwerk afgestoken. Rond 20.30 uur besloot de burgemeester de demonstratie te beëindigen. De demonstranten werden met een bus weggebracht. Er waren geen arrestaties.

“Straatterroristen’ met een stok slaan, mag dat?”

https://www.gooieneemlander.nl/cnt/dmf20180926_27957845/straatterroristen-met-een-stok-slaan-mag-dat?utm_source=google&utm_medium=organic

“Kankernegerin Geen Discriminatie”

<https://www.metronieuws.nl/in-het-nieuws/2019/02/kankernegerin-geen-discriminatie>

“Surinaamse ondernemster Gilly Emanuels (38) te gast bij Jinek”

[en https://dagonline.nl/binnenland/surinaamse-ondernemster-gilly-emanuels-38-te-gast-bij-jinek/](https://dagonline.nl/binnenland/surinaamse-ondernemster-gilly-emanuels-38-te-gast-bij-jinek/)

Hilversum 2018. Een groep van drie witte jongeren valt een Surinaamse ijsverkoopster lastig met racistische scheldwoorden en vandalisme voor een aantal maanden. Het loopt uit op een confrontatie tussen de vrouw en de groep jongeren die gefilmd is en

viraal ging. De vrouw heeft een taakstraf van 120 uur gekregen, een van de jongens is vorige week voor de rechter verschenen wegens belediging. Het Openbaar Ministerie (OM) vond zijn woorden niet discriminerend, omdat ze aan een individu gericht waren en niet aan een groep. De vrouw werkte niet mee aan de door het OM voorgestelde uitpraatpoging met haar belagers.

“Hogeschool sluit informele gebedsruimte”

<https://profielen.hr.nl/2018/hogeschool-maakt-eind-aan-informele-gebedsruimte/>

Rotterdam 2018. De gebedsruimte die was ingericht in een hok op locatie Academieplein is onlangs door de Hogeschool Rotterdam gesloten. Er is nooit toestemming gegeven om het hok voor die functie te gebruiken, verklaart manager integrale veiligheid Paul Goossens. Maar volgens de comments van studenten op de pagina was de hogeschool wel op de hoogte van het bestaan van de stilteruimte. Een student vergelijkt gescheiden bidden (een van de redenen dat de ruimte is opgeheven) met gescheiden naar de wc gaan, wat niet voor ophef zorgt. Vervolg op <https://profielen.hr.nl/2018/hok-werd-gezien-als-officiële-gebedsruimte/> De universiteit heeft ook een bijeenkomst georganiseerd voor de studenten over de stilteruimte.

“De maat is vol’, Hans Smolders eist actie na uit de hand gelopen feest in Tilburgs zwembad”

<https://www.omroepbrabant.nl/nieuws/2878778/De-maat-is-vol-Hans-Smolders-eist-actie-na-uit-de-hand-gelopen-feest-in-Tilburgs-zwembad>

Tilburg 2018. Op het Halloweenfeest waren zo'n vijfhonderd mensen aanwezig. Ongeveer veertig jongeren misdroegen zich. Groepen jongeren vielen elkaar verbaal en fysiek lastig. Ook werden jonge meisjes lastiggevallen door oudere jongens. Er was al een vingerdrukscanner aanwezig in het gebouw. Burgemeester Weterings gaf aan dat alle camerabeelden die binnen en buiten zijn gemaakt, bekeken worden. Hij wil de

aanwezig ‘uit de anonimiteit’ halen.’ Het artikel noemt de etniciteit van de jongeren niet expliciet, maar quote één van de jongeren subtiel met ‘wollah’ om duidelijk te maken wat het is.

“Jongeren in Schilderswijk: politie discrimineert nog steeds”

<https://nos.nl/artikel/2194708-jongeren-in-schilderswijk-politie-discrimineert-nog-steeds.html>

2017 Den Haag. Jongeren voelen zich door de politie niet goed behandeld. Ze zeggen allemaal dat de politie discrimineert, etnisch profileert en niet naar ze luistert. Een positieve uitzondering hierop vormt de wijkagent. Die vinden ze wel oké, want die kennen ze.

“Overlast van ‘aso-asielzoekers’ in De Weide, burgemeester is boos”

https://www.hoogeveenschecourant.nl/nieuws/hoogeveen/582754/overlast-van-aso-asielzoekers-in-de-weide-burgemeester-is-boos.html?harvest_referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F

December 2018 Hoogeveen. Een kleine groep asielzoekers zorgt voor grote problemen in winkelcentrum De Weide. Gesproken wordt van bedreigingen, intimidatie, diefstal en dealen van drugs. Het gaat om AMV-jongeren (jeugdige asielzoekers zonder ouderlijke begeleiding. Om overlast binnen de perken te houden heeft de gemeente bewakers ingehuurd en camera's geplaatst.

Polder discord thread op 4chan

<https://yuki.la/pol/121853822>

Discord is een soort whatsapp, met het belangrijke verschil dat je erop anoniem kan blijven. Het is oorspronkelijk bedoeld voor gamers. In deze thread bespreken Nederlandse jongeren het maken van een Discord groep met als onderwerp FvD en de

Nederlandse cultuur. De naam ‘polder’ is een woordgrap gebaseerd op het 4chan board /pol, wat staat voor ‘politically incorrect’ en waarop vooral alt-right retoriek wordt besproken.

Voorbeelden van spanningen zonder link met etniciteit of cultuur, maar wel interessant om te noemen omdat het inzicht geeft in dynamiek van casussen van spanningen waarbij jongeren zijn betrokken.

“Spanningen op Walcherse scholen door vechtpartijen, schoolbesturen weten van niets”

<https://www.pzc.nl/walcheren/spanningen-op-walcherse-scholen-door-vechtpartijen-en-schoolbesturen-weten-van-niets~ab07f3f1f/>

In 2018 waren er vechtpartijen en intimidatie tussen diverse jongerengroepen in Walcheren, zorgend voor spanningen op middelbare scholen. De politie brak in bij een besloten Whatsapp-groep waarin jongeren elkaar aanspoorden tot vechtpartijen en stuurden een bericht dat dit niet getolereerd wordt. Ze hebben ook een oproep op Instagram gezet.

“Spanningen om jeugdhonk Hoogkerk”

https://www.dvhn.nl/groningen/Spanningen-om-jeugdhonk-Hoogkerk-22406678.html?harvest_referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F

5 augustus 2017, Groningen. Kern van het conflict is de komst van een jeugdhonk in het dorp. Dit is volgens jongeren aan hen beloofd. Er was sprake van miscommunicatie waarbij de jongeren plus zelfbenoemde jongerenwerker dachten dat ze waren uitgenodigd om hierover te praten, maar eigenlijk was gesprek een berisping over overlast, waarna de jongeren wegliepen uit het gesprek en de gemeentewerkers opsloten.

“Frustratie bij Duindorpse jongeren”

<https://www.omroepwest.nl/media/28080/Frustratie-bij-Duindorpse-jongeren>

31 december 2018. Jongeren van Duindorp zochten die nacht ruzie bij de collega-bouwers van Scheveningen. Ze waren gefrustreerd omdat de Scheveningse bouwers een extra dag door mochten bouwen, terwijl zij van de gemeente een stop hadden gekregen. Ze hebben toen illegaal 's nachts doorgebouwd aan de stapel, omdat in Scheveningen ook veel hoger was dan de 35 meter die was toegestaan. Scheveningen en Duindorp hebben een jaarlijkse wedstrijd over de hoogste stapel. (En die avond bleek dat het Scheveningse vuur inderdaad een gevaar was)

“Ruzie tussen jeugdgroepen leidde tot steekpartij in Doetinchem”

<https://www.gelderlander.nl/doetinchem/ruzie-tussen-jeugdgroepen-leidde-tot-steekpartij-in-doetinchem~a6432cac/>

Februari 2019 Tilburg. Een steekincident was het gevolg van een ruzie tussen twee groepen jongeren. Volgens een ingewijde heeft het te maken met een nieuwe groep jongeren, van elders uit de stad. De komst van deze groep naar het plein zou een machtsstrijd tot gevolg hebben.

“Brabantse jongeren boos: ‘Jeugd verdient goede hangplek’”

<https://www.bd.nl/brabant/brabantse-jongeren-boos-jeugd-verdient-goede-hangplek~aea70334/>

Met een club die uit soms twintig, soms veertig en maximaal vijfenvijftig jongeren bestaat, chillen ze bijna iedere dag op de parkeerplaats bij voetbalvereniging Virtus. De voorzitters melden overlast bij de politie, terwijl de groep ontkent dat ze overlast veroorzaken en boos is dat ze zo behandeld worden. Om de communicatie tussen de melders en de jongeren beter te laten verlopen, heeft een van de jongeren verschillende partijen gevraagd om de tafel te gaan zitten.

Ooggetuige chaos McDonald's in Tilburg: ‘Die gasten waren opgefokt en uit op ruzie’

<https://www.bd.nl/tilburg-e-o/ooggetuige-chaos-mcdonald-s-in-tilburg-die-gasten-waren-opgefokt-en-uit-op-ruzie~a512a597/>

Januari 2019 Tilburg. Een 18-jarige jongen wordt bij een ruzie tussen twee groepen neergestoken en raakt zwaargewond. De eerste arrestatie gaat nog goed, maar bij de tweede slaat de vlam in de pan en keert een deel van de omstanders zich tegen de politie. Jongeren gooien met terrasstoelen en lijken het op de agenten voorzien te hebben. Die gebruiken hun wapenstok en dreigen met de inzet van politiehonden. De jongeren kwamen net van een concert van rapper Boef.

COLOFON

Opdrachtgever	Platform JEP
Auteurs Verwey-Jonker Instituut	Drs. Ron van Wonderen
	Leyla. Reches, MSc
Auteurs NJI	Drs. Gert van den Berg
	Puck van Suylen, MSc
Omslag	Ontwerppartners, Breda
Uitgave	Verwey-Jonker Instituut
	Kromme Nieuwegracht 6
	3512 HG Utrecht
	T (030) 230 07 99
	E secr@verwey-jonker.nl
	I www.verwey-jonker.nl

De publicatie kan gedownload worden via onze website: <http://www.verwey-jonker.nl>.

ISBN 978-90-5830-955-6

© Verwey-Jonker Instituut, Utrecht 2019.

Het auteursrecht van deze publicatie berust bij het Verwey-Jonker Instituut.
Gedeeltelijke overname van teksten is toegestaan, mits daarbij de bron wordt vermeld.

The copyright of this publication rests with the Verwey-Jonker Institute. Partial reproduction of the text is allowed, on condition that the source is mentioned.

Het Verwey-Jonker Instituut en het Nederlands Jeugdinstituut hebben in opdracht van Platform JEP een verkenning uitgevoerd naar polarisatie waar jongeren bij betrokken zijn. Welke werkwijzen hanteert men in het jeugddomein om hiermee om te gaan? Specifiek gaat het om maatschappelijke spanningen langs etnisch-religieuze-culturele scheidslijnen tussen groepen jongeren en/of spanningen/wantrouwen tussen jongeren en instituties.

In dit rapport geven we een overzicht van wat bekend is over de preventie en aanpak van polarisatie in het jeugddomein. Verder geven we:

- Een aanzet voor een toetsingskader voor werkwijzen gericht op het voorkomen en verminderen van polarisatie in het jeugddomein.
- Een praktisch toepasbare beschrijving van 'oplopende spanningen' op het gebied van polarisatie in het jeugddomein.
- Praktijkvoorbeelden van oplopende spanningen, waarop vanuit het jeugddomein, politie of gemeente is geïntervenieerd.
- Beschrijving van werkwijzen/interventies die in deze situaties zijn ingezet.